

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**RUMELİ'DE İLK OSMANLI ŞEHİRİ GELİBOLU'NUN
TARİHİ VE KENTSEL GELİŞİMİ (1354-1601)**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Metin TETİK

Tez Danışmanı

Doç. Dr.Aşkın KOYUNCU

Çanakkale – 2018

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "**Rumeli'de İlk Osmanlı Şehri Gelibolu'nun Tarihî ve Kentsel Gelişimi (1354-1601)**" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

28.06/2018

Metin TETİK

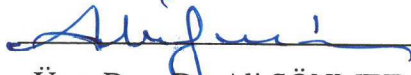

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Metin TETİK'e ait "Rumeli'de İlk Osmanlı Şehri Gelibolu'nun Tarihi ve Kentsel Gelişimi (1354-1601)" adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üye Doç. Dr. Şerif KORKMAZ

Üye Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU

(Danışman)

Üye. Doç. Dr. Ali SÖNMEZ

Üye Dr. Öğr. Üyesi Cengiz PARLAK

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ferhat BERBER

Tez No : 10197371

Tez Savunma Tarihi : 25.05.2018

ONAY

Doç. Dr. Şerif Korkmaz
Enstitü Müdürü 28/06/2018

ÖZET

RUMELİ'DE İLK OSMANLI ŞEHİRİ GELİBOLU'NUN TARİHİ VE KENTSEL GELİŞİMİ (1354-1601)

Osmanlı Beyliği için "Yeni Dünya" olan Rumeli'nin fethi, beylikten devlete geçiş sürecinin en kritik aşamasıdır. Bu anlamda Gelibolu, Osmanlı Beyliği'nin Rumeli'ye yerleşme sürecinde "ilk adım" olarak büyük bir önem taşır.

Bugün Çanakkale ilinin bir ilçesi konumunda olan Gelibolu kenti ve kalesi, Çanakkale Boğazı'nın en önemli kontrol noktalarından biri olarak tarihteki önemini her zaman korumuştur. Bu önemine binaen de her çağda askeri hedef olarak öne çıkmıştır. İlk Osmanlıların, bölgeyi fethi ile beraber imar ve iskân açısından nasıl bir yol izlediği henüz ortaya konmamıştır. Bu çalışma, 1354-1601 döneminde Osmanlı idaresindeki Gelibolu kentinin Türk-İslam kültür çevresine dâhil olması süreçlerini ele alacaktır. Bu süreçlerde merkezi yönetim ile birlikte, bürokratik, askerî, ticarî, dinî ve entelektüel kesimlerin katkısı ve etkisi değerlendirilecektir. Özellikle kent dokusunu meydana getiren mahalle birimleri ile bu birimlerin imar ve iskân özelliklerine vurgu yapılacaktır. Bu çalışmanın referans kaynaklarını, Gelibolu Tahrir Defterleri, Vakfiyeler, Kitabeler ve Gelibolu hakkında yapılmış çalışmalar oluşturmaktadır. Bu şekilde Tahrir defterlerini retrospektif bir yaklaşımla incelemek ve gerçekleştirdiğimiz saha araştırmaları sonuçlarını Tahrir verileri ile karşılaştırmak, Osmanlı idaresindeki Gelibolu şehrinin tarihsel ve kentsel gelişimini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Gelibolu, İmar, İskan, Mahalle, Kentsel Gelişim, Tahrir Defteri.

ABSTRACT

THE HISTORICAL AND URBAN DEVELOPMENT OF GALLIPOLI AS THE FIRST OTTOMAN CITY IN RUMELIA (1354-1601)

The conquest of Rumelia which is “New World” for Ottoman Principality is the most critical phase of the transition process of principality to the state. In this sense, Gallipoli has great importance as the “first step” in the settlement process of the Ottoman Principality to Rumelia.

Together with its castle, Gallipoli subprovince which is a district of Çanakkale province today and has always maintained its importance as one of the most significant checkpoints of the Dardanelles throughout the history. In regard to its importance, it has always come to be known as a military target. It hasn't been revealed what kind of procedures Early Ottomans adopted in terms of public works and settlements when they conquered the area. This study will address the process of the cohesion of Gallipoli which was under the administration of the Ottoman Empire with Turkish-Islamic culture between 1354 and 1601. During the process, the contributions and the influence of the bureaucratic, military, commercial, religious and intellectual sections as well as the central administrations will be evaluated. Particularly the neighborhood units composing the urban fabric and their public works and settlement features will be emphasized. Reference source of this study consists of Gallipoli cadastral records, deeds of trust of pious foundations, epigraphs and studies conducted on Gallipoli. Examining the archive documents retrospectively and comparing the field surveys with the cadastral records in this way would help us understand the historical and urban development of Gallipoli while it was under the administration of Ottoman Empire.

Key Words: Ottoman Empire, Gallipoli, Public Works, Settlement, Neighborhood, Urban Development, Cadastral Records.

ÖNSÖZ

Coğrafi konumu itibariyle Gelibolu, Çanakkale Boğazı'nın ilk yerleşim yerlerinden biri olarak çoğu zaman istila ve işgallere maruz kalmıştır. Bizans'ın elinde Avrupa ile Anadolu'yu birbirine bağlayan bir liman kenti aynı zamanda İstanbul'a giden yolda önemli bir güzergâh olarak sivrilmiştir. Bu süreçte Gelibolu, Hunların, Arapların, Peçeneklerin, Haçlıların, Katalanların ve saldırılarına maruz kalmıştır. Daha sonra Karesi Beyliği'nin bu bölgedeki faaliyetleri, Osmanlılar için de bir basamak oluşturmuş ve Rumeli'nin iskân sürecinde Gelibolu, ilk adım olarak ön plana çıkmıştır

Osmanlıların ilk fethiyle birlikte Gelibolu (1354), başlangıçta askeri bir üs olarak kullanılırken kentin ikinci fethinin ardından (1376), oldukça yavaş bir gelişim seyretmiştir. Fakat II. Murat döneminde Gelibolu, hem fiziki yönden hem de demografik yönden hızlı bir gelişme içerisine girerek zamanla Osmanlı coğrafyasındaki önemli şehirlerden biri olmuş, neredeyse bugünkü sınırlarına kadar ulaşmıştır. Bilinçli iskân politikası neticesinde de, hem transit kara ve deniz ticaretin merkezi haline gelmiş hem de devralınan mevcut tersane, devlet tersanesi hüviyetine kavuşmuştur. Fetih ile birlikte tüm Osmanlı coğrafyasının cazibe merkezi olan İstanbul, Haliç tersanesinin kurulmasıyla birlikte de Gelibolu tersanesini ikinci planda bırakmıştır. Fakat Gelibolu şehri, askeri üs konumunu her daim korumuştur.

Çalışmamızın konusu Gelibolu, Rumeli'de fethedilen ilk Osmanlı kenti ve çevresinin ilk iskân bölgesi olması hasebiyle Rumeli kentleri arasında önemli bir rol model mahiyetindedir. Bu çalışmada, 1354-1601 yılları arasında Gelibolu'nun mekânsal, demografik ve ekonomik yönden gelişimi incelenecektir. Çalışmamızın ana kaynaklarını, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kûyud-ı Kâdime Arşivi'nde bulunan Tapu Tahrir Defterleri ile birlikte Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde yer alan vakfiyeler oluşturmaktadır. Bu kaynakların yanında kente ait kitabe metinlerinden ve hazırlanmış tezlerden de faydalanılmıştır. İncelediğimiz dönem içerisinde kentin gelişim süreci, Gelibolu Şerriye Sicilleri olmadığı için, Tahrir defterlerinin izin verdiği ölçüde değerlendirilmiştir.

Çalışma esnasında destek ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU'ya çok teşekkür ederim. Kaynakların temininde yardımcı olan Gökhan ÇALIŞKAN ve Rıdvan ÇİLLİ'ye, Bizans kaynaklarının çevrilmesinde büyük zahmete

giren Furkan AKA'ya, Gelibolu fotoğraf arşivini benimle paylaşan Bahtiyar ERGÜN'e, son olarak beni büyüten ve bu yaşa getiren, sonuna kadar okumam için benden desteklerini esirgemeyen sevgili aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Metin TETİK

Çanakkale 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
HARİTALAR.....	viii
RESİMLER.....	ix
TABLOLAR.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GELİBOLU'NUN İSKÂNI VE FİZİKSEL GELİŞİMİ (1354-1601)

1.1. Şehrin Merkezi Unsurları.....	40
1.1.1. Kale.....	40
1.1.2. Şehrin Yol Sistemi.....	47
1.2. İmar ve İskân Süreci (1354-1601).....	55
1.2.1. 1354-1366 Yılları Arasında Gelibolu ve Kırsalının İmar ve İskânı...56	
1.2.2. 1377-1601 Yılları Arasında Mahallelerin Oluşumu ve Şehrin Mekânsal Gelişimi.....	62
1.2.3. Şehrin İskânında ve Gelişiminde Mahalle ve Zâviyeler.....	82
1.2.4. Şehrin İskânında ve Gelişiminde Mahalle, Medrese ve Muallimhâneler.....	89

İKİNCİ BÖLÜM

GELİBOLU'NUN DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK PROFİLİ

2.1. Demografik Yapı.....	96
2.1.1. Nüfusun Genel Durumu ve Nüfus Grupları.....	96
2.1.2. Muaf Zümre.....	103
2.1.3. Yatay Nüfus Hareketleri.....	105

2.1.3.1. Göç.....	105
2.1.4. Nüfusun Mesleki Özellikleri.....	108
2.1.5. Baba Adı Abdullah Olanlar ve Mühtediler.....	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İKTİSADİ YAPILAR

3.1. Ticari Yapılar.....	126
3.1.1. Çarşılar ve Pazarlar.....	127
3.1.2. İktisadi Düzeni Etrafında Şekillendiren Bir Yapı “Bedesten”.....	132
3.1.3. Kervansaraylar.....	136
3.1.4. Hamamlar.....	138
3.1.5. Çeşmeler.....	148
3.1.6. Değirmenler.....	151
SONUÇ.....	153
KAYNAKÇA.....	155
EKLER.....	183
ÖZGEÇMİŞ.....	189

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
BOA .	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EPİ	: The Encyclopaedia of Islam
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicri
MEB. İA	: İslam Ansiklopedisi
M.	: Miladi
MAD. d.	: Maliyeden Müdevver Defterler
MCY.	: Muallim Cevdet Yazmaları
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
No.	: Numara
Nu	: Number
p.	: Page
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Sad.	: Sadeleştiren
TD	: Tahrir Defterleri
Terc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
VGMA.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Vol.	: Volume
Yay.	: Yayınlayan

HARİTALAR

Harita No	HaritaAdı	Sayfa
Harita 1.1.	15-16. Yüzyıllarda Gelibolu Şehri Güzergâhı.....	48
Harita 1.2.	15-16. Yüzyıllarda Gelibolu Şehrinin Yol Sistemi.....	50
Harita 1.3.	15-16. Yüzyıllarda Şehrin Mahalleleri ve Mescitleri.....	74
Harita 1.4.	15-16. Yüzyıllarda Gelibolu'nun Dış Mahalleleri.....	78
Harita 1.5.	15-16. Yüzyıllarda Gelibolu'daki Zâviyeler.....	85
Harita 1.6:	15-16. Yüzyıllarda Gelibolu'daki Medrese ve Muallimhâneler.....	93
Harita 3.1.	15-16. Yüzyıllarda Gelibolu Çarşı Bölgesi ve Çevresindeki Ticari Yapılanma.....	128

RESİMLER

Resim No	Resim Adı	Sayfa
Resim 1.1.	Christoforo Boundelmonte'nin 1420-1422 Tarihli Gelibolu Haritası.....	43
Resim 1.2.	16. Yüzyıl Camozzi Gionfranco'nun Gelibolu Gravürü.....	44
Resim 1.3.	16. Yüzyıl'da J. Maurand'ın Gelibolu ve İstanbul Çizimi.....	45
Resim 1.4.	1764 Tarihli Gelibolu Kent Krokisi.....	46
Resim 3.1.	Gelibolu Saruca Paşa Bedesteni.....	134
Resim 3.2.	Gâzi Hüdâvendigâr (Pazar) Hamamı.....	139
Resim 3.3.	Şengül (Çandarlı Halil Paşa) Hamamı.....	140
Resim 3.4.	Karaca Bey Hamamı Olarak Düşündüğümüz Hamamın Kalıntıları.....	141
Resim 3.5.	Kasapoğlu Ali Bey Hamamı.....	143
Resim 3.6.	Hâs Ahmet Bey Çifte Hamamı.....	144
Resim 3.7.	Saruca Paşa Çifte Hamamı.....	146
Resim 3.8.	Yakup Bey Hamamı.....	147
Resim 3.9.	Asım Eken (Hacı Mehmet b. Hüseyince) Çeşmesi.....	149
Resim 3.10.	Çukur (Sa' dü'l-Melik Çelebi b. Hacı Hamza) Çeşme.....	150

TABLOLAR

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
Tablo 1.1.	Mahallelere Adlarını Veren Şahısların Mensup Olduğu Sınıf veya Gruplar...	65
Tablo 1.2.	15-16. Yüzyıllarda Gelibolu'nun Müslüman Mahalleleri ve Nüfus Durumları.....	69
Tablo 1.3.	15-16. Yüzyıllarda Gelibolu'nun Gayrimüslim Mahalleleri ve Nüfus Durumları.....	71
Tablo 1.4.	15 ve 16. Yüzyıllarda Gelibolu Zâviyeleri.....	84
Tablo 1.5.	15 ve 16. Yüzyıllarda En Fazla Medresenin Bulunduğu Osmanlı Kentleri.	92
Tablo 1.6.	Yüzyılda Gelibolu Muallimhâneleri.....	94
Tablo 2.1.	Tahrir Yıllarına Göre Şehrin Tahmini Nüfus Durumu.....	97
Tablo 2.2.	Tahrir Yıllarına Göre Göçmen Sayısı.....	105
Tablo 2.3.	Tahrir Yıllarına Göre Toplam Göçmen Sayısı.....	107
Tablo 2.4.	Dokumacılıkla İlgili Meslek Dalları.....	109
Tablo 2.5.	Gıda Üretimi ve Satışı ile İlgili Meslek Dalları.....	111
Tablo 2.6.	Dericilik ve Deri Mamulleri ile İlgili Meslek Dalları.....	112
Tablo 2.7.	Denizcilik ile İlgili Meslek Dalları.....	114
Tablo 2.8.	Alet İmalı ile İlgili Meslek Dalları.....	115
Tablo 2.9.	İnşaat ve Fiziki Güce Dayalı Meslek Dalları.....	116
Tablo 2.10.	Ticaretle İlgili Meslek Dalları.....	117
Tablo 2.11.	Temizlik Kolları ile İlgili Meslekler.....	118
Tablo 2.12.	Taşımacılıkla İlgili Meslek Dalları.....	119
Tablo 2.13.	Muhtelif Meslek Dalları.....	119

GİRİŞ

Osmanlı şehir tarihleri ile ilgili son yıllarda yapılan çalışmalarla birlikte zengin bir literatür oluşmuş durumdadır. Bu literatürün en temel sorunsallarından birisini, İslam kenti-Osmanlı kenti tanımlamaları ile birlikte Osmanlı kentinin İslam kenti içerisindeki konumu ve İslam kenti hakkında ortaya atılan Oryantalist bakış açıları oluşturmaktadır.¹ M. Weber'in 1921 yılında yayımladığı Şehir (The City) adlı eserinde ortaya koyduğu kent tanımı, bu tanıma İslam kentinin dahil edilmeyişine tepki olarak, öncelikle İslam daha sonra Osmanlı kenti çalışmalarında bir İslam kentinin ve bir Osmanlı kentinin kendine has özellikleri olduğu ve bunların vurgulanması gerektiği eğilimi ağır basmaktadır.² Gerçekten de Weber'in şehir tanımında Batı Avrupa kenti, merkezi bir yer tutar.³ Nitekim Weber, eserinde bir şehirde bulunması gereken 5 temel özelliği dikkate almış ve buna göre Batı kenti ile Doğu kenti karşılaştırması yaparken, modelini, Batı kentinde görülen özelliklere göre şekillendirmiştir. Weber'e göre bir şehirde bulunması gereken özellikler şunlardır: "1-kale, 2-pazar, 3-kendine ait bir mahkeme ve hiç değilse özerk bir hukuk, 4-İlgili bir birlik biçimi, 5- en azından kısmi bir özerklik ve tabi kendi kendini yönetebilme."⁴ Buna karşılık şehirlerin oluşumunda bir İslami tarzın varlığı konusunda sessiz kalmıştır. Başka bir ifadeyle İslam şehirleri, Weber'in gözünde kendi modeline oturmayan bir toplumsal ve fiziki yapı olarak gözükmektedir. Weber, İslam şehirlerinde yaşayan unsurların bir kimlik oluşturmak niyetiyle ortak bir hedef etrafında birleşen değil daha çok birbirleriyle çatışan aşiret ve kabilelerden oluştuğunu söylemektedir. Diğer taraftan kentte yaşayan bu unsurların dayanışma yerine çatışmayı tercih etmelerini, şehrin fiziki yapısına ve İslam'ın doğasına bağlar. Ona göre İslam şehirleri, Avrupa kentlerinin yanında monolitik ve

¹ Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3. S. 6, 2005, ss. 58-59; Bu çalışmalarla ilgili genel değerlendirmeler için bkz. Erol Özvar ve Arif Bilgin, "Şehir Yönetimi ve Tarih Üzerine", (Ed. Erol Özvar ve Arif Bilgin), *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2008, ss. 15-32.

² Edhem Eldem, Daniel Goffmann, Bruce Masters, "Bir Osmanlı Kenti Var mıydı ?", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, (Çev. Sermet Yalçın), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, ss. 14-17; Mehmet Öz, a.g.m., s. 59.

³ Mehmet Öz, a.g.m., s. 59.

⁴ Max Weber, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, (Çev. Musa Ceylan), Bakış Yayınları, İstanbul 2000, ss. 91-92.

tekdüzedir. Bu durum İslam hukukunun kent sakinleri ve kent yapısı üzerinde hakim rolünden kaynaklanmaktadır.⁵

Weber'in görüşleriyle başlamış olan İslam şehri tartışmaları, William-Georges Marçais kardeşler⁶, J. Sauvaget, I. M. Lapidus ve J. Bairoch tarafından da sürdürülmüştür. Bu araştırmacıların ardından İslam şehri üzerine yapılan araştırmalar daha da artmış olup Weber ve Lapidus'un fikirlerini teyit eder şekilde gelişmiştir. Bu araştırmacılara göre İslam şehri, plansız, kabilelerin birbiri üzerine yığılmasıyla meydana gelmiş amorf ve kaotik bir topluluktur. Weber'in başlattığı bu tartışma, şehirlerin yerleşim alanları ile ticari kesimlerini ayırmaksızın genelleştirilmiştir.⁷

Türkiye'de, Weber ve takipçilerine yönelik ilk tepkinin İnalçık'ın çalışmalarından çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. İslam Osmanlı kentlerinin iki bölgeden müteşekkil olduğunu düşünen İnalçık, ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği bedesten, pazar, esnaf ve kervansaraylardan oluşan bölgeyi ilk bölüm; şehir halkının yaşam alanları yani mahallelerin olduğu bölgeyi ise ikinci bölüm olarak zikretmektedir. Buna binaen İnalçık, Osmanlı kentlerinde fiziksel, toplumsal ve ekonomik mekanların, amorf ve kaotik oldukları görüşünü kısmen doğru kısmen de yanlış olarak düşünmektedir. Doğru olan kısmı, yerleşim alanlarını oluşturan mahallelerin karmaşık çıkmaz sokak yapısı ve konutların fiziki görünümü oluşturmaktadır. Toplumun kendi prensiplerine göre oluşan bu kısım gerçekten plansız ve kaotiktir. Fakat bedesten, esnaf ve kervansaraylardan oluşan ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği çarşı bölgesi, hem bedesten çevresinde sıralanan çarşılarıyla hem de çıkmaz sokakların bulunmadığı planlı cadde ve sokaklarıyla mahallelerden oldukça farklıdır. Ayrıca İnalçık, Osmanlı kentlerini oluşturan fiziki, toplumsal ve ekonomik mekanların, karmaşıklıktan ziyade İslami inanç ve kültüründen esinlenerek bilinçli bir planlamaya konu olduklarını dile getirir.⁸

⁵ Erol Özvar ve Arif Bilgin, a.g.m., s. 16.

⁶ William'a göre İslam şehirli bir dindir. İslam şehrini cami, pazar ve hamam karakterize etmekle birlikte bu unsurlarla mesken mahaller ayrılmaktadır. Esnafın pazarda hiyerarşik olarak yapılandığını vurguladıktan sonra belediye örgütünün yokluğuna dikkat çekmiştir. Kardeşi George ise, bu unsurlara şerî ve örfî hukuku ekler. Detaylı bilgi için bkz. Yunus Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, 2005, ss. 17-18.

⁷ Ahmet Köç, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ümerâ Vakıfları ve Kentsel Gelişim: Mahmud Paşa Vakıfları ve Ankara Örneği, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, ss. 8-10.

⁸ Halil İnalçık, "İstanbul: Bir İslâm Şehri", *İslam Tetkikleri Dergisi*, S. X, 1995, ss. 243-268; Aynı müellif, "Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", (Çev. Fahri Unan), *19. Mayıs Üniversitesi*

İnalcık ile başlayan kısmi başkaldırı, Kuban,⁹ Ergenç,¹⁰ Cezar¹¹ ve Faroqhi¹² ile yoğunlaşarak sağlam bir temele oturtulmuştur. Bilhassa Ergenç, "İslam şehri" kavramlaştırılmasına kökten karşı çıkmış ve "Osmanlı kenti" kavramını ön plana çıkarmıştır. Hatta "Osmanlı-Türk şehri", "Osmanlı dönemi Anadolu şehri", "Osmanlı dönemi Balkan şehirleri" kavramlarının Osmanlı şehirlerini tanımlamak için daha uygun olduğu görüşündedir.¹³ Ona göre Osmanlı kenti bir sentezdir. Bunun içerisinde Orta Asya Türk uygarlığının etkilerini ve İslami öğeleri bulmak mümkündür. Osmanlı kentlerini İslam kentlerinden üstün kılan dinsel ve sosyal yapılar topluluğu olan imaretler inşa ederek şehirleri geliştirmektedir.¹⁴

İstanbul, İzmir ve Halep konusunda ortak bir çalışma kaleme alan Eldem, Goffman ve Masters, İslam, Arap ve Osmanlı kenti gibi bir model oluşturma çabalarının olmadığını, Osmanlı kentlerinin kendi özgüllükleri içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ve inceledikleri üç kentin Arap ve Anadolu kentleri olmalarının yanında aynı zamanda Akdeniz kenti olduğunu vurgulamışlardır.¹⁵ Bu görüşü benimseyen Mehmet Öz,¹⁶ aynı

Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 3-4, 1988-89, ss. 215-225; Erol Özvar ve Arif Bilgin, a.g.m., ss. 21-22; Ahmet Köç, a.g.t., ss. 10-11; Fatma Acun da Osmanlı kentinin iki kısımdan oluştuğunu zikretmektedir. Birinci kısmı ekonomik, dini ve kültürel faaliyetlerin yapıldığı merkez teşkil eder. İkinci kısmı ise konutlar oluşturur. Bu yapılanma, merkezde geniş ve iyi örgütlenmiş yollar ile konut alanlarında yer alan dar ve çıkmaz sokakların bir sonucudur. Bkz. Fatma Acun, "A Portrait of The Ottoman Cities", *Muslim World*, C. XCII, S. 3/4, 2002, s. 266.

⁹ Kuban, politik bilinç ve özerk idarenin Osmanlı kentinde bulunmadığını kabul eder. Hiç de zayıf görünmeyen vakıf ve esnaf teşkilatı ile şehir yönetiminin bir birimi olarak mahallenin işlevini dikkate alarak "pek de gevşek" olmayan bir şehir yapısına dikkat çekmiştir. Avrupa kenti ve İslam dünyasındaki kentler arasında görülen örgütlenme farklılıkları, kentlerin oluşumu sırasındaki tarihi koşullardan kaynaklanmıştır. Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, S. XVII, Ankara 1968, ss. 53-73; Erol Özvar, Arif Bilgin, a.g.m., s. 22.

¹⁰ Ergenç, ayan ve eşref denen şehir seçkinleri ile mahalle ve esnaf örgütleri ve bunların yöneticilerinin Osmanlı şehir yönetimine katıldıklarını göstermiştir. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, ss. 94-104.

¹¹ Cezar, Osmanlı İslam şehrinde politik bilinç ve özerk yönetimin olmadığı eleştirilerine imar sistemini merkeze alarak cevap verir. Osmanlılarda imaret faaliyetleri ve yanında kent dokusunda yer alan binaların önemli bir kısmı şahıslar tarafından yaptırıldığı için "bireyci" bir nitelik kazanmıştır. Vakıf binalarının genişliğine göre belli bir düzeyde özerkliğin oluştuğunu iddia etmektedir. Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, ss. 321-397.

¹² Yerleşim birimlerini nüfusa göre sınıflandıran Faroqhi, Osmanlı kentlerinde yerel seçkinlerin siyasal konularında inisiyatif sahibi olduklarını vurgulayarak Osmanlı taşra kentlerinin yarı-bağımlı yapıda olduğunu ifade etmektedir. Mehmet Öz, a.g.m., s. 62.

¹³ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulabilir?", *Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 28.

¹⁴ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnâf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, ss. 87-88.

¹⁵ Edhem Eldem, vd. a.g.m., ss. 16-17.

¹⁶ Mehmet Öz, a.g.m., s. 57-88.

zamanda Ergenç ile başlayan "Osmanlı kenti" kavramlaştırılmasından yanadır. Fatma Acun da Ergenç ile birlikte "Osmanlı kenti" denilebilecek bir kent tipinin varlığında hemfikirdir. Acun'a göre, Osmanlı şehirlerinde devlet tarafından desteklenen sufi tarikatları, zorunlu göç, vakıf sistemi ve ticari yolların güvenliğini sağlamak amacıyla kurulan binalar, Osmanlıların uyguladığı politikaların ortak özelliğidir. Bilhassa vakıf sistemi içerisinde yer alan imaretler, Osmanlı kentleri için ayırt edici bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.¹⁷

Osmanlı dönemi şehirleri için, "Osmanlı Kenti" kavramının bir üst şemsiye olarak kullanılabileceğine dair yaygın bir kabulün olduğu görülmektedir. Bir kavram, farklılıkları da kuşatacak kadar şehirleri tanımlamaya yetmiyorsa, destekleyici bir kavrama ihtiyaç vardır. Bu çerçevede "Osmanlı Türk/Anadolu Kenti", "Osmanlı Balkan Kenti", "Osmanlı Arap Kenti" gibi kavramlaştırmalar, hem üst şemsiye olarak İslâmı, hem çok farklı etnik grupları içinde barındıran emperyal bir yapı olarak Osmanlılığı, hem zaman dilimi olarak Osmanlı dönemini, hem de coğrafya farklılığını içinde barındırdığı için oldukça kullanışlı gözükmektedir.¹⁸ Osmanlı kenti şu özelliklere sahiptir:

Vakıflar ve vakıf müessesesi çok işlevli yapısı ile Osmanlı şehirciliğinin kilit mekanizmalarından biridir. Bu bağlamda vakıflar iki açıdan önemlidir: Birincisi mülkiyet açısından; bir şehir merkezinde olması dolayısıyla değerlendirilen mülklerin vakıflar aracılığıyla kamusallaştırılarak menfaatlerinin tekrar şehirlie dönmesi sağlanmakta ve şehrin birçok alt-üst yapı hizmetleri bu gelirlerle karşılanmaktadır. İkincisi ise çok farklı düzeylerde sosyo-ekonomik statüye sahip bireylerin az ya da çok değerli mallarını vakfederek şehir hayatına katılması sağlanmakta ve böylece o şehre dair bir kent bilincinin gelişmesi temin edilmektedir. Osmanlı şehirlerinde bedesten, han ve dükkânlardan başlayarak neredeyse tüm kamusal eserlerin ve işlevlerin "vakıf" olması ve vakıf mekanizması ile yönetilmesi esas olarak şehirlerin önemli bir kısmının vakıf mülkü olduğunu da göstermektedir.¹⁹

¹⁷ Fatma Acun, a.g.m., ss. 255-286; Erol Özvar ve Arif Bilgin, a.g.m., s. 24.

¹⁸ Erol Özvar ve Arif Bilgin, a.g.m., s. 25.

¹⁹ Yunus Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, 2015, ss. 316-317; Türklerde şehircilik ve vakıfların şehir hayatındaki rolü hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936; Aynı müellif, *Türk Şehirciliğinde İmaret Sistemi*, İstanbul 1939; Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi, *Osmanlı*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 17-33; Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk

Osmanlı şehri "Cuma kılınır ve pazar durur yer" olarak tanımlanır.²⁰ Osmanlı şehrinin en tipik özelliği şehirsal mekânın iki ana kısma ayrılmış olmasıdır. Birinci kısmı, ekonomik, dini, kültürel çeşitli faaliyetlerin yapıldığı merkez teşkil etmektedir. İkinci kısmı ise konutların da bulunduğu mahalleler oluşturmaktadır.²¹ Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı şehrinde iskân işlevi mahallelere, iktisadi işlevler şehir merkezi denilebilecek Ulu Câmî, bedesten, han ve çarşıların olduğu kısma bırakılmıştır.²² Nitekim Osmanlı şehir planında egemen unsurlar câmî, bedesten ve imaret siteleridir. Şehre gelen yollar buralarda sonuçlanır ve aralarında düzenli bir bağlantı bulunmaktadır. Bu odak noktaları arasında, ekonomik etkinliklerin gerçekleştirildiği çarşı ve pazar yerleri kurulmuştur. Şehrin asıl merkezini "Bedesten" teşkil etmektedir.²³ Diğer her şey, ibadethaneler, hanlar, hamamlar çarşılar bedestene göre konumlanmaktadır. Evliya Çelebi'nin Osmanlı şehirlerini "bedestenli-bedestensiz" şeklinde bir tasnife tabi tutması bu müessesenin şehirlerdeki önemini yansıtmaktadır.²⁴ Bedesten etrafında, yalnızca bir geceleme yeri niteliği taşımayan, aynı zamanda ticaret yeri olan hanlar yer almaktadır. Genellikle şehrin büyük câmî ya da câmîlerinden biri burada bulunmaktadır. Bu merkezden diğer odak noktalarına doğru bir yayılım söz konusudur. Yayılmanın merkezini bedestenden başlayan "Uzunçarşı" denilen geniş cadde oluşturmaktadır. Uzunçarşı'ya açılan sokaklarda, her biri ayrı iş kolunda mal ve hizmet üreten esnaf örgütleri yer almaktadır. Esnaf çarşılarının şehir planındaki yeri câmî'ye göre değil bedestene göre açıklanmalıdır. Bu çarşıların her biri belirli bir sektörde uzmanlaşmış olmakta ve bu sektörde bir şekilde bedestenle irtibatlı olmaktadır. Zira bedesten, büyük tüccarların bulunduğu ve transit ticarete konu olan malların alınıp satıldığı kapalı pazar yeridir. Osmanlı şehirlerinin çarşı

Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, S. IX, 2006, ss. 31-32; Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. X, S. I, 2008, ss. 157-175.

²⁰ Özer Ergenç, 2013, a.g.m., s. 94.

²¹ Fatma Acun, a.g.m., s. 266.

²² Yunus Uğur, a.g.m., s. 312.

²³ Özer Ergenç, 2013a, a.g.m., s. 88; Osmanlı şehrinde ticari bölgenin Ulu Câmî ve bedesten arasında şekillendiği ve bedestenin etrafında yayılan işlevsel bir ağın olduğu bir çok araştırmacı tarafından vurgulanmaktadır. Bkz. Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, (Çev. Aslı Ataöv), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, ss. 119-120; Mustafa Cezar, a.g.e., s. 19; Doğan Kuban, a.g.m., ss. 71-72; Gönül Tankut, "Osmanlı Şehrinde Ticarî Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı", *VII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, Ankara 1970, s. 778; Yunus Uğur, a.g.m., s. 315; Ayrıca bkz. Tuba Akar, "Osmanlı Kentinde Ticarî Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 7, S. 13, 2009, ss. 268-272.

²⁴ Halil İnalçık, "İstanbul'un İncisi: Bedesten", *İktisat ve Din*, (Haz. Mustafa Özel), İz Yayıncılık, 1997, ss. 120-121; Yunus Uğur, a.g.m., s. 315.

ve pazarları bu şekilde bir düzene sahiptir. Şehir planı bu ana damarlar çevresinde yer alan mahallelerle tamamlanmış olur.²⁵

Yeni bir şehir kurulurken veya mevcut şehirlerin yeni yerleşim yerlerinin ilavesi ile geliştirilmesi amaçlandığında öncelikli olarak ihtiyaç duyulacak hizmet kurumları, imaret ya da bugün yaygın kullanımıyla bir külliye bünyesinde inşa edilmekte ve bunlar için vakıflar oluşturulmaktadır.²⁶ İmaretler, çoğu Osmanlı şehirlerinde büyük ve kalabalık semtlerin oluşmasına neden olmaktadır.²⁷ Daha küçük ölçekte ise câmi ve mescitler, yeni yerleşim alanları ve yeni mahalleler için belirleyici öğeler olarak ön plana çıkmaktadır. Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içerisinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir.²⁸ Mahalleler genellikle dini ve etnik gruba göre ayrılrsa da bazı Osmanlı şehirlerinde Müslüman ve Gayrimüslimlerin aynı mahallelerde oturdukları dikkat çekmektedir.²⁹ Ayrıca mahallelerin hane sayısı 10-50 arasında değişebilir bir yapıya sahip olup³⁰ 3-5 haneden de oluşabilmektedir.³¹ Kısacası, Osmanlı şehri, aralarında organik bir bağlantı olmayan, mahalle denilen birimlerin oluşturduğu bir bütündür.³²

Gelibolu'nun yukarıda sıralanan Osmanlı şehrinin bütün özelliklerine vurgu yapan bir çalışma bugüne kadar yapılmamıştır. Şuana kadar Gelibolu hakkında yapılan en kapsamlı çalışmalar, İbrahim Sezgin tarafından hazırlanan yüksek lisans³³ ve doktora³⁴ tezleridir. Sezgin, her iki çalışmasında da Gelibolu kazasını merkeze alarak incelemekte olup bu bağlamda en önemli çalışmasını doktora tezi oluşturmaktadır. 15. ve 16. yüzyılda kaza merkezi olarak Gelibolu şehrinin mahalleleri, nüfusu, vakıf eserleri ve kazanın kır iskân merkezleri hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır. Çalışmada pek çok arşiv vesikası

²⁵ Özer Ergenç, 2013a, a.g.m., ss. 88-89.

²⁶ Tahsin Özcan, "Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar", (Ed. Erol Özvar, Arif Bilgin), *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2008, s. 120.

²⁷ Özer Ergenç, 2013a, a.g.m., s. 88.

²⁸ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 75.

²⁹ İlhan Şahin, "Osmanlılarda Şehir", *DİA*, C. XXXVIII, 2010, s. 449.

³⁰ Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul 2008, s. 143.

³¹ Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, TTK, Ankara 2001, s. 95.

³² Özer Ergenç, 2013a, a.g.m., s. 86.

³³ İbrahim Sezgin, 1475-1530 Yıllarında Gelibolu Kazası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.

³⁴ İbrahim Sezgin, XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.

kullanılmış olup temel kaynaklarını Tahrir ve Mühimme Defterleri oluşturmaktadır. Bizim çalışmamız, Gelibolu'nun ilk defa Osmanlı hakimiyetine girdiği 1354 tarihi ile elimizdeki son Tahrir defterinin tarihi olan 1601 yılları arasındaki Gelibolu şehrini merkeze alıp inceleyecektir. Çalışmamızda Sezgin'in ortaya koyduğu verilerin yanı sıra Gelibolu şehir merkezinin yol sistemi, imar ve iskân süreci, mahalle birimlerinin yayılım alanları, demografik yapı içerisinde özellikle Müslüman ve Gayrimüslimlerin oranı ve bunların iktisadi faaliyetleri, yatay nüfus hareketleri, şehrin çarşı düzeni ve hangi bölgelerde şekillendiği gibi konular yer alacaktır. Bu çalışmanın da temel kaynaklarını Tahrir defterleri oluşturmakta olup buna ilaveten vakfiyeler, şehre ait kitabeler, gravürler ve güncel çalışmalar, saha araştırması sonucunda elde ettiğimiz verilerle desteklenmiştir. Gelibolu şehrinin tarihi ve kentsel gelişim süreci, Tahrir defterlerindeki "kayıtların geriye dönük okunması (retrospektif okuma)" şeklinde tarif edilecek bir yöntem ile saha araştırması³⁵ sonuçlarının karşılaştırılması neticesinde ortaya konulacaktır. Bununla birlikte sözlü tarih verilerinin derlenmesi, somut kültürel varlıkların incelenmesi ile arşiv belgeleri ve vakıf kayıtlarının değerlendirilmesi, bu çalışmanın başvuracağı diğer bilimsel yöntemler arasında sayılabilir.

1354-1601 yılları arasında Gelibolu kentsel gelişimini ele aldığımız bu çalışmada, ilk olarak kaynakların tanıtımı, kentin coğrafi konumu, siyasi tarihi ve Osmanlı teşkilatındaki yeri ele alınacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde kentin imar ve iskân süreci ve genel görünümü hakkında detaylı bilgi verilecektir. Bu süreçte Gelibolu'nun kentsel gelişimini yansıtan mahalle birimleri ve bu mahallelerin yayılım alanları harita üzerinden değerlendirilecektir. Kentin imar ve iskân sürecinde etkili olan zâviye, medrese ve muallimhâne gibi sosyo-kültürel yapılar ayrı başlıklar altında ve ayrı haritalar üzerinden incelenecektir.

İkinci bölümde, şehrin demografik yapısı, bu yapı içerisinde genel nüfus ile birlikte Müslüman ve Gayrimüslim nüfusun artmasına ve azalmasına etki eden faktörler dikkate alınmıştır. Şehir halkının geçim kaynaklarını oluşturan iktisadi faaliyetler ve bu faaliyetler içerisinde Müslüman ve Gayrimüslimlerin oranı gibi konular incelenmiştir. Ayrıca

³⁵ Tahrir defterlerinin saha araştırmaları ve iç-dış göç unsurlarının değerlendirmesindeki önemi hakkında bkz. Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1, 2003, ss. 272-275.

mümkün olduğunca Gelibolu'nun aldığı göçün niteliği ile şehrin en fazla göç aldığı şehir/bölgeler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Gelibolu'nun ekonomik yapısının incelendiği üçüncü ve son bölümde, çarşı bölgesi ve etrafında teşekkül eden ticari yapılanma harita üzerine işaretlenmiş olup bu şekilde kentteki ticari yapıların nasıl bir düzen içerisinde ve nerelerde şekillendiği, bu yapıların neler olduğu ve mahiyetleri, iskân bölgesi ile uyumu gibi konular işlenecektir.

1. Tarihi Kaynaklar ve Modern Araştırmalar

1.1. Tarihi Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Osmanlı İmparatorluğu'nda tımar sisteminin uygulandığı eyaletlerin nüfus ve vergilendirilebilir gelir kaynaklarının tespiti için yapılan sayımlara “Tahrir”, bu sayımların kaydedildiği deftere de “Tahrir Defteri” denirdi. Sayımlar, 10 ile 30 yılda bir tekrarlanarak 17. yüzyılın başlarına kadar devam ettirilmiştir. Bu sürecin dışında gelişen, yeni bir padişahın tahta geçmesi, bir bölgenin fethi, savaşlar, doğal afetler gibi olayların meydana gelmesi, tahririn tekrardan yapılmasını gerektirmektedir.³⁶

1354-1601 yılları arası Gelibolu şehir merkezini kapsayan bu çalışmanın ana kaynaklarını, Tapu Tahrir Defterleri ve vakfiyeler oluşturmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunan Tapu Tahrir Defterleri, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakıf kayıtları ile birlikte incelenmiştir.

Gelibolu ile ilgili olarak tespit edilen en erken defter, H. Şevval 879/M. Şubat 1475 tarihli Gelibolu Mufassal Tahrir Defteridir. İki parça şeklinde olan bu defterin ilk kısmı Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları koleksiyonunda 79 numaralı, 88 varak defterdir. İkinci kısmı ise Osmanlı Başbakanlık Arşivi Tapu Tahrir Defterleri

³⁶ Fatma Acun, “Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 1, 2000, ss. 320-322; Tahrir defterleri hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri I”, *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler – Makaleler*, C. I, (Haz. Prof. Dr. Hüseyin Özdeğer), İstanbul 2000, ss. 175-214; Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXII, 1991, ss. 429-439; Defteroloji terimini ilk defa ortaya atan tarihçi H. Lowry’dir. Heath W. Lowry, “The Ottoman Tahrir Defterleri as a Source for Social and Economic History: Pitfalls and Limitations”, *Studies of Defterology*, The Isis Press, İstanbul 1992, ss. 3-18.

koleksiyonunda bulunan TD - 12 numaralı, 264 sayfa olan defterdir. İlk defter, Gelibolu'nun mahalleleri, nüfus özellikleri, kale teşkilatı ve Osmanlı denizciliği bakımından oldukça önemli kayıtlar içermektedir. Diğer defter ise daha çok Gelibolu'nun kırsalı, vakıf kayıtları ve Malkara kazası hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Bilhassa vakıf kayıtları, Gelibolu kazasının en erken iskân faaliyetleri hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. İki defter, Gelibolu Sancağı ve Migalkara (Malkara) Nâhiyesinin askeri, idari ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler elde etmektedir.³⁷

İkinci defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde H. Zilkade 925/M. 1519 tarihli TD – 75 tasnif numarasıyla kayıtlı olan defterdir. Bu defter, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından biri defterin tıpkıbasımı³⁸ diğeri ise dizin ve transkripsiyonu olmak üzere iki cilt olarak yayınlanmıştır.³⁹ Kanunnamesi ve dibacesi mevcuttur. Defterin içeriğinde Gelibolu, Malkara, Keşan kazasının yanında Taşöz, Semadirek, Limnos, İmroz adaları da bulunmaktadır. Gelibolu vakıf kayıtlarının sistemli bir şekilde kaydedildiği defter olması hasebiyle bu tarihten sonraki kayıtlarda Gelibolu vakıf verileri, TD – 75 numaralı defter esas alınarak hazırlanmıştır. Bunun yanında TD – 75 numaralı defterden sonraki defterlerde kentteki gemi organizasyonu ve yönetimi ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Merkezi deniz üssünün Gelibolu'dan İstanbul - Galata/Haliç tersanesine taşınması bunun en önemli sebebi olmalıdır.⁴⁰

TD – 75 numaralı defter gibi Gelibolu, Malkara, Keşan kazasının yanında adalar hakkında da bilgiler bulunan TD – 434 ve 490 numaralı defterler, birbirlerini tamamlar niteliktedir. Zira 256 varak olan TD – 434 numaralı defterin başı tam, Gelibolu şehrindeki vakıf kayıtları ile köy vakıfları ve Malkara kazası vakıflarının yer aldığı son kısımlar ise eksiktir. Bununla birlikte TD – 434 numaralı defterin vakıf kayıtları, TD – 490 numaralı defterin vakıf kayıtları ile birkaç değişiklik dışında tamamen aynıdır. Bu şekilde TD – 434 numaralı defterin eksik kısımları TD – 490 numaralı defter ile tamamlanmaktadır. TD –

³⁷ İbrahim Sezgin, 1998, a.g.t., s. 14; Uğur Altuğ, "Fatih Sultan Mehmet Döneminde Gelibolu Sancağındaki Kaleler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl: 14, S. 20, 2016, s. 256.

³⁸ *75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925/1519) II*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no: 106, Ankara 2009.

³⁹ *75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925/1519) I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no: 105, Ankara 2009.

⁴⁰ İdris Bostan, "İlk Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu", *Türk Denizcilik Tarihi 1*, (Ed. İdris Bostan, Salih Özbaran), Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 2009, s. 80.

490 numaralı defter tamdır ve 674 sayfadır. İki defterin de kanunnamesi ve dibacesi vardır.⁴¹

Defter serileri içerisinde klasik tahrir defterlerinin son örnekleri Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunmaktadır. Bu arşivde bulunan TD – 141 numaralı defter, 307 varak olup 1601 tarihini taşımaktadır.⁴² Bu defterin aslında yeni bir sayımı yansıtmayıp atik bir defterdeki bilgilerin güncellenmesiyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yine de mahallelere sonradan gelen nüfus, ayrı başlık açılarak kaydedilmiştir. Gelibolu şehrine ait vakıf kayıtları ise doğrudan eski defterden geçirilmiştir.⁴³ Bunun dışında TD – 702 ve 724 numaralı defterler de bulunmaktadır. Fakat bu defterler, TD – 141 numaralı defterin tam bir sureti olduğu için⁴⁴ çalışmamızda TD – 141 numaralı defter kullanılmıştır.

Osmanlı şehrinin şekillenmesinde ve doğru yorumlanmasında şüphesiz ki vakfiyelerin önemi çok büyüktür. Bu arşiv kaynakları etraflı bir şekilde değerlendirildiğinde döneminin şehir, mekân ve insan ilişkisine dair değerli bilgiler sunduğu görülebilir.⁴⁵ Konuyla ilgili olarak elimizdeki en eski tarihli vakfiye, Kasapoğlu Mahmut Bey'e aittir. Bu vakfiye H. 834/M. 1433 tarihli olup Malkara ve Gelibolu'daki vakıflarını içermektedir. Has Ahmet Bey'in vakıflarının kayıtlı olduğu vakfiyesi, H. 863 – M. 1458/1459 tarihli olup ölümünden sonra, oğlu aynı zamanda vakfın mütevellisi olan Muhyiddin Çelebi tarafından düzenlenmiştir. Bunun yanında Has Ahmet Bey'in H. 875 – M. 1470/1471 tarihli bir vakfiyesi daha bulunmaktadır ki Gelibolu'daki zaviyesini yaptırdığı mevki üzerine bilgiler içermektedir. Gazi Yakup Bey'in H. 889 – M. 1484 tarihini taşıyan vakfiyesi bizzat kendisi tarafından tanzim edilmiştir. Vakfiye, Lâpseki/Çardak, Gelibolu ve Kilitbahir'de bulunan vakıflarını kapsar.⁴⁶

⁴¹ İbrahim Sezgin, 1998, a.g.t., ss. 15-16, 97.

⁴² Bu dönemki tahririn düzensiz yapıldığı gözlemlenmektedir ki Barkan'a göre 1591 yılından itibaren tahrirler son bulmuştur. Ömer Lütfi Barkan, a.g.m., s. 179; İbrahim Sezgin, 1998, a.g.t., s. 17.

⁴³ İbrahim Sezgin, 1998, a.g.t., s. 17.

⁴⁴ A.g.t., s. 18.

⁴⁵ Semanur Çelikbağ Ekinci, Aynur Atmaca Can, "Osmanlı Şehrinin Araştırılmasında Bir Kaynak: Vakfiyeler", *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, C. 10, S. 29, 2017, s. 48.

⁴⁶ Yusuf Sağır, "Fatih ve II. Bayezid Ümerâsından Yakup Bey ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S. 46, 2016, ss. 48, 51.

Kitabeler

Kitabeler, medeniyet ve sanat tarihi araştırmalarının yanında tarih çalışmaları için de önemli bir kaynak niteliğindedir. Dini, sivil ve askeri yapıların belirli yerlerine itinayla işlenen kitabeler, sahip olduğu estetiğiyle sadece yapının dekoratif bir unsuru değil aynı zamanda yapının tarihi hakkında da önemli bilgiler ihtiva etmektedir.⁴⁷ Kitabelerin özellikle kent tarihi araştırmalarında arşiv kaynaklarının desteği ile bir şehrin gelişimini ve yayılış rotasını belirlemede vazgeçilmez bir malzeme olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu nemi dolayısıyla Proje Başkanı ve Editör: Nasuhi nal Karaarslan nclğinde 2014 yılında Türk Tarih Kurumu'ndan çıkan *Çanakkale Kitabeleri – I Gelibolu* adlı alışma, Gelibolu'nun hem sanat hem mimari hem de iskân tarihi ve kentsel gelişimi açısından oldukça önemli bir kaynaktır.⁴⁸

Kaynak Eserler

Bizans Kaynakları

Bizans kaynakları, Türk tarihinin olduğu kadar şüphesiz Osmanlı tarihinin de en önemli kaynakları arasındadır. Bu kaynaklar, Bizans'ın son dönemi ve Osmanlı Devletinin kuruluş ve genişleme dönemi açısından değerlidir.⁴⁹ Gelibolu kenti ve çevresi hakkında da bu kaynaklar oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Birkaçı dışında bunların çoğu Türkçeye evrilmiştir.

İlk olarak 13. yüzyılda Gelibolu'yu tasvir eden Bizans tarih yazarlarından Georgios Akropolites'i (1217-1282) görüyoruz. Akropolites'in 1203-1261 yıllarını anlatan *Chronika Singrafi* adlı eseri, Bilge Umar tarafından *Vekayinâme* adıyla Türkçeye evrilmiştir.⁵⁰ Ardından Katalanların Gelibolu ve çevresindeki faaliyetleri ve Osmanlı Devletinin kuruluş dnemi⁵¹ hakkında bilgi veren tarih yazarlarından Pachymeres (1242-1308) karşımıza

⁴⁷ Ali Alparslan, "Kitâbe", *DİA*, C. XXVI, 2002, s. 76.

⁴⁸ *Çanakkale Kitabeleri-I Gelibolu*, (Proje başk. ve Ed. Nasuhi nal Karaarslan), TTK, Ankara 2014.

⁴⁹ Son dönem Bizans tarihçileri hakkında bkz. Melek Delilbaşı, "Türk Tarihinin Bizans Kaynakları", *İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans'tan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar'daki İzleri*, İthaki Yayınları, İstanbul 2013, ss. 45-56.

⁵⁰ Melek Delilbaşı, a.g.m., s. 46; Ayrıca bkz. Murat Keiş, "Georgios Akropolites ve "Tarih" Adlı Eseri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVIII, S. 45, 2009, s. 191-206.

⁵¹ Osmanlı Devletinin kuruluşu hakkında bkz. Halil İnalçık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), (ev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, ss. 78-101.

çıkılmaktadır. Georgios Akropolites'in eserinin devamıdır. Eserin Türklerle ilgili kısımları, İlcan Bihter Barlas tarafından *Bizanslı Gözüyle Türkler* ismiyle kitap olarak yayınlanmıştır.⁵²

Bundan sonra yazıldığı dönem açısından aynı zamana tekabül eden ve Türklerin Rumeli'ye ilk geçiş sürecini aktarmak açısından ortak noktaları bulunan üç Bizans tarihçisi ile karşılaşılmaktadır. Bunlar: Nikephoros Gregoras (1290-1360), Gregory Palamas (1296-1359) ve aynı zamanda Bizans imparatoru olan Ioannes Kantakuzenos'tur (?-1383).

Nikephoros Gregoras'ın 1204-1359 yıllarını kapsayan büyük eseri *Romaiki Historia*'sı, 37 kitaptan oluşmakta ve Moğol, Selçuklu tarihlerinin yanı sıra Türk-Bizans münasebetleri bakımından da zengin bilgiler ihtiva etmektedir. Özellikle kendi görüp kaydettiği 1351-1359 yılları arası bu anlamda büyük önem arz etmektedir. Pachymeres'in eserinin hem baş hem de son kısmını tamamlar.⁵³ Almancasından faydalandığımız bu eser henüz Türkçeye çevrilmemiştir. Gregoras'ın 1209-1359 yıllarını kapsayan Roma Tarihi adlı eseri, *Rhomäische Geschichte* adıyla altı cilt olarak J. L. Van Dieten tarafından Almancaya çevrilmiştir.

1296 yılında İstanbul'da doğan Gregory Palamas, aslında *hesukhiacılık* akımının savunucusu bir din adamıydı. 1354 yılında gerçekleşen depremden bir iki gün sonra Gelibolu açıklarında Türklere esir düşmüş, tutsak olarak Lâpseki, Biga, Bursa ve İznik'te bulunan Palamas, kiliseye yazmış olduğu mektuplarında Osmanlı hâkimiyetindeki kentlerin sosyo-ekonomik özellikleri hakkında ilginç veriler bulunmaktadır.⁵⁴ Palamas'ın mektupları, Gelibolu'da gerçekleşen deprem hakkında bilgi vermesi hasebiyle konumuz açısından oldukça değerli bir eserdir. Bu mektuplar, *Orhan Gazi ve Gregory Palamas* adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Diğer bir Bizans kaynağı ise 1341-1355 yılları arasında Bizans tahtında hüküm süren Ioannes Kantakuzenos'un 1320-1356 yılları arasında vuku bulan olayları anlattığı *Historia* adlı eseridir. Türklerin Gelibolu'ya geçişleri ve Orhan Gazi'nin Bizans imparatoru

⁵² Georges Pachymêrês, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, (Çev. İlcan Bihter Barlas), İlgî Kültür Sanat, İstanbul 2009, ss. 23-25; Colin Imber, "İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları", *Söğüt'ten İstanbul'a*, (Der. Oktay Özel, Mehmet Öz), İmge Kitapevi, 2005, s. 46.

⁵³ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2011, s. 431; Melek Delilbaşı, a.g.m., s. 46.

⁵⁴ Hüsnü Demircan, *Orhan Gazi ve Gregory Palamas*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993, ss. 28-32; Melek Delilbaşı, a.g.m., s. 47.

ile ilişkileri bakımından mühim bilgiler aktarır.⁵⁵ Kantakuzenos'un eseri, *Geschichte* adıyla G. Fatouros and T. Krischer tarafından üç cilt şeklinde Almancaya çevrilmiştir. Üçüncü ciltteki olaylar 1347'e kadar gelmektedir.⁵⁶ Bundan başka 1347-1349 yılları arasını anlatan İngilizce çevirisi daha bulunmaktadır.

Osmanlıların Balkanlardaki fetihlerini devam ettirdiği zamanlarda Bizans'a mensup beş tarihçi yetişmiştir. Bunlar, Bizans imparatorluğunun yıkılmasından hemen sonra yazmış tarihçilerdir.⁵⁷ Burada ilk olarak Dukas'ı zikretmek gerekir. 1453-1462 yılları arasında kaleme aldığı *Historia* adlı eseri, Âdem'den 1462'de Midilli'nin Türkler tarafından fethine kadarki olayları aktarmaktadır. 14-15. yüzyıl Türk-Bizans tarihi açısından Türk kroniklerini tamamlayan son derece değerli bir kaynaktır. 1649'da Latinceye, 1834 yılında da I. Bekkerus tarafından Bonnae serisinde neşredilmiştir. Eser, V. Mirmiroğlu tarafından *İstanbul'un Fethi* adıyla Türkçeye çevrilmiş olup çalışmada bu çeviriden yararlanılmıştır.⁵⁸

Atina'nın tanınmış ailelerinden birine mensup olan Laonikos Khalkokondyles, Sultan II. Murat'ın 1446 yılında Mora'ya gerçekleştirdiği seferin ve buranın 1460 yılında Türkler tarafından fethinin görgü tanığıdır. On kitaba ayrılmış olan *Historia* adlı eseri 1298-1463 yılları arasını kapsamaktadır. Khalkokondyles, eserine Dukas'ta olduğu gibi dünya tarihinin kısa bir özeti ile başlar. Eserin ana konusu Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve gelişimi dolayısıyla Bizans'ın çöküşü üzerinedir. Böylece eserin Osmanlı tarihi olduğu ileri sürülebilir. Sultan II. Murat'ın saltanat dönemini kapsayan V-VII. kitaplar, Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu tarafından doktora tezi olarak Türkçeye çevrilmiştir. V-VII. kitaplar (1421-1451), Laonikos Khalkokondyles'in bizzat yaşadığı dönemin olaylarını anlattığı için bu çeviriden istifade edilmiştir.⁵⁹

Yorgios Sfrancis'in *Kronikon Mikron* adlı eseri, 1401-1477 yılları arasındaki olayları anlatır. Sfrancis 1413-1477 yılları arasındaki olayları kendisi yaşamıştır.

⁵⁵ George Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 432; Melek Delilbaşı, *a.g.m.*, s. 47; Colin Imber, *a.g.m.*, s. 46.

⁵⁶Dördüncü cildi varsa bile ulaşılamamıştır.

⁵⁷Akdes Nimet Kurat, "Bizansın Son ve Osmanlıların İlk Tarihçileri", *Türkiyat Mecmuası*, S. 3, 1935, s. 185; George Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 432.

⁵⁸Dukas, *İstanbul'un Fethi: Dukas Kroniği (1341-1462)*, (Çev. V. Mirmiroğlu), Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 2013, ss. 17-18; George Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 432; Akdes Nimet Kurat, *a.g.m.*, s. 185; Melek Delilbaşı, *a.g.m.*, ss. 47-49; Colin Imber, *a.g.m.*, ss. 47-48.

⁵⁹Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu, Laonikos Chalkokondyles'in Kroniği ve Değerlendirilmesi (V.-VII Bölümler), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, ss. 24-34, 47; Akdes Nimet Kurat, *a.g.m.*, s. 185; Melek Delilbaşı, *a.g.m.*, s. 49-51; Colin Imber, *a.g.m.*, s. 48.

Dolayısıyla eser, otobiyografi özelliğinde ve sağlam bir kronolojiye dayanır. Olayların merkezinde Palaiologos hanedanı yer alır ve I. Mehmet'in ölümünden Mora'nın Osmanlı Devletine bağlanmasına kadarki olayları doğru bir kronolojik sırayla verir.⁶⁰ Levent Kayapınar tarafından *İstanbul'un Fethinin Bizanslı Son Tanığı Yorgios Sfrancis'in Anıları* adıyla Türkçeye kazandırılmıştır.

Fatih dönemi Bizans tarih yazarlarından Kritovulos'un eseri *Historia* Fatih Sultan Mehmet'e ithaf edilmiştir. Eser, 1451-1467 yılları arasını kapsamaktadır. Yazar, İstanbul'un fethi sırasında şehirde değildir. Olayları daha sonra görgü tanıklarından dinleyerek kaleme almıştır. Fatih Sultan Mehmet'in 1454-1455 yıllarında Sırbistan, 1462 Eflak seferi ve 1467 yılına kadarki iç ve dış politikaları hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁶¹ Türkçesi, Karolidi Efendi tarafından *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani* adıyla yayımlanmıştır. Günümüzde farklı çevirileri de mevcuttur.

Selanikli din adamı Ioannes Anagnostis, 1430 yılında Selanik'in fethinin görgü tanığıdır. *Diigisis* adlı eserini 1453 yılından sonra yazmıştır. Eser, Melek Delilbaşı tarafından Johannis Anagnostis, *Selânik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih* başlığı altında yayımlanmıştır.⁶²

Bunun yanında yukarıda aktarılan 14. ve 15. yüzyıl Bizans tarihçilerinin eserlerinde anlattıkları bilgilerin yetersiz kaldıkları durumlarda, bu dönem tarihi için içeriği zayıf fakat kronolojik olarak sağlıklı anonim kısa kronikler, çoğu zaman önemli bir boşluğu doldurmada yardımcı olmaktadır.⁶³ Anonim kısa kronikler, dönemin Bizans ve Osmanlı kronikleri ile birlikte değerlendirildiğinde daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda Bizans tarihinin anonim kısa kronikleri Şahin Kılıç tarafından *Bizans Kısa Kronikleri* adı altında Türkçeye kazandırılmıştır.⁶⁴

⁶⁰Yorgios Sfrancis, *İstanbul'un Fethinin Bizanslı Son Tanığı Yorgios Sfrancis'in Anıları*, (Çev. Levent Kayapınar), Kitabevi, İstanbul 2009, ss. 1-12; Melek Delilbaşı, a.g.m., ss. 51-52; Colin Imber, a.g.m., s. 49.

⁶¹ Melek Delilbaşı, a.g.m., ss. 52-53; Akdes Nimet Kurat, a.g.m., s. 185; George Ostrogorsky, a.g.e., ss. 433-434; Colin Imber, a.g.m., s. 48.

⁶² Melek Delilbaşı, a.g.m., s. 53-55.

⁶³ George Ostrogorsky, a.g.e., s. 434-435; Colin Imber, a.g.m., s. 49.

⁶⁴*Bizans Kısa Kronikleri*, (Çev. Şahin Kılıç), İthaki Yayınları, İstanbul 2013, ss. 51-55.

Osmanlı Kaynakları

Osmanlı Devleti'nin günümüze ulaşan ilk tarihi kaynakları olan kronikler, devletin kuruluşundan yaklaşık bir buçuk asır kadar sonra kaleme alınmıştır. Yine de bu kaynaklar, Bizans kaynaklarına nazaran Gelibolu'nun fethi ve bölgenin iskânı hakkında daha fazla bilgi ihtiva etmektedirler. Bu bağlamda Osmanlı kaynakları, tahrir defterlerindeki veriler ve saha araştırmaları ile desteklendiğinde, bölgenin tarihi hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Başta Yahşi Fakih'in Menâkıb-ı Âl-i Osman'ına dayanan Aşıkpaşâzâde⁶⁵ olmak üzere Ahmedî, Şükrullah Efendi, Enverî, Sarıca Kemâl, Tursun Bey, Oruç Bey, Mehmet Neşri, İdris-i Bitlisî, Hadîdî, İbn-i Kemal, Hoca Saadettin Efendi, Rûhi Çelebi, Lütî Paşa, Gelibolulu Mustafa Ali, Solakzâde, Münecimbaşı gibi 14. ve 18. yüzyıllar arasında yaşamış pek çok Osmanlı müverrihi,⁶⁶ eserlerinde Gelibolu hakkında kıymetli bilgiler vermektedirler. Bu müverrihlerin eserlerinin çoğu, bazı farklılıklar dışında incelenilen dönem bakımından Yahşi Fakih'in eserinin de içinde yer aldığı Aşıkpaşâzâde'ye dayanır. Aşıkpaşâzâde ve devamında Enverî, Neşri, Oruç Bey, Hoca Saadettin Efendi, Münecimbaşı, Rûhi Çelebi gibi tarihçiler, hepsi bir bütün şeklinde tahlil ve tenkit edildiğinde birbirlerini tamamlamaktadır.⁶⁷ İnalçık'a göre Avrupa'ya geçiş rivayetini aktaran Aşıkpaşâzâde, Enverî'nin *Düsturname*'sindeki tarihi bilgiler ışığında değerlendirilmelidir.⁶⁸ Ayrıca *Düsturnâme* Osmanlı kaynakları ile mukayese edildiğinde,

⁶⁵ Asıl adı Derviş Ahmet olan Aşıkpaşâzâde, Ebu'l-Vefâ halifelerinden Baba İlyas'ın torunudur. Eserlerinde Âşıkî mahlasını kullanır. Çorum'un Mecidözü köyünde doğmuştur. Mecidözü köyünden Bursa'ya giderken Geyve'de hastalanan Aşıkpaşâzâde, Orhan Gazi'nin imamının oğlu Yahşi Fakih'in evinde kalmış ve burada kaldığı süre zarfında I. Bayezid'e (1389-1402) kadarki hadiseleri, Yahşi Fakih'in Menâkıb-ı Âl-i Osmân adlı eserinden kendi eserine nakl etmiştir. Halil İnalçık, "Âşık-Paşâzâde Tarihi Nasıl Okunmalı ?", *Söğüt'ten İstanbul'a*, (Der. Oktay Özel, Mehmet Öz), İmge Kitapevi, 2005, ss. 119-121; Ayrıca bkz. V. L. Ménage, "The Menaqib of Yakhshi Faqih", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, S. XVI, 1963, ss. 50-54; Elizabeth A. Zachariadou, "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", *Söğüt'ten İstanbul'a*, (Der. Oktay Özel, Mehmet Öz), İmge Kitapevi, 2005, ss. 341-394.

⁶⁶ Osmanlı tarihçilerine ait bilgilerin detayları için bkz. Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016; Necdet Öztürk, Murat Yıldız, *İmparatorluk Tarihinin Kalemleri Muhafızları Osmanlı Tarihçileri Ahmedî'den Ahmed Refik'e*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015; Babinger, F., *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Ç. Üçok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

⁶⁷ Osmanlı kroniklerinin tahlili için bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", *Söğüt'ten İstanbul'a*, (Der. Oktay Özel, Mehmet Öz), İmge Kitapevi, 2005, ss. 93-117; V. L. Ménage, "Osmanlı Tarih yazıcılığının İlk Dönemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a*, (Der. Oktay Özel, Mehmet Öz), İmge Kitapevi, 2005, ss. 73-91; Colin Imber, a.g.m., s. 39-71; Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 1, 2013, ss. 271-293.

⁶⁸ Halil İnalçık, "Fatih'e Kadar Çanakkale Boğazı, Gelibolu Osmanlı Üssü ve Osmanlı-Venedik Karşılaşması", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, C. I, Değişim Yayınları, 2008, s. 16.

Aydınoğulları Beyliği ve Osmanlı Devleti hakkında temel kaynak niteliğindedir. Aynı şekilde Gazi Süleyman Paşa'nın Rumeli'de ulaştığı uç nokta olarak Ferecik'in fethi, Hadîdî'de yer alan bilgiler öncülüğünde ele alınmalıdır.⁶⁹

Rûhî Çelebi, Gelibolu'da zaviyesi bulunan Subaşı Has Ahmet Bey hakkında bilgi veren tek Osmanlı kroniğidir. "Rûhî Tarîhî-Oxford Nüsha" adlı bu eser, Yaşar Yücel ve Halil Erdoğan Cengiz tarafından neşredilmiştir.⁷⁰ Aynı şekilde Gelibolulu Za'îfi'nin *Muhammed'in Gazâvat-ı Sultân Murâd Hân* adlı eseri de bu anlamda önemlidir. Mehmet Sarı tarafından doktora tezi olarak günümüz Türkçesine çevrilmiştir.⁷¹ Bunun yanında Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Künhü'l-ahbâr* adlı eserinde, şehir hakkında diğer kaynaklarda yer almayan bilgiler bulunmaktadır. Bilhassa Gelibolu üzerine verdiği topografik veriler, kentin mahalle konumlarının tespiti açısından oldukça değerlidir. Bu eser, Kayseri Raşit Efendi Kitaplığındaki yazmalar esas alınarak Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çuhadar, İbrahim Hakkı Çuhadar tarafından iki cilt şeklinde transkripsiyonu yapılmıştır.⁷²

Osmanlı kroniklerinin yanında Anonim Tevârih-i Âl-i Osmanlar da vardır. Bunlar Osmanlı kroniklerini birçok açıdan tamamlayan özelliklere sahiptir. *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)* Necdet Öztürk tarafından Türkçe yayımlanmıştır.⁷³ *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* adlı kronik ise F. Giese tarafından yayımlanmış olup Nihat Azamat tarafından hazırlanmıştır.⁷⁴

Seyahatnameler

Osmanlı toplumunun, sosyal hayatının ve günlük yaşantısının araştırılmasında önemli bir değere sahip olan arşiv vesikaları, tek başına yeterli değildir. Arşiv vesikalarını

⁶⁹ Necdet Öztürk, "Ferecik'in Süleyman Paşa Tarafından Fethine Dair", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4, 1989, s. 135-145.

⁷⁰ Ruhi Çelebi, "Rûhî Tarîhî-Oxford Nüshası", (Haz. Yaşar Yücel, Halil Erdoğan Cengiz), *Belgeler*, C. XIV, S. 18, TTK, Ankara 1992.

⁷¹ Mehmet Sarı, Gelibolulu Za'îfi Muhammed Gazâvat-ı Sultân Murâd Hân, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994.

⁷² Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 902 No'lu Nüshalara Göre Kitâbü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbâr*, (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar), Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 106, Kayseri 1997.

⁷³ *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, (Haz. Necdet Öztürk), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

⁷⁴ *Anonim Tevârih-i Al-i Osman (F. Giese neşri)*, (haz: Nihat Azamat), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992.

tamamlayıcı özelliğe sahip batılı seyyahların yazdığı seyahatnameler, bu anlamda ana kaynak niteliği taşımaktadır.⁷⁵

Araştırma yıllarını kapsayan ve Gelibolu'ya gelip, gezip, gören ve kent hakkında eserlerinde önemli detaylar veren pek çok seyyah bulunmaktadır. Bunlar arasında kent hakkında en eski bilgileri veren 14. ve 15. yüzyıl seyyahları, Gelibolu'yu çok kısa bir anlatımla tasvir ederken 16. ve 17. yüzyıl seyyahları, şehir hakkında çok daha detaylı bilgiler sunmaktadırlar. Nitekim 14. ve 15. yüzyıl seyyahlarından Johannes Schiltberger, Ruy Gonzales De Clavijo, G. De Lannoy ve Pera Tafur eserlerinde sadece Gelibolu kalesi ve limanı hakkında bilgi verirler. Bu seyyahların eserlerinde şehrin sosyal yapısı ile ilgili herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Aynı dönem seyyahlarından Bertrandon De La Broquiere'in seyahatnamesinde dönemin siyasi olayları daha ağırlıklıdır.

Seyyahlar, 16. ve 17. yüzyıla gelindiğinde, eserlerinde Gelibolu şehrinin genel çerçevesini çizerken aynı zamanda şehrin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel profilini aktarmaktadırlar. Bunlar arasında Nicolas de Nicolay, Philippe du Fresne-Canaye, Brettenli Michael Heberer, Reinhold Lubenau, Polonyalı Simeon, Jean Thévenot, Antoine Galland ve son olarak da Evliya Çelebi, Gelibolu hakkında önemli bilgiler verirler. Bunların içinde detaylı bilgileri veren Nicolas de Nicolay, Reinhold Lubenau ve Evliya Çelebi'dir. Özellikle Evliya Çelebi, Gelibolu'nun kalesi, câmileri, mescitleri, zaviyeleri, medreseleri ve imaretleri üzerine verdiği bilgiler açısından en değerli kaynak durumundadır.

1.2. Modern Araştırmalar

Osmanlı dönemi Gelibolu kenti hakkında yapılan ilk çalışma, 1938 yılında Fevzi Kurtoğlu tarafından hazırlanan *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*'dir.⁷⁶ 1519 tarihli TD – 75 numaralı Gelibolu Tahrir defterinin ilk defa kullanıldığı bu çalışma, şehrin tarihi eserleri, mahalleleri ve donanma teşkilatı hakkında bilgiler verirken, aynı zamanda şehrin tarihini

⁷⁵Firdevs Çetin, *Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler (1553-1673)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, ss. 17, 39-40; Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 26-27; Yabancı seyahatnamelerin kent tarihi açısından önemi hakkında bkz. Özgür Yılmaz, "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XXVIII/2, 2013, ss. 587-614.

⁷⁶ Fevzi Kurtoğlu, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1938.

de mitolojik zamandan başlayarak Çanakkale savaşları dönemine kadar anlatır. Aynı yazarın *XVI'ncı Asrın İlk Yarımında Gelibolu* adlı bir de makalesi bulunmaktadır.⁷⁷

Fevzi Kurtoglu'nun yanında Osmanlı dönemi Gelibolu tarihi hakkında yapılan ilk çalışmalar, Münir Aktepe'nin *Osmanlı Türkleri'nin Rumeli'ye Yerleşmeleri* adlı doktora tezi⁷⁸ ile Halil İnalçık⁷⁹ ve Feridun Emecen⁸⁰ tarafından hazırlanan ansiklopedi maddeleridir. Keza TD – 12 ve TD - 75 numaralı Gelibolu tahrir defterlerinin kullanıldığı ve değerlendirildiği M. Tayyip Gökbilgin'in *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası* adlı çalışması da ayrı bir öneme sahiptir.⁸¹ Fakat en geniş kapsamlı çalışmalar, İbrahim Sezgin tarafından hazırlanan *1475-1530 Yıllarında Gelibolu Kazâsi*⁸² adlı yüksek lisans tezi ile *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi* adlı doktora tezidir.⁸³ Bunun yanında Mustafa Kulu tarafından hazırlanan *A Brief History of the Dardanelles Jews During Early Tanzimat Years (1839-1845)* adlı yüksek lisans tezi, Tanzimat dönemi Çanakkale Yahudi cemaati üzerine eğilirken Gelibolu Yahudi cemaati hakkında da bilgiler vermesi açısından önemlidir.⁸⁴

Kapsamlı çalışmaların yanında kent hakkında yapılan başka çalışmalar da mevcuttur. İdris Bostan'ın Gelibolu'daki donanma teşkilatı üzerine yazdığı "İlk Osmanlı Deniz Üssü: Gelibolu" başlıklı makalesi⁸⁵ ve Uğur Altuğ'un yakın zamanda yayımlanan Gelibolu'nun kale teşkilatı üzerine yazdığı, "Fatih Sultan Mehmed Döneminde Gelibolu Sancağındaki Kaleler" adlı makalesi⁸⁶ oldukça önemlidir. Ayrıca Gelibolu mahalle kurucularının hayatlarının ve Gelibolu'daki vakıflarının incelendiği üç biyografi çalışması bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Hakan Yılmaz tarafından yayımlanan "Çanakkale Savaşı'ndan Beş Asır Önce, Gelibolu'da Haçlıları Bozguna Uğratan "Karaca Rahmân-oğlu

⁷⁷ Fevzi Kurtoglu, "XVI'ncı Asrın İlk Yarımında Gelibolu", *Türkiyat Mecmuası*, C.V, İstanbul 1936, ss. 291-306.

⁷⁸ Münir Aktepe, *Osmanlı Türkleri'nin Rumeli'ye Yerleşmeleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1949.

⁷⁹ Halil İnalçık, "Gelibolu", *EP*, Vol. II, Leiden 1991, ss. 983-987.

⁸⁰ Feridun Emecen, "Gelibolu" *DİA*, C. XIV, 1996, ss. 1-6.

⁸¹ M. Tayyip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007.

⁸² İbrahim Sezgin, 1991, a.g.t.

⁸³ İbrahim Sezgin, 1998, a.g.t.

⁸⁴ Mustafa Kulu, *A Brief History of the Dardanelles Jews During Early Tanzimat Years (1839-1845)*, Middle East Technical University, Ankara 2005.

⁸⁵ İdris Bostan, a.g.m., ss. 73-83.

⁸⁶ Uğur Altuğ, a.g.m., ss. 249-263.

Hamza Beg” ve “Has Ahmed’in Zaferleri”⁸⁷ ve "Gelibolu Subaşı "Hâs Ahmed Beg'le İlgili Tespitler (2)"⁸⁸ adlı yayınlardır. Bu yayınlarda, Has Ahmet Bey'in hayatı ve vakıfları incelenmiştir. Bir diğer yayın, Yusuf Sağır'ın yakın zamanda Vakıflar Dergisinde yayımlanan “Fatih ve II. Bayezid Ümerâsından Yakup Bey ve Vakıfları” başlıklı makalesidir.⁸⁹ Yakup Bey'in hayatı ve vakıfları üzerine yapılan bu çalışma, Yakup Bey'in Gelibolu'da inşa ettirdiği eserlerin 19. yüzyıla kadarki durumu üzerine detaylı bilgiler içerir. Mustafa Demir ve Galip Çağ'ın birlikte hazırladıkları “Arşiv Belgelerine Göre Gelibolu ve Civarında Yer Adları” adlı makalesi,⁹⁰ Gelibolu'nun mahalle isimleri hakkında genel bilgiler verir.

Osmanlı dönemi medreselerinin incelendiği ve içerisinde Gelibolu medreselerinin de yer aldığı Mustafa Bilge'nin 1984 yılında basılan *İlk Osmanlı Medreseleri*⁹¹ ve Cahid Baltacı'nın *XV – XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*⁹² adlı eserler de, Gelibolu hakkındaki önemli eserler arasındadır. Özellikle Baltacı, vakıf kayıtlarında yer almayan medreseleri de eserine dâhil etmiştir.

Gelibolu'nun mimari ve sanat tarihi özellikleri hakkında da pek çok çalışma bulunmaktadır. İlk olarak burada Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri*,⁹³ *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Murat Devri*⁹⁴ ve *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri*⁹⁵ adlı eserlerini zikretmek gerekir. Kısmen arşiv vesikalarının da kullanıldığı bu çalışmalar, II. Bayezid (1481-1512) dönemine kadar Gelibolu kentindeki yapılar hakkında önemli bilgiler verir. Sanat tarihi çalışmaları arasında üç yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

⁸⁷ Hakan Yılmaz, "Çanakkale Savaşı'ndan Beş Asır Önce, Gelibolu'da Haçlıları Bozguna Uğratan “Karaca Rahmân-oğlu Hamza Beg ve “Has Ahmet'in Zaferleri", *Hakikat Dergisi*, S. 174, 2008. <http://www.hakikat.com/dergi/174/hyilmaz174.html>, (Erişim Tarihi: 16.04.2016).

⁸⁸ Hakan Yılmaz, "Gelibolu Subaşı "Hâs Ahmed Beg"le İlgili Tespitler (2)", *Hakikat Dergisi*, S. 182, 2008. <http://www.hakikat.com/dergi/181/hyilmaz181.html>, (Erişim Tarihi: 10.03.2016).

⁸⁹ Yusuf Sağır, “Fatih ve II. Bayezid Ümerâsından Yakup Bey ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, S. 46, 2016, ss. 47-81.

⁹⁰ Mustafa Demir, Galip Çağ, "Arşiv Belgelerine Göre Gelibolu ve Civarında Yer Adları", (Ed. Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 271-281.

⁹¹ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984.

⁹² Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, C. 1-2, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

⁹³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, C. I, Damla Ofset, İstanbul 1989.

⁹⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Murat Devri*, C. II, Damla Ofset, İstanbul 1989.

⁹⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin Fâtih Devri*, C. III, Damla Ofset Matbaası, İstanbul 1989.

Bunlar, Osman Ülkü, *Gelibolu'da Bulunan Türk Dönemi Mimari Eserleri*,⁹⁶ Ece Dumlu, *Gelibolu Hamamlarının Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir Araştırma*⁹⁷ ve Yavuz Polat, *Çanakkale ve İlçelerindeki Osmanlı Dönemi Câmi ve Mimarisi*⁹⁸ adlı çalışmalardır. Gelibolu'daki tarihi eserleri toplu şekilde inceleyen tek çalışma Osman Ülkü'ye aittir. Ayrıca sanat tarihi çalışmalarından Ali Osman Uysal'ın "Gelibolu ve Çevresindeki Türk Eserleri Hakkında Tespitler", "Gelibolu'daki Osmanlı Câmi ve Mescitleri" ve "Gelibolu Türbeleri" adlı makaleleri,⁹⁹ Ayşe Ç. Türker'in arkeolojik verilere dayanarak Bizans dönemi Gelibolu kalesini anlattığı "Çanakkale Boğazında Bizans Dönemine Ait Tarihi ve Arkeolojik Veriler"¹⁰⁰ başlıklı çalışması da konumuz açısından önemlidir.

İncelediğimiz dönem içerisinde Gelibolu'daki tasavvufi hayata değinen tespit ettiğimiz önemli iki çalışma bulunmaktadır. Bunlardan biri Selami Şimşek'in "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Târikatlar ve Tekkeler"¹⁰¹ adlı makalesi, bir diğeri ise Haşim Şahin'in "XV. Yüzyılda Gelibolu'da Dinî Hayat ve Sufiler"¹⁰² adlı çalışmasıdır.

Gelibolu hakkında bilinen ilk yerel tarih çalışması 1941 yılında yapılmıştır. Ali Haydar Alpagut tarafından yazılan *Marmara'da Türkler* adlı eser,¹⁰³ Gelibolu şehrinin câmi, kilise ve önemli mevkilerini sokak sokak anlatırken, yer yer şehrin tarihi hakkında da bilgiler verir. Ayrıca Mehmet İrdesel'in *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*¹⁰⁴ ve Ahmet Tuna'nın

⁹⁶ Osman Ülkü, *Gelibolu'da Bulunan Türk Dönemi Mimari Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum1998.

⁹⁷ Ece Dumlu, *Gelibolu Hamamlarının Tarihsel Gelişimi Üzerine Araştırma*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul1999.

⁹⁸ Yavuz Polat, *Çanakkale ve İlçelerindeki Osmanlı Dönemi Câmi Mimarisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum2002.

⁹⁹ Ali Osman Uysal, "Gelibolu ve Çevresindeki Türk Eserleri Hakkında Tespitler", *Gelibolu Değerleri Sempozyumu*, 2008, ss. 101-132; Ali Osman Uysal, "Gelibolu'daki Osmanlı Câmi ve Mescitleri", *Uluslararası Gelibolu Sempozyumu*, (Ed. Prof. Dr. Ramazan Gülemdam), 2013, ss. 424-444; Ali Osman Uysal, "Gelibolu Türbeleri", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu (Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan)*, 10-13 2001, ss. 567-578.

¹⁰⁰ Ayşe Ç. Türker, "Çanakkale Boğazında Bizans Dönemine Ait Tarihi ve Arkeolojik Veriler", (Ed. Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, 2008, ss. 515-561.

¹⁰¹ Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Târikatlar ve Tekkeler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, 2007, ss. 251-310.

¹⁰² Haşim Şahin, "XV. Yüzyılda Gelibolu'da Dinî Hayat ve Sufiler", (Ed. Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi II*, Değişim Yayınları, 2008, ss. 727-747.

¹⁰³ Ali Haydar Alpagut, *Marmara'da Türkler*, Deniz Matbaası, İstanbul 1941.

¹⁰⁴ Mehmet İrdesel, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, Turistik Yayınlar, 1998.

Gelibolu'nun Gönül Erenleri,¹⁰⁵ çalışmalarını da bu bağlamda zikretmek gerekir. Mahallelerin konumları ve kentteki yapıların tespitinde bu eserlerden faydalanılmıştır.

2. Gelibolu'nun Coğrafi ve Topografik Özellikleri

Gelibolu, Çanakkale boğazının karşı yakasına verilen isim ayrıca boğazın girişinden başlayarak Kuzeydoğu-Güneybatı istikametinde Marmara denizine kadar uzanan bir yarımadadır. Diğer yandan yarımada içerisinde aynı adı taşıyan bir şehir bulunmaktadır. Bu şehir, Çanakkale boğazının kuzey giriş kısmında, denize doğru uzanan bir yükseklik üzerinde kurulmuştur. Bu yükseklik, deniz seviyesinden 15-30 m. yukarıdadır. Şehrin ve yarımadanın adı, "Gemi şehri", "Güzel şehir" veya "Galyalıların şehri" anlamına gelen Kallipolis veya Gallipolis'ten (Bizans'taki karşılığı: Kallipolis ya da Kallioupolis)" geldiği belirtilmektedir. Daha sonra XIV. yüzyılın başlarından itibaren buraya akınlar yapan Türkler tarafından Gelibolu adıyla anılmıştır.¹⁰⁶

Yaklaşık 76 km bir uzunluğa sahip olan yarımada, en dar yeri olan Bolayır Kıstağında uzunluğu 5 km, en geniş yeri Büyük Kemikli Burnu'nda ise 19 kilometredir.¹⁰⁷ Doğal sınırlarını Kuzey, Kuzeydoğu'da Kuru ve Ganos Dağı, Kuzeybatı'da Saros Körfezi, Batı'da Ege denizi ve Doğu'da Marmara denizi oluşturur. Ganos dağlarının en yüksek noktası olan Ocakbaşı, 920 metredir. Korudağı yer alan en yüksek mevki ise, 725 metre yüksekliğinde Kızılpınar Tepesi'dir. Yarımadanın güneyine doğru uzanan dağlık bölgede yükseklik yer yer 300-500 metre arasında değişmekte olup yarımada esas itibarıyla nehirlerin şekillendirdiği alçak tepe ve platolardan oluşur.¹⁰⁸ Nitekim bu nehirler, Soğanlı Dere, Subaşı (eski Kirte) Dere, Kazanağzı Dere, Cumalı Dere, Münipbey Dere, Ilgardere, Havuzlar ve Yalova Deresi'dir.¹⁰⁹

3. Tarihsel Süreç İçerisinde Gelibolu

¹⁰⁵ Ahmet Tuna, *Gelibolu'nun Gönül Erenleri*, Anıt Matbaa, Ankara 2013.

¹⁰⁶Feridun Emecen, a.g.m., s. 1.

¹⁰⁷ Mehmet Fatih Yavuz, "İlkçağda Gelibolu Yarımadası", (Ed. Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, 2008, s. 419.

¹⁰⁸İbrahim Sezgin, 1998, a.g.t., s. 1; Afif Erzen, *İlkçağ Tarihinde Trakya*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1994, s. 19

¹⁰⁹Mehmet Fatih Yavuz, 2000, a.g.m., s. 419.

3.1. Osmanlı Öncesi Dönem

Gelibolu Yarımadası, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan önemli bir geçiş güzergâhı üzerinde bulunması hasebiyle tarih öncesi çağlardan itibaren sürekli kavimler arası mücadelelere sahne olmuştur.¹¹⁰ Ne zaman, kimler tarafından kurulduğu bilinmeyen şehir etrafında, ilk yerleşim tahminen M.Ö. 7. yüzyılda Traklar tarafından gerçekleştirilmiştir.¹¹¹ Zira Homeros'un Gelibolu Yarımadasını (Khersonesos) Trak bölgesi olarak betimlediğini görmekteyiz. Aynı müellif M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında Gelibolu'nun Trak uluslarından Dolonkların elinde bulunduğunu bildirir.¹¹² Bunun yanında M.Ö. 6. yüzyılın son çeyreğine doğru stratejik konumu ve bereketli toprakları, bölgenin önemli bir iskân merkezi haline gelmesinde öncü bir rol oynamıştır.¹¹³ Nitekim Ksenophon, bölgeyi tasvir ederken burada on iki kentin bulunduğunu ve son derece verimli, bereketli toprakların coğrafyayı daha cazip bir hale getirdiğini belirtmektedir.¹¹⁴

Atinalı I. Miltiades'in bu cazibe'ye kapılarak yanındaki yandaşları ile birlikte M.Ö. 565 yılında Gelibolu Yarımadasına göç ettiğini görmekteyiz.¹¹⁵ Heredotos'a göre I. Miltiades'in bölgeye gelmesiyle birlikte yaptığı ilk iş, devam eden Trak istilalarına karşı Kardialı'dan (Bakla Burnu) Paktye'ye (Bolayır Limanı) doğru uzanan bir sur inşa etmek oldu.¹¹⁶ Zira bölgenin jeopolitik konumundan dolayı devamlı dönemin büyük uygarlıklarının işgal tehdidinde maruz kalıyordu. Nitekim sırayla Persler (M.Ö. 514-460), Atinalılar (M.Ö. 465-404) ve Spartalılar (M.Ö. 404-387) Gelibolu ve çevresini hâkimiyetleri altına almışlardır.¹¹⁷ Bölge, M.Ö. 386'da tekrar Perslerin hâkimiyetine geçmişse de Makedonlar, 46 yıl sonra Gelibolu'yu alarak boğazların kontrolünü ele geçirmişlerdir. Büyük İskender, bu sayede Anadolu'ya kolaylıkla geçmiştir.¹¹⁸

¹¹⁰İbrahim Sezgin, 1998, a.g.t., s. 1.

¹¹¹Feridun Emecen, a.g.m., s. 1.

¹¹²Heredotos, *Tarih*, (Çev. Mümtekin Ökmen), Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 456; Mehmet Fatih Yavuz, a.g.m., s. 421.

¹¹³Mehmet Fatih Yavuz, 2000, a.g.m., ss. 421-422.

¹¹⁴Ksenophon, *Yunan Tarihi*, (Çev. Prof. Dr. Suat Sinanoğlu), TTK, Ankara 1999, s. 67.

¹¹⁵Mehmet Fatih Yavuz, 2000, a.g.m., ss. 424-425.

¹¹⁶Heredotos, *Tarih*, s. 457; Bugün bu surun bir kısmı harap halde, Kazanağzı Deresi'nin güneyinde yer almaktadır. Savunma duvarı hakkında bkz. Mehmet Fatih Yavuz, "Antik Çağlarda Gelibolu Berzahında İnşa Edilen Savunma Duvarları" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 41, 2005, ss. 1-2.

¹¹⁷Mehmet Fatih Yavuz, 2000, a.g.m., ss. 426-431.

¹¹⁸İbrahim Sezgin, 1998, a.g.t., s. 3.

Büyük İskender'in ölümünün ardından kralın muhafızlarından Lysimachos, Batı Anadolu ve Trakya bölgelerini de içine alan geniş bir coğrafyanın kralı oldu. Gelibolu Yarımadası üzerinde, krallığının başkenti olan ve kendi adını verdiği Lysimacheia şehrini kurdu.¹¹⁹ M.Ö. 281 yılında Lysimachos, Kurupedion meydan savaşında öldü ve toprakları Trakya dâhil olmak üzere Seleukoslara katıldı. Fakat kral Seleukos, Lysimacheia yakınlarında Ptolemaios Keraunos tarafından öldürüldü. Bunun sonucunda kendisi kral oldu. Krallığının ilk dönemlerinde Keltler, Gelibolu yakınlarına kadar geldiler. Memleketin içinde yaşayan ve büyük bir çoğunluğa sahip olan Traklar, Keltleri durdurdular. Bunun sonucunda bölge Trakların hâkimiyetine geçti.¹²⁰ Makedonlar ve Traklar arasında el değiştiren bölge, daha sonra Romalıların idaresine geçti ve M.Ö. 189 yılında Bergama kralı Eumenes'e verildi.¹²¹ M.Ö. 133 yılında Bergama kralı Eumenes'in ölmesiyle Gelibolu da dâhil olmak üzere Trakya toprakları, Roma İmparatorluğunun idaresine girdi.¹²²

Miladi asırların başlarında Strabon, Gelibolu'yu küçük bir kasaba olarak bildirir.¹²³ Zira kendisi gibi güneyindeki komşusu Attika-Delos birliği üyelerinden Sestos'un varlığı nedeniyle bölgede pek fazla etkinlik gösterememiştir. Ancak Sestos'un Boğaz geçiş güzergâhındaki önemini kaybetmesi üzerine¹²⁴ Gelibolu, Roma yönetimi döneminde, gemicilerin akıntıya ve rüzgâra karşı sığındığı önemli bir liman olarak ön plana çıkmaya başlamış olmalıdır.¹²⁵ Bir kasabanın şehir sayılabilmesinde piskoposun varlığı ayırt edici bir özellik sayılmaktadır. Hıristiyanlığın yayılmasından sonra kentte piskoposluk tesis edilmiştir.¹²⁶

¹¹⁹Mustafa H. Sayar, "Gelibolu ve Çanakkale Boğazının Eskiçağdaki Durumu", *Uluslararası Gelibolu Sempozyumu Bildiri Kitabı I*, (Ed. Prof. Dr. Ramazan Gülendem), 2013, s. 510.

¹²⁰Afif Erzen, *a.g.e.*, ss. 102-104.

¹²¹Afif Erzen, *a.g.e.*, ss. 105-106; İbrahim Sezgin, 1998, *a.g.t.*, s. 3.

¹²²Mustafa H. Sayar, *a.g.m.*, s. 510.

¹²³Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Kitap: XII-XIII-XIV)*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993, s. 83.

¹²⁴Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, TTK, Ankara 2007, ss. 23-24.

¹²⁵Feridun Emecen, *a.g.m.*, s. 1; Mehmet Fatih Yavuz, "İlkçağ'da Gelibolu Yarımadası Yerleşimleri", (Ed. Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, 2008, s. 454.

¹²⁶Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 24; Piskoposluk merkezlerinin listesi için bkz. George Ostrogorsky, "Byzantine Cities in the Early Middle Age", *Dumbarton Oaks Papers*, S. XIII, 1959, ss. 59-60; Ayşe Ç. Türker, "Gelibolu ve Biga Yarımadasında Bizans Dönemi Şehirleri", *Gelibolu Değerleri Sempozyumu*, Gelibolu 2008, ss. 134-135.

3.1.1. Bizans Dönemi

Roma İmparatorluğunun ikiye ayrıldığı 395 yılı akabinde Gelibolu ve çevresinde uzun yıllar sürüp giden barış ve sükût ortamı, Gotların ortalığı yakıp yıkan istilasının başlamasıyla son buldu. Hellespont (Çanakkale Boğazı) Boğazındaki Gelibolu ve çevresi dâhil olmak üzere bütün şehirler ve limanlar, Gotların akınlarıyla birer yangın yeri haline geldi.¹²⁷ Bununla birlikte Got istilasına müteakip M.S. 449/450 yıllarında Atilla komutasındaki Hun orduları, yarımadaının Kavak köy (Ortaköy) civarında bulunan savunma duvarlarını geçerek Gelibolu ve Sestos kentlerini yağmaladı.¹²⁸ Nitekim Prokopios, I. Justinianos'un imparatorluğu döneminde her yıl bütün Trakya ve Gelibolu Yarımadasının Hunlar, Slavlar ve Antalar tarafından baskına uğradığını bildirir.¹²⁹ Bunun üzerine Bizans İmparatoru I. Justinianos (527-565), Gelibolu dâhil olmak üzere bölgedeki kasabaları büyük bir tamirattan geçirmiş, dahası burada bulunan bazı kalelere askerler tayin ederek adı geçen bölgenin muhafazası anlamında büyük bir önem göstermiştir.¹³⁰

İslamiyetin zuhurundan sonra Gelibolu ve çevresinin, 670 yılında başlayan İstanbul'u kuşatma yolunda gerçekleştirilen Arap saldırılarından etkilenmiş olması muhtemeldir.¹³¹ Keza Halife Süleyman b. Abdülmelik (715-717) döneminde Mesleme b. Abdülmelik komutasındaki İslam orduları, Çanakkale Boğazını Abydos-Sestos güzergâhını kullanarak Gelibolu Yarımadasından Trakya'ya geçmiş ve İstanbul'da sıkı bir muhasaraya girişmiştir. Fakat Arap orduları, sert geçen kışın ardından şehir surlarının ve Grek ateşinin şiddetine dayanamayarak çekilmeye mecbur kalmıştır.¹³²

XI. ve XII. yüzyıllar arası Orta Asya'dan Avrupa'ya göç eden Oğuz boyları; Kumanlar, Peçenekler ve Oğuzlar, Karadeniz'in kuzeyinden Trakya'ya kadar geldiler. Bizans sınırına kadar Balkanlarda birçok akın gerçekleştirdiler.¹³³ Bilhassa Peçenekler

¹²⁷Fevzi Kurtoğlu, *a.g.e.*, ss. 26-27.

¹²⁸Mehmet Fatih Yavuz, 2000, *a.g.m.*, s. 441.

¹²⁹Prokopios, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, (Çev. Orhan Duru), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 115.

¹³⁰M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Çanakkale", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. III, MEB Basımevi, 1979, s. 341; Mevlüt Koyuncu, "Emevi-Bizans Deniz Seferlerinde Çanakkale ve Kapıdağ Üssü", (Ed. Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, 2008, s. 595.

¹³¹George Ostrogorsky, *a.g.e.*, ss. 115-116; Feridun Emecen, *a.g.m.*, s. 1.

¹³²Fevzi Kurtoğlu, *a.g.e.*, ss. 28-29; Adem Apak, "Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, Sayı: 2, 2009, s. 112; George Ostrogorsky, *a.g.e.*, ss. 145-146.

¹³³Fevzi Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 29.

Bizans ile yapılan uzun mücadeleler sonucu İstanbul surlarının önüne kadar ilerlediklerinde, Peçenek tehdidi ile karşı karşıya olan Bizans için İzmir harbindeki tehlike de gittikçe büyümüştü.¹³⁴ Nitekim İzmir emîri Çaka Bey, Bizans'a karşı Peçeneklerle bir anlaşma yaparak İstanbul üzerine ilerledi. Maksudı, Bizans İmparatorluğunun Balkan topraklarını ele geçirmek ve onu bu iç denize hapsedip, İstanbul'u düşürmekti. Dolayısıyla Bizans'ın Balkan topraklarına sahip olmak, stratejik konumu nedeniyle Gelibolu Yarımadası ve karşı yakasını ele geçirmekten geçiyordu. Çaka Bey, 1092 yılında Çanakkale Boğazına doğru hareket ederek Abydos'u kuşattı. Peçeneklere de Gelibolu Yarımadasını işgal etmelerini söyledi. Fakat işler planladığı şekilde gerçekleşmedi. Zira Bizans, Peçeneklere karşı Kumanları yardıma çağırmıştı. Peçenekler, Bizanslılar ve Kumanlara karşı büyük bir hezimete uğradılar. Çaka Bey de, Abydos yakınlarında bir ziyafet sırasında Emîr Gazi tarafından katledildi (1095).¹³⁵

Gelibolu, Haçlı Seferleri (1096-1291) devrinde de Haçlıların buradan Anadolu yakasına geçtikleri stratejik bir mevki olarak ehemmiyetini korumuştur. 1190 yılında Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa komutasındaki Almanların buradan geçerek Anadolu'ya ulaştıkları bölge, 1204 yılında Latinlerin idaresine girmiştir.¹³⁶ Bu sırada Venedikliler ve Haçlılar, Bizans ülkesini bölüşmüşler; Flandres Kontu Baudouin İstanbul Latin devletinin imparatoru olmuş, sefere katılmış olan Venedik Dukası Enrico Dandolo da bu bölüşmeden büyük bir pay almıştır. Bu anlaşmadan İstanbul Lâtin İmparatoru Baudouin, devlet arazisinin sadece dörtte birini alacak, geri kalan dörtte üçü yarısı Venediklilere, yarısı da ikta olarak şövalyeler arasında bölüştürecekti. Gelibolu'nun da¹³⁷ içinde bulunduğu Trakya ve Anadolu'nun kuzey kısmı Venediklilere verildi. Birçok Ege adası ise imparator mülkü dâhilinde sayıldı. Neticede en büyük kazancı Venedikliler elde etmiş oldu. Boğaz kontrolü ellerindeydi.¹³⁸ Ancak bu çok uzun bir süre devam etmedi.

¹³⁴George Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 332; Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937, s. 211.

¹³⁵Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966, s. 39-55; George Ostrogorsky, *a.g.e.*, ss. 332-333; Vehbi Günay, "XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Çanakkale Boğazı Yöresine Genel Bir Bakış", (Ed. Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, 2008, s. 84.

¹³⁶Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, C. LXV, S. 243, 2001, s. 581; Feridun Emecen, *a.g.m.*, s. 1.

¹³⁷Akropolites, 1237 yılında Trakya'nın büyük kentlerini sayarken Gelibolu'nun da bu kentler arasında bulunduğunu ve güçlü surlara, kalabalık bir nüfusa sahip olduğunu belirtmektedir. Georgeios Akropolites, *Vekayinâme*, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008, s. 61.

¹³⁸Georgeios Akropolites, *a.g.e.*, s. 26; Ostrogorsky, *a.g.e.*, ss. 390-391.

1235 yılında İznik imparatoru Ioannes Vatatzes, Bulgar kralı İvan Asen ile yaptığı anlaşma sonucunda Gelibolu Yarımadasını tekrardan imparatorluğun topraklarına kattı.¹³⁹

II. Andronikos Palaiologos (1282-1328)'un saltanatının ilk yıllarında özellikle 1300'lü yıllarda Anadolu, Türk hâkimiyeti içerisindeydi. Her geçen gün Türk yayılmasının dehşeti ve korkusu artarak devam ediyordu. Türk yayılmasını durdurmak için harekete geçen Bizans İmparatoru II. Andronikos, paralı askerler olan Alanlar'ın desteğini sağladıysa da bu yardımlardan hiçbir sonuç alamadı. Bu sırada Bizans'ın içinde bulunduğu zor durum, Cenevizliler ve Venedikliler tarafından yavaş yavaş Avrupa'da duyurulmaya başladı.¹⁴⁰ Çok geçmeden bu haber, Katalan Birliğinin komutanına ulaştı. Sicilya'daki savaşın (1302) sona ermesinden sonra işsiz kalan Roger de Flor, Bizans kralı II. Andronikos'a gelerek emrindeki 6000-6500 kişilik Katalan birlikleriyle Bizans ordusu saflarında paralı askerler olarak Anadolu'da Türklerin ilerleyişine karşı onun saflarında savaşabileceğini söyledi. İmparator, hemen bu teklifi kabul etti ve onu Megadük ilan etti. Fakat Roger, Türklere karşı kazandığı başarıların yanı sıra yaptığı uygunsuzluklar ve kendi hükümdarlığını oluşturma düşüncesinden dolayı II. Andronikos, Katalanları Asya'dan çıkartarak Gelibolu'ya¹⁴¹ yerleştirdi. Katalanlar, 1304-1305 kışını Gelibolu'da bekleyerek geçirdiler. Bu süreçte İstanbul'da Katalanlara duyulan nefret daha da artmış akabinde Roger, 1305 yılında müşterek İmparator IX. Mikhail tarafından sarayında öldürülmüştür. Katalanlar, Roger'in ölümünü öğrendikten sonra şehrin surlarını ve savunmalarını güçlendirip iki yıl boyunca Trakya arazisini yağmalayarak geçirdiler.¹⁴² İki yıl süresince Gelibolu, İstanbul'un hâkim olduğu coğrafyanın hemen yanında düşman bir Katalanların merkezi olarak sivrildi.¹⁴³

¹³⁹Georgeios Akropolites, *a.g.e.*, ss. 58-59; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 404

¹⁴⁰Georges Pachymêrês, *a.g.e.*, s. 80; Zerrin Günel Öden, "Bizans İmparatorluğu'nun Türkler'e Karşı Alan ve Katalanlar İle İttifâkı", *Tarih Dergisi*, S. 35, 1994, ss. 124-126; Mehmet Ersan, "Katalanların Gelibolu ve Yöresindeki Faaliyetleri", (Ed. Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, 2008, s. 607.

¹⁴¹Roman Muntaner, Katalanların yerleştikleri bölgeyi anlatırken iyi ekmeklerin, iyi şarapların ve bütün meyvelerden bol bol bulunduğunu ve bilhassa yarımada'nın en önemli kentlerinin Gelibolu, Sestos (Sexto), Galata (Potamos) ve Eceabad (Maditos) olduğunu belirtir ve ekler: "Bu kentler arasında Gelibolu, merkezi bir konuma sahiptir. Elbise, zırh gibi istenilen her şeyi Gelibolu'da bulmak kolaydır. Tüccarlar hangi koşullarda olurlarsa olsunlar Gelibolu onlar için önemli bir ticaret noktasıdır." Bkz. Roman Muntaner, *Chronicle*, (Çev. Lady Goodenough), In Parentheses Publications Catalan Series Cambridge, Ontario 2000, s. 421, 442.

¹⁴²N. Gregoras, *Rhömäische Geschichte*, C. I, (Çev. J. L. Van Dieten), Bibliothek der Griechischen Literatur, Stuttgart 1979, ss. 177-181; George Ostrogorsky, *a.g.e.*, ss. 454-455; Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (Çev. Bilge Umar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 138-142.

¹⁴³Donald M. Nicol, *a.g.e.*, s. 142.

Yakın zamanda IX. Mikhail'in büyük bir orduyla üzerlerine yürüyeceğine dair duydukları haberler, Katalanlarda büyük bir korku uyandırdı. Bunun üzerine Katalanlar, Bizans ile araları iyi olmayan Karesi Beyliği'nden yardım istemek zorunda kalmışlar, ilk olarak 500 kişilik Türk piyade birliği gelmiş, kısa bir süre içerisinde de çok sayıda Türk Gelibolu'ya geçmişti. Yaklaşık 2000 kişiden oluşan bu birliklerin başında Karesi Türklerinden Halil Ece bulunmaktaydı. Bunların yanında 14. yüzyılın başında Balkanlarda faaliyetlerde bulunan diğer bir Türk topluluğu Türkopoller de¹⁴⁴ vardı. 1305 yılında Alan ve Türkopoller ile takviyeli Katalan ordusu, Apros savaşında İmparator IX. Mikhail'i büyük bir yenilgiye uğrattı. Savaş esnasında II. İzzeddin Keykavus'un Hıristiyanlığı kabul edip Bizans sarayında büyüyen oğlu Melik Bey¹⁴⁵ komutasındaki Türkopoller'in Katalanlar ve Türklerin safına katılmasıyla savaşın seyri değişti. Selanik'e geri çekilmeyi düşünen Katalanlar ile Türkler, artık aralarındaki ittifakın gereksiz olduğu kanısına varmışlardır. Ardından Halil Ece ve Melik Bey Katalanların liderleriyle bir araya gelip barışçıl bir ayrılık için görüşmeye başladılar. Katalanlar, Bizans topraklarından ayrılacakları için artık daha fazla Türklerin yardımına ihtiyaç duymuyorlardı. Türkler Katalanlar ile ayrıldıktan sonra iki gruba ayrıldılar. İki grubu Halil Ece ve Melik Beyler paylaştılar. Halil Ece, 1300 atlısı ve 800 adamı ile birlikte Makedonya'da kalarak Bizans ile bir antlaşma yapmanın yollarını aradı. Tek isteği Bizans'ın kendisine topraklarına dönebilmesi için güvenlik sağlaması ve ona gerekli imkânları sunmasıydı. Bunun üzerine İmparatoru zorlamak için bölgede yağmalarına devam etti. Bizans imparatoru bunun güvencesini vermek zorunda kaldı. Halil Ece kıyıya geldiğinde kendisine hazırlanmış gemiler vardı. Gemilere yükleme sırasında çıkan antlaşmazlıklar sonucunda Halil Ece karşı kıyıya geçememiştir.¹⁴⁶ Bunun üzerine Halil Ece önderliğindeki grup, bölgede bir süre daha direnmesine rağmen 1313 yılında Bizans, Ceneviz ve Sırp ittifakı tarafından kılıçtan geçirilmiştir.

¹⁴⁴ Gregoras'a göre Türkopoller, II. İzzeddin Keykavus'un 1262 yılında Bizans'a sığınmasıyla onun peşinden Bizans'a gelen taraftarlarıdır. N. Gregoras, *a.g.e.*, s. 192; Yusuf Ayönü, "Osmanlılardan Önce Rumeli'de Türkler (1305-1313)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXI, S. 2, 2006, s. 21.

¹⁴⁵ Melik İshak hakkında detaylı bilgi için bkz. Paul Wittek, "Yazijioghlu 'Ali on the Christian Turks of the Dobruja", XIV/2, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, London 1952, ss. 639-668.

¹⁴⁶N. Gregoras, *a.g.e.*, s. 181-182, 190, 192, 195, 201; Nikolas Oikonomidis, "Avrupa'da Türkler (1305-1313) ve Küçük Asya'da Sırlar (1313)", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), (Çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altunova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, ss. 174-179; Zerrin Günel Öden, *a.g.m.*, ss. 128-129; Yusuf Ayönü, *a.g.m.*, ss. 22-27; Ayrıca bkz. F. Hernandez, "The Turks with the Grand Catalan Company, 1305-1312", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, İstanbul 1974, ss. 25-44.

1320'li yıllardan itibaren Bizans için büyük bir ehemmiyet arz eden Gelibolu, Batı Anadolu'ya hâkimiyet sağlayan Türkler için de önemli bir duruma gelmiş, özellikle sınır komşusu Karesi Beyliği ve Aydınöglü Umur Bey'in akınları sayesinde Türklerin bu coğrafya'ya daha da fazla yönelmesine yol açmıştır. Nitekim Aydınöglü Umur Bey'in tahmini olarak 1331 veya 1332 yıllarında, 35 gemi ile Gelibolu limanı yakınlarındaki Lazgöl Hisarı'nı yağmaladığı Enveri'nin Düsturnâme'sinde kayıtlıdır.¹⁴⁷ Keza bu süreçte, Karesi Beyliğinin de aktif bir rol aldığı bilinmektedir. Çağdaş müellif Kantakuzenos, Karesi Türklerinin 1330'ların başlarında devamlı Trakya'ya akın yaptıklarını ve Keşan, Tekirdağ'a kadar ilerlediklerini bildirir.¹⁴⁸ 1341 yılında Saruhan Beyliği ile birlikte Gelibolu'ya iki sefer düzenleyen Yahşi Bey komutasındaki Karesi birlikleri, iki seferde de başarısız olmuştur.¹⁴⁹

Gerek Katalanların gerekse Karesi Türklerinin ve Türkopoller'in Trakya'daki varlığı, Anadolu Türklerinin Rumeli'ye geçişleri bakımından yararlı olmuştur.¹⁵⁰ Özellikle Karesi Beyliği askerlerinin karşı yakaya geçerek bölgeyi tanıma fırsatı bulmaları, bundan sonraki gerçekleşecek Osmanlı fetihlerinde, birer kılavuz görevinde bölgenin fethini kolaylaştıran unsurlar olarak yer almaları Rumeli'nin fethi açısından oldukça önemlidir.

3.2. Gelibolu'nun Osmanlılar Tarafından Fethi ve İdaresi

Osmanlıların Rumeli'ye geçişi ve ilerleyişi, bir dizi olay neticesinde gerçekleşmiştir.¹⁵¹ İlk olarak Karesi Beyliği'nin alınması bu sürecin başlangıcıdır. İlk Osmanlı kroniklerinde geçen kayıtlara göre, Karesi Beyi Aclan'ın ölmesi sonucu oğulları arasında yaşanan taht mücadelesinden yararlanan Orhan Bey, Karesi topraklarını Lâpseki'den Edincik'e (Aydıncık) kadar bütün Kuzey Marmara sahilini ele geçirmiş ve

¹⁴⁷Enverî, *Düsturnâme*, (Neşr. Mükrimin Halil Yinanç), İstanbul Devlet Matbaası, 1928, ss. 24-26.

¹⁴⁸Johannes Kantakuzenos, *Geschichte*, C. II, (Çev. G. Fatouros and T. Krischer), Bibliothek der Griechischen Literatur, Stuttgart 1986, ss. 82-83; Elizabeth A. Zachariadou, "Karasi ve Osmanlı Beylikleri İki Rakip Devlet", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), (Çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 248; Zerrin Günal Öden, *Karasi Beyliği*, TTK, Ankara 1999, s. 37.

¹⁴⁹Johannes Kantakuzenos, *Geschichte*, C. III, (Çev. G. Fatouros and T. Krischer), Bibliothek der Griechischen Literatur, Stuttgart 2011, ss. 35-37; Ayrıca bkz. Zerrin Günal Öden, *a.g.e.*, ss. 43-44.

¹⁵⁰Mehmet Ergan, *a.g.m.*, s. 614.

¹⁵¹Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 15.

bölgeyi büyük oğlu Süleyman Paşa'ya tımar olarak vermişti (1345).¹⁵² Bunun sonucunda Aclan Bey'in veziri Hacı İlbey, Karesi Beyliği'nin değerli komutanları Evrenos Bey,¹⁵³ Ece Yakup ve Gâzi Fazıl, sultanın huzuruna gelerek itaat bildirdiler. Sultan Orhan Bey de bu değerli emirleri Süleyman Paşa'nın emrine verdi ve devlet işlerinde onlara danışmasını tavsiye etti.¹⁵⁴ Bu sayede Karesi Beyliği yöneticileri, Osmanlı Beyliği idaresi altına girmiş oldu. Bu son gelişme ile Karesi donanması da Osmanlı idaresine geçmiş oldu.

İkinci adım olarak Orhan Bey'in tekrar aynı strateji ile Bizans taht mücadelesine karışmasının Rumeli fütûhâtında önemli bir konum elde etmesine yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim 1341 yılında Bizans imparatoru III. Andronikos'un ölümü sonucunda küçük yaşta olan oğlu V. Ioannes Paleologos Bizans tahtına oturmuş ve Kantakuzenos da eski imparatorun vasiyeti üzerine nâib olarak tayin edilmişti.¹⁵⁵ 23 Eylül 1341'de Kantakuzenos'un Yunanistan'ı Bizans topraklarına katmak için ordusuyla Konstantinopolis'den ayrılmasıyla birlikte Kantakuzenos düşmanları onu vatan haini ilan etmişlerdi. Bunun üzerine Kantakuzenos, Dimetoka'da kendi imparatorluğunu ilan etmiş ve taht mücadelesine girmiştir (26 Ekim 1341).¹⁵⁶ Bu mücadele içerisinde Sırp Kralı Stephan Duşan ve Aydınöğlü Umur Bey'den yardım alan Kantakuzenos, Umur Bey'in tavsiyesi üzerine Osmanlı Beyliği'ne de başvurmuş ve Orhan Bey'den yardım istemiştir. Bu ittifakın neticesinde kızı Theodora'yı Orhan'la evlendirmiştir. (1346).¹⁵⁷ Bu evlilik, Kantakuzenos ve Orhan Bey arasında dostluğu pekiştirmiş ve Kantakuzenos daha fazla yardım istemeye başlamıştır. Bu bağlamda Süleyman Paşa, Kantakuzenos'a yardım amacıyla birçok kez Rumeli'ye geçme imkânı bulmuştur. Öyle ki Bizans iç savaşı sırasında şehirleri ele geçiren Sırp kralına karşı Orhan Bey'in emriyle Süleyman Paşa, 10.000 kişilik kuvvetle Sırbistan

¹⁵²Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, ss. 61-63; Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma*, C. I, (yay. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen), TTK, Ankara 1995, ss. 165-167; Oruç Beğ, "Oruç Beğ Tarihi", *Üç Osmanlı Tarihi*, (Haz. Atsız), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 33; Karesi Beyliğinin fetih tarihi hakkında pek çok görüş bulunmaktadır. Bkz. Zerrin Günel Öden, *a.g.e.*, ss. 52-62.

¹⁵³Evrenos Bey'in kimliği ile ilgili pek çok tartışma olup bu konu ile ilgili yapılan en yeni çalışmada onun Rumeli fetihleri sırasında Osmanlı kuvvetlerine katılmış olma ihtimali üzerinde durulmaktadır. Bkz. Ayşegül Kılıç, *Bir Osmanlı Akıncı Beyi Gazi Evrenos Bey*, İthaki Yayınları, İstanbul 2014, ss. 51-52.

¹⁵⁴Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, C. I, (Çev. İsmail Erünsal), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1900, s. 93.

¹⁵⁵Johannes Kantakuzenos, 1986, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁵⁶Johannes Kantakuzenos, 2011, *a.g.e.*, ss. 40-41; *Bizans Kısa Kronikleri*, ss. 71-72; Donald M. Nicol, *a.g.e.*, ss. 199-203; George Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 471.

¹⁵⁷Johannes Kantakuzenos, 2011, *a.g.e.*, s. 390-391; George Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 479.

içerilerine kadar girmiştir.¹⁵⁸ Bununla birlikte 1349 yılında Selanik'i kurtarmak amacıyla 10.000 kişilik bir kuvvet daha Süleyman Paşa komutasında yardıma gönderilmiştir.¹⁵⁹ Bu yardımlar sonucu Türk atlıları bölgeyi iyice öğrenmişler ve bölgede bağımsız hareketler içine girmişlerdi. Bu atlılara Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa komuta ediyordu. Osmanlıların sonunda araziye öğrenip Rumeli'de kendi memleketleriymiş gibi hareket etmeleri kaçınılmazdı.¹⁶⁰

1352 yılında V. Ioannes ve Kantakuzenos'un oğlu Mathaios arasında bir iç savaş patlak verdi. İmparator Kantakuzenos, Türklerden oluşan bir orduyla hemen harekete geçti ve bir çatışmadan sonra Adrianopolis'e (Edime) girdi. Bunun üzerine V. Ioannes Paleologos, Sırp ve Bulgarları yardıma çağırdı. İmparator Kantakuzenos ise, genç İmparator V. Ioannes Paleologos'un Sırp ve Bulgarlar ile işbirliği yapmasına karşılık, Tyzimpe (Cinbi)¹⁶¹ Kalesi'nin Osmanlılara verilmesi şartıyla Orhan Bey'den yardım istemiş, bunun sonucunda Süleyman Paşa, 10.000 kişilik bir süvari birliği ile İnoz (Enez) mevkisine kadar ilerleyen Sırp-Bulgar ve Bizans kuvvetlerini yenilgiye uğrattıktan sonra Bulgaristan'ın içlerine kadar ilerlemiştir.¹⁶² Bu zafer sonucunda kurtarıcı olarak karşılanan Süleyman Paşa, dönüşte Cinbi Kalesi'nde, bir kısım askerini bırakarak kaleyi daha sonra yapacağı fetihler için bir karargâh haline getirmiştir. İç harp bittikten sonra 10.000 altın karşılığında Kantakuzenos, Cinbi Kalesi'nin iadesini istemiş fakat gerek Orhan Bey

¹⁵⁸Gregoras'a göre Orhan Gazi'nin asıl amacı, Kantakuzenos ile anlaşabilmek ve kendi halkından olanları Avrupa topraklarına geçirerek buralara yerleştirmektir. Böylelikle burada kendi kültür ve yayılmaları için operasyon üsleri oluşturabileceklerdi. N. Gregoras, *Rhomäische Geschichte*, C. VI, (Çev. J. L. Van Dieten), Bibliothek der Griechischen Literatur, Stuttgart 2007, s. 160.

¹⁵⁹Feridun Dirimtekin, "Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeli'ye Geçiş" *VII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, TTK, Ankara 1973, s. 579.

¹⁶⁰N. Gregoras, 2007, *a.g.e.*, s. 173; Donald M. Nicol, *a.g.e.*, s. 258.

¹⁶¹Gelibolu'da ilk fetihlerin başlama noktası olarak gösterilen Cimbi kalesi, Bizans kroniklerinde *Tyzimpe* olarak anılmakla birlikte Osmanlı kroniklerinde; *Çimbi*, *Cinbi*, *Çin Hisarı*, *Çibni*, *Cimen*, *Çimnik*, *Cimenlik* olarak geçmektedir. Biz de 879/1474-75 tarihli Gelibolu Sancağı Tahrir defterinde yazıldığı şekliyle "Cinbi" (جنبي) demeyi makul gördük. Diğer yandan aynı defterde yer alan veriye göre, Cinbi bir nâhiye olup bu nahiyenin merkezi olarak da Umur-Beglü (اموركلو) köyü gösterilmektedir. "Karye-i Umur-Beylü Cinbi dahi dirler". Saha araştırmalarımız sonucunda bu isimde bir köy ya da mevki ismi bulamadık. Fakat Şarköy taraflarında olduğu tahmin edilmektedir. Zira bu bölge, defterlerde "Cinbi Nâhiyesi" olarak geçmektedir. Bkz. Atatürk Kitaplığı, MCY. O. 79, vr. 49a-49b; Münir Aktepe, "Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası" *Tarih Dergisi*, S. 1-2, 1950, ss. 286-290; Georgeios Liakopoulos, *The Ottoman Conquest of Thrace Aspects of Historical Geography*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Unpublished Master's Thesis, Ankara 2002, s. 57; Halil İnalçık, "Osmanlı Sultanı Orhan, (1324-1362) Avrupa'da Yerleşme", *Belleten*, C. LXXIII, S. 266, Ankara 2009, s. 102; Irene Beldiceanu, "Başlangıçlar: Osman ve Orhan", Robert Mantran Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, (Çev. Server Tanilli), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 28; Cinbi Nâhiyesi köyleri için bkz. İbrahim Sezgin, 1998, *a.g.t.*, ss. 155-158.

¹⁶²N. Gregoras, 2007, *a.g.e.*, s. 173; Feridun Dirimtekin, *a.g.m.*, s. 579; Donald M. Nicol, *a.g.e.*, s. 258.

gerekse Süleyman Paşa görüşmeleri uzatmışlardır.¹⁶³ Bu süreç içerisinde Süleyman Paşa Cinbi Kalesini hem Anadolu'dan getirdiği taze birliklerle güçlendirmeye hem de Gelibolu'yu fethetmeye çalışmıştır.¹⁶⁴

Düsturnâme'ye göre Süleyman Paşa'nın, Bolayır'ın fethi için 3000 kişiyle Kemer'den (Parion, Virancahisar) Kozludere'ye çıkartma yapması Rumeli fütuhatında önemli bir dönüm noktasıdır.¹⁶⁵ İnalçık'a göre bu çıkartmada, müttefik Ceneviz gemileri kullanılmış olmalıdır.¹⁶⁶ Nitekim Bizans kroniklerinde yer alan 1351 yılında İmparator Kantakuzenos'un Cenevizlilere karşı Venediklilerle dost olduğu ve Orhan Bey'in de buna müteakip Cenevizlilerle iş birliği yaptığı bilgisi önemlidir. Hatta Orhan Bey, bu savaşta Galata Cenevizlilerine sağladığı yardımlarından dolayı "Peralıların kardeşi ve sevgili babası" olarak nitelendirilmiştir.¹⁶⁷ Süleyman Paşa Bolayır'a yerleşti ve Ece Bey ve Gazi Fazıl Bey'i Gelibolu ucunda fetihlere gönderdi.¹⁶⁸

Fetihler devam ederken 1-2 Mart 1354 yılında büyük bir deprem meydana gelmişti.¹⁶⁹ Öyle bir deprem ki Eceabad'tan (Madytos) Tekirdağ'a (Rhaidestos) kadar Trakya'nın bütün kıyı çizgisini yıkıntıya çevirmişti. Gelibolu da tamamıyla yıkılmıştı. Bölge boş bir çöl haline gelmişti. Türkler depremle birlikte acele ederek bölge halkının zarar görmemiş mallarını ve arazilerini ele geçirmişti. Halkın çoğu felaket yüzünden ölmüş, kurtulanlar ise ya açlıktan ölmüş ya da Türk askerlerince tutsak edilmişlerdi.¹⁷⁰

¹⁶³Feridun Dirimtekin, a.g.m., s. 579; Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası, 2009, s. 51.

¹⁶⁴Halil İnalçık, 2009a, a.g.e., s. 15.

¹⁶⁵Enveri, *Düsturnâme-i Enverî (19-22. Kitaplar)*, (Haz. Necdet Öztürk), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, s. 21; Halil İnalçık, 2009, a.g.m., s. 87.

¹⁶⁶Halil İnalçık, "Batı Anadolu'da Yükselen Denizci Gâzî Beylikleri, Bizans ve Haçlılar", (Ed. İdris Bostan, Salih Özbaran), *Türk Denizcilik Tarihi I*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 43.

¹⁶⁷Feridun Dirimtekin, a.g.m., s. 579; Orhan Gazi dönemi Türk - Ceneviz dostluğu hakkında bkz. Şerafettin Turan, *Türkiye - İtalya İlişkileri I Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine Kadar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, ss. 283-288.

¹⁶⁸Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 67.

¹⁶⁹ Osmanlı kaynaklarında depremin yansımaları, sadece Enveri'nin Düsturnâme'sinde ve Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesinde görülür. Depremin velâyetnamedeki anlatısı ise mistik bir olay olarak aktarılır. Enveri, 2012, a.g.e., ss. 22-23; Rıza Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnamesi*, TTK, Ankara 2007, s. 165.

¹⁷⁰ N. Gregoras, 2007, a.g.e., s. 173; Feridun Dirimtekin, a.g.m., s. 580; Deprem kısa kroniklerin hemen hemen hepsine yansımıştır. Bkz. *Bizans Kısa Kronikleri*, ss. 60, 158, 170, 180, 262; Ayrıca bkz. M. Nicol, a.g.e., ss. 258-259.

Ayrıca depremden iki gün sonra Gelibolu yakınlarından gemiyle geçen Başpiskopos Gregory Palamas, mektuplarında depremin bu şehri Türklere terk ettiğinden bahseder.¹⁷¹

Cinbi'nin fethinden bu yana devamlı Osmanlıların Rumeli'den çıkması için çaba sarf eden İmparator Kantakuzenos'un hayalleri, gerçekleşen büyük Gelibolu depremi ile son buldu.¹⁷² Kalelerin teslimatı için Kantakuzenos 40.000 altın önermiş, lakin Süleyman Paşa, Gelibolu'nun zorla değil, Tanrı'nın lütfuyla eline geçtiğini söyleyerek bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine Kantakuzenos, Orhan Bey ile bir buluşma ayarladıysa da Orhan Bey'in hastalığından dolayı bu görüşme gerçekleşmemiştir. Kantakuzenos'un saltanattan uzaklaştırılmasıyla da Osmanlılar, bu bölgede kalıcı bir yerleşim sağlamışlardır.¹⁷³

Bu esnada Biga'da olan Süleyman Paşa, büyük bir iskân hareketi başlattı. Gelibolu dâhil olmak üzere çevredeki bütün kaleler tamir edildi ve Anadolu halkından konargöçerler bu bölgeye geçirilerek yarımadanın dört bir yanında Müslüman Türk köyleri vücuda getirildi.¹⁷⁴ İlk iskân ile ilgili Aşıkpaşazâde rivayetine göre, "Karasi vilâyetine göçer Arab evleri gelmişleridi. Hemandem anları sürüp Rum-ili'ne geçürdiler. Bir zaman Gelibolu nevâhisinde sâkin oldular."¹⁷⁵ Gelibolu ve Bolayır, Süleyman Paşa'nın Rumeli fütuhâtında hareket üssü olması nedeniyle büyük önem arz eder. Nitekim Aşıkpaşazâde, Süleyman Paşa¹⁷⁶ ile birlikte gazilerin Rumeli'ye doğru gerçekleştirdikleri fetihlerin ardından Gelibolu'ya döndüklerinden bahseder.¹⁷⁷ Öyle ki Gelibolu, bölgede önemli bir kale-kent olarak Rumeli'ye gerçekleştirilen akınlarda bir hareket üssü oldu.¹⁷⁸

Balkanlarda devam eden Osmanlı fetihlerine karşı, Bizans'ın teşvikiyle çok geçmeden büyük bir haçlı ittifakı oluştu. İmparator V. İoannes'in kuzeni Savoy (Savoia)

¹⁷¹Hüsni Demircan, a.g.t., ss. 44-45.

¹⁷² İlk Osmanlı kroniklerinde yer alan Rumeli'ye geçiş rivayeti, efsanevi-folklorik bir hikâye bazında anlatılmaktadır. Bölge'nin karşıya sallarla geçilerek fethedildiği vurgulanır. Bkz. Âşıkpaşazâde, a.g.e., ss. 66-67; Mehmet Neşri, 1995, a.g.e., s. 177.

¹⁷³Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Nilüfer Epeçeli), (Haz. Erhan Afyoncu), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 195; Donald M. Nicol, a.g.e., s. 258-259; Feridun Dirimtekin, a.g.m., s. 580.

¹⁷⁴Feridun Dirimtekin, a.g.m., s. 580; Feridun Emecen, a.g.m., s. 1; İbrahim Sezgin, 1998, a.g.t., s. 6.

¹⁷⁵Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 68.

¹⁷⁶Süleyman Paşa, Rumeli'nin terk edilmesi gibi bir durum söz konusu olmasın diye cesedinin Bolayır'a gömülmesini ve yerinin tespit edilmemesini vasiyet etmiştir. Bolayır'dan Ferecik'e kadar vakıflar tesis etmiştir. *Anonim Tevârih-i Al-i Osman (F. Giese neşri)*, (Haz: Nihat Azamat), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992, s. 20; Halil İnalçık, 2009, a.g.m., s. 94; Bkz. Süleyman Paşa Vakfiyesi. Ekrem Hakkı Ayverdi, "Gaazi Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri", *Vakıflar Dergisi*, S. VII, Ankara 1968, ss. 19-28.

¹⁷⁷Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 70.

¹⁷⁸Feridun Emecen, a.g.m., s. 1; İbrahim Sezgin, 1998, a.g.t., s. 6.

Dükü VI. Amaedo, Gelibolu'yu hedefleyen küçük bir donanması ile Çanakkale Boğazına geldi. Orada Ceneviz ve Bizans birlikleri ile birleşti ve 13 Ağustos 1366 tarihinde Gelibolu surlarından içeri girip kenti işgal etti. Bu sırada I. Murat, Trakya'da seferdeydi. VI. Amaedo, bir yıl sonra da şehri Bizans'a teslim etti (14 Haziran 1367). Bu durum Hıristiyan tebaa arasında büyük sevinç yarattı. Zira Gelibolu, Rumeli'deki Türk harekâtının merkezi konumundaydı.¹⁷⁹ Gelibolu'nun alınmasıyla Osmanlıların Rumeli bağlantısı kopmuş oldu. Fakat I. Murat'ın Trakya'da gerçekleştirdiği fetihler İstanbul'da büyük korku uyandırmış o kadarki halk, şehirde kapalı kalmıştı. Bunun üzerine İmparator, I. Murat ile uzlaşmayı denese de Sultan'ın Gelibolu'nun geri verilmesindeki ısrarı, gerçekleşecek olan anlaşmayı zora sokmakta idi. 1376 Ağustos'unda I. Murat'ın yardımıyla tekrar Bizans tahtına oturan IV. Andronikos, 1377 yılında Gelibolu'yu Osmanlılara teslim etti.¹⁸⁰

I. Murat dönemindeki (1362-1389) fetih hareketleri göz önüne alındığında Gelibolu, Osmanlı donanması açısından da son derece önemliydi. Keza, I. Bayezid (1389-1402) zamanında da Gelibolu, üç sıra kürekli kadırgaların barınabileceği büyük bir tersane ve limana sahiptir.¹⁸¹ Nitekim 1403 yılında kenti ziyaret eden Clavijo, kalenin askerlerle dolu olduğundan ve 40 kadar geminin limanda bulunduğu bahseder.¹⁸²

Ardından burası önemli bir gümrük istasyonu haline getirilerek boğazdan geçen tüccarlardan gümrük resmi alınmaya başlandı.¹⁸³ Osmanlı donanması, Venedikliler bölgede olmadıkları zamanlarda Gelibolu deniz üssünden çıkarak Ege'deki ticaret kolonilerine ve Venedik kolonilerine saldırabiliyordu. Bu durum Venediklilerin ticari menfaatlerini oldukça zedelemişti.¹⁸⁴ Hatta I. Bayezid'in İstanbul kuşatmasındayken (1394-1395) Venediklilerin İstanbul'u kurtarmak için girişilen Haçlı seferi düzenlemesi Boğazlarda yaşadıkları sıkıntılardan kaynaklanmaktadır. Ancak bu harekât, hiçbir sonuç vermemiş, kuşatmayı yarım bırakan I. Bayezid Haçlı ordularını Niğbolu'da büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Bizans bu durumdan o kadar çok tedirgin olmuştur ki İstanbul'u Osmanlılardan

¹⁷⁹Donald M. Nicol, *a.g.e.*, ss. 284-285; George Ostrogorsky, *a.g.e.*, ss. 494-495; Feridun Emecen, *a.g.m.*, s. 1.

¹⁸⁰Halil İncalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İsam Yayınları, İstanbul 2010, ss. 86, 94; John W. Barker, *Manuel II. Palaeologus (1391-1425)*, Rutgers University Press, 1969, ss. 458-461.

¹⁸¹Dukas, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁸²Ruy Gonzáles de Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, (terc. Ömer Rıza Doğrul), (sad. Kâmil Doruk), Ses Yayınları, İstanbul 1993, s. 36.

¹⁸³İbrahim Sezgin, 1998, *a.g.t.*, s. 7.

¹⁸⁴Halil İncalcık, 2008, *a.g.m.*, s. 25.

korumak için Venediklilere devretmeyi düşünmüştür. Bu süreçte Venedik, kendi menfaati için Bizans'ın en büyük destekçisi olmuştur. Özellikle I. Bayezid ile bir barış anlaşması gerçekleşmesi durumunda Venedik, görüşmeciler arasında yer almalı ve Osmanlı donanmasının Gelibolu üssünde kaldığından emin olmalıydı.¹⁸⁵ Venedik, Ankara savaşı hakkındaki haberler duyulduğu sırada, Gelibolu'yu ele geçirmek için planlar yapıyordu. Ancak olayların seyri buna engel oldu.¹⁸⁶

Osmanlı Devleti'nin Ankara savaşında aldığı ezici yenilgi, Doğu Akdeniz ve Ege'de büyük bir kargaşa ortamı doğurmuştu. Türkler, Moğol saldırısının korkusunu yaşarken Grekler ve Latinler bu durumdan fayda sağlama niyetindeydiler. Bu bağlamda Gelibolu'nun önemi oldukça büyüktür. Nitekim savaş sonrası I. Bayezid'in büyük oğlu Süleyman Çelebi, Gelibolu'ya¹⁸⁷ gelerek Rumeli'deki yerini sağlamlaştırmayı düşündü. Bu da Hıristiyan devletler ile anlaşmaktan geçiyordu. Her zamanki gibi Venedik, stratejik konumundan dolayı Gelibolu'yu ele geçirmek istiyordu. Antlaşma 1403 yılında imzalandı. Venedik, Gelibolu'yu ele geçiremese bile bu antlaşma sonucunda önemli ticari imtiyazlar elde etti.¹⁸⁸ Antlaşma, Süleyman Çelebi'nin öldüğü 1411 yılına kadar devam etti.¹⁸⁹

Rumeli toprakları, şehzadeler arası yaşanan taht kavgaları neticesinde el değiştirdi. Musa Çelebi, kardeşini öldürdükten sonra babasından kalan bütün Rumeli arazisine hâkim oldu. Özellikle yarımadanın en önemli donanma üssü Gelibolu, Musa Çelebi'nin eline geçmişti.¹⁹⁰ Bunun yanında Gelibolu, hala Hıristiyan devletlerin gözdesiydi. Bu kargaşa içerisinde Gelibolu'yu işgal etme planı, her zamanki gibi ön plandaydı. Fakat olayların çok süratli bir şekilde gelişmesi bu durumu olanaksız kıldı. Kısa bir süre sonra da Venedik Senatosu, Musa Çelebi'ye bir elçi gönderdi (4 Mayıs 1411). Sonunda Venedik, Musa Çelebi ile yeni bir mutabakata varmış ve ticari imtiyazları tekrardan elde etmiştir (12 Ağustos 1411).¹⁹¹ Fakat bu durum çok uzun sürmemiş, Sultan I. Mehmet döneminde Çalış

¹⁸⁵Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2000, ss. 320-322, 329.

¹⁸⁶Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 339-344.

¹⁸⁷1403 yılında Gelibolu'ya gelen Clavijo, buranın Süleyman Çelebi'ye ait olduğunu bildirir. Ruy Gonzáles de Clavijo, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁸⁸George T. Dennis, "1403 Tarihli Bizans-Türk Antlaşması", (Çev. Melek Delilbaşı), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 1-4, 1978, ss. 153-154; Ayrıca Antlaşma metni için aynı makale bkz. George T. Dennis, *a.g.m.*, ss. 157-166.

¹⁸⁹Levent Kayapınar, "Süleyman Çelebi", *DİA*, C. XXXVIII, 2002, s. 83.

¹⁹⁰Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁹¹Şerafettin Turan, *a.g.e.*, ss. 364-367.

Bey (Çalı Bey) komutasındaki Osmanlı donanmasının Gelibolu'dan hareket ederek Andros, Paros ve Milos adalarını yağmaladığını öğrenen Lorenzo komutasındaki Venedik donanması, derhal harekete geçerek Gelibolu önlerine kadar gelmiştir. Gelibolu'ya 1 mil uzaklıkta talihsiz bir karışıklığın sebep olduğu savaş neticesinde Osmanlı donanması, büyük bir yenilgiye uğramıştır (1416).¹⁹² Bu zafer, Venediklileri oldukça sevindirmişti. Zira Venedik, artık Çanakkale Boğazından geçen ticaret gemilerini korumak için silahlandırılmış konvoylar hazırlamanın gereği kalmadığını düşünmüştü.¹⁹³ Ancak bu başarıya rağmen boğazın kontrolünü ellerinde tutamadılar. 1419 barış görüşmeleri süresince Venedik'in emeli, boğazlardan serbest geçiş hakkı ve geçiş ücretinden muaf olmaktı.¹⁹⁴ Gerçekleşen antlaşma ile Venedik, boğazlardaki imtiyazlarını tekrardan elde etmiş oldu.¹⁹⁵

Tahtta hak sahibi olmak Rumeli topraklarına hâkim olmaktan geçiyordu. Bilhassa Gelibolu kenti, bu mücadele içerisinde stratejik konumu açısından Edirne'ye nazaran biraz daha ön plandaydı. Nitekim Bizans tarafından Limni'de tutsak bulunan I. Bayezid oğlu (Düzme) Mustafa, İzmiroğlu Cüneyt Bey ile birlikte II. Murat'ın saltanatının ilk yıllarında tahtta hak iddia ederek Gelibolu'yu ele geçirmiştir (1421). İlk olarak limandaki gemileri karaya çektiler ve karşı yakaya geçişi engellemeye çalışmıştır.¹⁹⁶ Bunun üzerine Lâpseki'ye gelen II. Murat, ordusuyla buradan müttefiki Yeni Foça Beyi Cenevizli Giovanni Adorno'nun gönderdiği gemilerle Kozludere'ye¹⁹⁷ çıkartma yapmıştır. Mustafa bu çıkartmaya karşı koymaya çalışsa da engelleyememiştir. Gelibolu'dan Edirne'ye kaçan Mustafa, Rumeli'de üç yıl hüküm sürdükten sonra, 1422 yılında burada idam edilmiştir.¹⁹⁸

¹⁹²Dukas, *a.g.e.*, ss. 83-84; Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 372; Donald M. Nicol, 2000, *a.g.e.*, ss. 340-341.

¹⁹³Donald M. Nicol, 2000, *a.g.e.*, s. 341.

¹⁹⁴Halil İncelik, 2008, *a.g.m.*, s. 26.

¹⁹⁵Şerafettin Turan, *a.g.e.*, ss. 413-414.

¹⁹⁶Laonikos Chalkokondyles, *a.g.e.*, ss. 56, 61; Dukas, *a.g.e.*, ss. 103-104; Yorgios Sfrancis, *a.g.e.*, ss. 64-66; Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, ss. 101-103.

¹⁹⁷Aşıkpaşazâde, Ece ovası olarak belirtir. Fakat Dukas'ın "Gemi kaptanları limanın güney taraflarına ve şehrin dışarısına geldiler." olarak tarif ettiği bu bölge, Neşri'de yer alan Kozludere olmalıdır. Kozludere bugün Gelibolu'nun güneyinde yer alan Cevizli köyüdür. 1475 tarihli Gelibolu Tahrir defterinde Gelibolu'nun dış mahallesi olarak görülür. Ayrıca Kozludere'nin kendine ait limanı da bulunmaktadır. Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 132; Dukas, *a.g.e.*, s. 127; Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma*, C. II, (yay. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen), TTK, Ankara 1995, s. 563, 565; Halil İncelik, Robert Anhegger, *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i 'Örf-i 'Osmanî, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler*, TTK, Ankara 2000, s. 46, 64; Atatürk Kitaplığı, MCY. O. 79, vr. 9b-10a; İdris Bostan'ın tespiti de bu yöndedir. Bkz. İdris Bostan, *a.g.m.*, s. 76.

¹⁹⁸Laonikos Chalkokondyles, *a.g.e.*, s. 61; Dukas, *a.g.e.*, s. 126; Yorgios Sfrancis, *a.g.e.*, s. 66; Aşıkpaşazâde *a.g.e.*, s. 132-133; Mehmet Neşri, 1995a, *a.g.e.*, ss. 565, 567; Bertrandon De La Broquiere, *Bertrandon De La*

1423-1430 yılları arasında Şerafettin Turan tarafından 'Selanik Bunalımı' diye adlandırılan büyük bir sorun ortaya çıkmış ve bu, Osmanlı ile Venedik arasında yedi yıl sürecek bir savaşa neden olmuştur. Anlaşmazlığın nedeni ise, Türklerce kuşatılmış olan Selanik şehrinin Venedik egemenliğine girmek istemesi ya da buna zorlanmasıydı.¹⁹⁹ Selanik'i Osmanlı fethine karşı korumak isteyen Venedik, daha çok Osmanlı donanmanın merkezi olan Gelibolu'yu hedef aldı.²⁰⁰ Nitekim daha önce de Gelibolu önünde zafer kazanan Venedik Amiralî Loredano, 14 Temmuz 1424 tarihinde tekrar Gelibolu sularına gelmiş fakat üç Türk kadırgasının şiddetli ateşi ve sahili kuşatan okçuların hücumu sonucunda geri çekilmek zorunda kalmıştır.²⁰¹ Bu tarihlerde Osmanlı donanması oldukça güçlüydü. Zira Cenevizliler, Türk donanmasının kuruluş ve gelişiminde teknisyen olarak görev alıyorlar ve gemilerin sevk ve idaresinde de önemli roller üstleniyorlardı.²⁰²

1428 yılında 50 kadar gemiyle iki Venedik gemisini batıran Osmanlı donanması, Girit, Eğriboz, Koron ve Modon'a şiddetli deniz akınlarına devam ediyordu.²⁰³ Artık Türklerle barış olasılığı eskisinden daha düşüktü. Yine de yeni atanan Selanik Kumandanı Giocamo Dandolo, hediyelerle II. Murat'a gönderildiyse de bu görevde muvaffak olamamış az bir zaman sonra da orada ölmüştü. Venedik için artık başka bir çare kalmamıştı. 1429 yazında Türklerin Gelibolu'da bulunan deniz üssüne gözü pek bir saldırı gerçekleştiren Venedik amiralî Andrea Mocenigo, limanı kapayan mâniayı kırdıysa da bunun sonuçsuz bir girişim olduğunu anlayarak büyük bir kargaşa içerisinde geri çekilmiştir.²⁰⁴ Bu süreçte II. Murat, Selanik'e karşı kesin bir harekete girişmedi. Çünkü Doğu Anadolu'daki gelişmeler büyük endişe uyandırmıştı. Şahruh'un Azerbaycan'a geldiği haberini alan Venedik amiralî S. Morosini, derhal harekete geçerek Gelibolu yakınlarında Emir Süleyman Burgaz'ını kuşattı. Osmanlılar, burada büyük kayıplar verdi. Bu durumun boğazlardaki ulaşım engel olması üzerine Hamza Bey, Edirne'de barış antlaşması

Broquiere'in Denizaşırı Seyahati, (Ed. Ch. Schefer), (Çev. İlhan Arda), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, ss. 88-89; Detaylı bilgi bkz. Halil İnalçık, 2008, a.g.m., s. 41-43.

¹⁹⁹Şerafettin Turan, a.g.e., s. 417.

²⁰⁰İdris Bostan, a.g.m., s. 76.

²⁰¹Nicolae Jorga, a.g.e., ss. 353-354; 1423-1430 Osmanlı-Venedik savaşı hakkında bkz. Melek Delilbaşı, "Selânîk'in Venedik İdaresine Geçmesi ve Osmanlı-Venedik Savaşı (1423-1430)", *Belleten*, S. XL, S. 150, 1976, ss. 573-588; Ayrıca Selanik'in Osmanlılar tarafından 1430 yılında ikinci defa alınışının temel Bizans kaynağı Johannis Anagnostis'dir. Aynı müellif, *Johannis Anagnostis, Selânîk (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih*, TTK, Ankara 1989, ss. 21-44.

²⁰²Şerafettin Turan, a.g.e., s. 372.

²⁰³Halil İnalçık, 2008, a.g.m., s. 43; Melek Delilbaşı, 1976, a.g.m., s. 585.

²⁰⁴Donald M. Nicol, 2000, a.g.e., s. 356; Melek Delilbaşı, 1976, a.g.m., s. 585; Halil İnalçık, 2008, a.g.m., s. 43.

imzaladı (1430).²⁰⁵ Antlaşma neticesinde iki taraf için de en önemli iki sonuç, karşılıklı güvenlik içinde ticaret yapma ve Türk gemilerinin Boğazlarda serbestçe dolaşma hakkı olmuştur. Bu antlaşma ile Selanik de "yedi yıllık" bir kuşatmanın ardından Osmanlı idaresine girmiştir.²⁰⁶

İstanbul'un fethine kadar Osmanlı donanmasının önemli bir deniz üssü olma özelliğini koruyan Gelibolu kenti, Fatih Sultan Mehmet döneminde de bu önemini devam ettirmiş, bizzat Fatih tarafından tahkim edilmişti.²⁰⁷ Fatih Sultan Mehmet, Karaman seferi dönüşünde Venedik-Bizans donanması boğazı kapatmasından dolayı Gelibolu yerine Kocaeli tarafından Rumeli'ye geçmek zorunda kalmıştır.²⁰⁸ Dolayısıyla Gelibolu, İstanbul'a giden yolda en önemli geçiş güzergâhı ve müstahkem mevki durumunda idi. Seyyah Bertrandon de la Broquiere, İstanbul'dan Gelibolu'ya kadar uzanan körfezi üç köşeli kalkana benzetir. İlgili seyyahın betimlediği kalkanlardan birincisi İstanbul, diğeri Boğaz üzerindeki 'Saint-Georges'un kolu' olarak bahsettiği Gelibolu bölgesi, sonuncusu da Gelibolu'ya kadar uzanan körfezin kuzey tarafındadır.²⁰⁹ Fâtih Sultan Mehmet'in de bu korumaya önem verdiğini Çanakkale boğazının iki yakasına yaptırdığı kalelerden öğrenmekteyiz. Bu dönemde Gelibolu kalesinin yetersiz kaldığını düşünen Fâtih Sultan Mehmet, Boğazın en dar yerine birine "Kilid'ül-bahr" ve "Sultaniye" adını verdiği iki kale inşa ettirmiştir.²¹⁰

İstanbul'da kadirga limanı deniz üssü kurulduysa da Gelibolu, devletin asıl tersânesi olarak 1515'de Haliç'te büyük bir tersane kuruluncaya kadar imparatorluğun esas limanı ve deniz üssü olarak önemini devam ettirdi.²¹¹ 1470 yılında Osmanlı donanmasında Gelibolu'dan gönderilen 400 gemi yer alıyordu. 1475'te Kırım ve Kefe'nin fethi için gönderilen donanmanın oluşturulduğu yer Gelibolu'ydu. Keza 1480 yılında Gedik Ahmet

²⁰⁵Mehmet Neşri, 1995a, *a.g.e.*, s. 613; Halil İnalçık, 2008, *a.g.m.*, ss. 43-44; Melek Delilbaşı, 1976, *a.g.m.*, s. 588.

²⁰⁶Yorgios Sfrancis, *a.g.e.*, s. 158; Melek Delilbaşı, 1976, *a.g.m.*, s. 588; Antlaşma metni için bkz. Şerafettin Turan, *a.g.e.*, ss. 436-438.

²⁰⁷Feridun Emecen, *a.g.m.*, s. 1.

²⁰⁸ Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 190.

²⁰⁹Bertrandon De La Broquiere, *a.g.e.*, s. 215.

²¹⁰Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi "Târih-i Ebul Feth"*, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 63; Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, (Çev. Karolidi), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, ss. 199-200; Bkz. Semavi Eyice, "Çanakkale Boğazı Kaleleri XVI. Yüzyılda İtalya'da Basılmış Gravürleri", *Bedrettin Cömert'e Armağan, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdarî Bilimler Fakültesi Beşerî Bilimler Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, Ankara 1980, ss. 257-275.

²¹¹Halil İnalçık, 1991, *a.g.m.*, s. 985.

Paşa'nın İtalya seferini ve Mesih Paşa'nın Rodos seferini gerçekleştiren donanma da aynı tersanenin ürünüydü. Bunun yanında XV. ve XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı kaptan-ı deryaları Gelibolu sancakbeyliği yapıyorlardı. Şehir, tersane tahsisinden sonra imar ve iskân ile genişledi ve büyüdü. Ardından yavaş yavaş önemli bir liman-kenti haline geldi.²¹²

3.3. Gelibolu'nun Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri

Gazi Süleyman Paşa zamanında Osmanlı Rumeli sınırları, Marmara tarafında Bakacak tepesi ve Hora köyü, kuzeyde ve batıda Keşan-İpsala arasında Yayladağ'a kadar uzanıyordu. Devam eden Osmanlı akınları ise İpsala, Dimetoka, Vize hatta Edirne'ye doğru yayılıyordu. Rumeli Beylerbeyliğinin çekirdeği Paşa livası, Gazi Süleyman Paşa zamanında oluşmuştur.²¹³ Rumeli'nin ilk Paşa sancağı, bir sancak ve sancak merkezi olan Gelibolu olmuştur. Ayrıca Gelibolu, Osmanlı donanmasının başındaki kaptan-ı deryâların burayı merkez edinmesinden dolayı denizcilik idare merkezi olarak da ün kazanmıştır.²¹⁴ Nitekim 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kaptan-ı deryâlar, aynı zamanda Gelibolu sancakbeyi idi.²¹⁵ 1519 yılında sancağın nâhiyeleri, Gelibolu merkez nâhiye ile birlikte Evreşil, Ece-ovası, Abrı, Harala, Karı-yaya, Keşan, Malkara, Cinbi, adalar ise, Taşöz, Limni, İmroz, Semadirek idi.

1533 yılında donanmanın başına Barbaros Hayrettin Paşa'nın getirilmesinden sonra yeni bir idari düzenleme ile Cezâyir-i Bahr-i Sefîd bir diğer adı ile Kaptan Paşa eyaleti kurulmuş, yeni kurulan eyaletin merkezi (Paşa livası) de Gelibolu sancağı olmuştur. Kanuni döneminde eyaletin sancakları Gelibolu ile birlikte Eğriboz, İnebahtı, Karlı-ili, Midilli ve Rodos'tan müteşekkildi. Eyaletin çekirdeğini ise Gelibolu, Rodos ve Midilli sancağı oluşturmaktaydı.²¹⁶ Tanzimat ile birlikte sancak yönetimi muhassıllıklara verilmiş, 1842 başlarına kadar Gelibolu ve Biga sancakları birleştirilerek yönetilmiştir.²¹⁷

²¹²İdris Bostan, a.g.m., s. 78.

²¹³ Halil İncelik, 2009, a.g.m., s. 96.

²¹⁴ Feridun Emecen, a.g.m., s. 5.

²¹⁵ İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 36.

²¹⁶ Ayhan Afşin Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezâyir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz-Ege Adaları) ya da Kapdan Paşa Eyaleti", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, Kayseri 2002, s. 252-253; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988, s. 420; Ayrıca bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, "Cezâyir-i Bahr-i Sefid", *DİA*, C. XII, 1993, ss. 500-501.

²¹⁷ Şerif Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin İdari ve Nüfus Yapısı", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S. 3, 2005, ss. 110-111.

Gelibolu, 1864 tarihli yeni vilayet kanunuyla Edirne eyaletine bağlı Keşan, Şarköy, Mürefte ve Eceabat kazalarından oluşan bir sancak haline geldi. 1870 yılına gelindiğinde, Gelibolu ile birlikte Şarköy, Ferecik, Keşan, Malkara, Enez birbirinden ayrı altı kazaya bölünmüştür. Bunlardan sadece Keşan, Mürefte ve Şarköy Gelibolu sınırlarına dâhil edilmiştir.²¹⁸ Cumhuriyet döneminde Eceabat, Enez, İpsala, Keşan, Şarköy'ün bağlı olduğu bir vilayet olan Gelibolu, 1926 yılında Çanakkale'ye bağlı bir ilçe yapılmıştır. Günümüzde ise Bolayır ve Evreşe adlı iki bucağından oluşan bir ilçe merkezidir.²¹⁹

²¹⁸ Halil İnalçık, 1991, a.g.m., s. 986; Feridun Emecen, a.g.m., s. 5; Şerif Korkmaz, a.g.m., s. 112.

²¹⁹ Feridun Emecen, a.g.m., s. 6.

BİRİNCİ BÖLÜM

GELİBOLU'NUN İSKÂNİ VE FİZİKSEL GELİŞİMİ (1354-1601)

1.1. ŞEHRİN MERKEZİ UNSURLARI

1.1.1. Kale

Ortaçağ şehirleri, etrafı tamamen yüksek surlarla çevrili ve bu özellikleriyle kale-şehir şeklinde tanımlanan yapılar içerisinde gelişmişlerdir. Kale, şehrin merkezini teşkil etmekte ve etrafında yerleşim yerleri ve pazarlar bulunmaktadır.¹ Osmanlı fethi öncesi bölgede bulunan Edirne, Rodosçuk (Tekirdağ), Çorlu, Maditos/Maydos (Eceabat)², Vize ve Burgaz gibi önemli Bizans yerleşimleri kale merkezli yerleşim yerleriydi. Şehirlerin bu tür savunma merkezi etrafında gelişmesinin başlıca nedeni bölgede yaşanan güvenlik sorunu idi.³ Gelibolu'yu çevreleyen kalenin ne zaman inşa edildiği bilinmemekle birlikte tahminen Roma döneminde yarımadaı koruyan bir yapı olarak ön plana çıkmış olmalıdır. 441 tarihinde Trakya bölgesine inen Hun saldırıları sonucunda tahribata uğrayan kale, Bizans İmparatoru I. Justinianos tarafından tamir ettirilmiştir. Keza Gelibolu Yarımadasının İslam ordularının İstanbul'a yönelik saldırılarından etkilendiği ve bölgenin 1204 yılında Latinlerin, 1304 yılında da Katalanların eline geçtiği bilinse de Gelibolu hakkında tafsilatlı bir malumat yoktur.⁴

1352-1354 yılları arasında yarımadaının Gelibolu haricinde geniş çaplı fethi tamamlanmış bulunmaktaydı.⁵ Gelibolu'nun güçlü surları olduğu için fetih ancak 1-2 Mart 1354 tarihinde gerçekleşen depremle mümkün olmuştur. Şehrin fethinden sonra Süleyman

¹ Henry Pirenne, *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, (Çev. Şadan Karadeniz), İstanbul 1994, ss. 47-61; Koray Özcan, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2005, ss. 54-56.

² 14. yüzyılın başlarında Roman Muntaner, Maditos/Maydos (Eceabat)'un kalesi olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Roman Muntaner, *Chronicle*, (Çev. Lady Goodenough), In Parentheses Publications Catalan Series Cambridge, Ontario 2000, s. 456.

³ Hacer Ateş, *Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 22.

⁴ Feridun Emecen, "Gelibolu", *DİA*, C. XIV, 1996, s. 1; İbrahim Sezgin, XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 24.

⁵ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, ss. 65-71.

Paşa, yıkılan kaleyi tamir ettirmiştir.⁶ 1390 yılında Yıldırım Bayezid'in emriyle Saruca Paşa, şehrin limana hâkim olan iç kalesini yeniden inşa ettirmiş ve şehri çevreleyen dış kaleyi de yıktırmıştır.⁷ Zira kenti çevreleyen surların veya buradaki dış kalenin yıkılması, bölgenin elden çıkması veya isyan ihtimaline karşı tipik bir Osmanlı tedbiridir. Balkanlarda yaygın olarak uygulanmıştır.⁸

1390 yılından itibaren Gelibolu'ya gelen ve burayı betimleyen seyyahlar, şehrin genel çerçevesini şu şekilde çizerler. 1394 yılında Johannes Schiltberger, Gelibolu'yu bir kale-kent olarak kaydeder.⁹ 1403 yılında şehre gelen İspanyol seyyah Ruy Gonzalez de Clavijo, şehrin kalesinin askerlerle dolu olduğundan ve şehrin önemli bir askeri üs görevi gördüğünden bahseder.¹⁰ 1422 yılında Gelibolu'yu ziyaret eden G. De Lannoy, Gelibolu'yu surların dışına doğru yayılan çok büyük bir şehir olarak tasvir eder ve sekiz kuleli bir hisara ve limanı korumak amaçlı dört köşeli bir kulesi olduğunu belirtir.¹¹ Bir diğer İspanyol seyyah Pera Tafur, 1436-1437'de şehrin iyi bir limana ve harika bir kaleye sahip olduğunu zikreder ve ekler: "Türkler, şehri ele geçirdiklerinde herhangi bir tehlike durumuna karşı tedbir olarak kaleyi yıkmadılar".¹²

16. ve 17. yüzyıla gelindiğinde Gelibolu'yu gören seyyahlar şehir hakkında daha detaylı bir anlatım sunarlar. Daha çok kalenin harap durumda olduğu zikredilir. 1551 yılında Gelibolu'ya gelen ve burada üç ay kadar kalan Nicolay, şehrin harap bir kalesi ve kentin surlarla çevrilmemiş olduğunu, kapıları sonuna kadar açık bir eve benzediğini söyler. Ayrıca adı geçen seyyaha göre liman tarafında, denizin ucundaki burunda sekizgen kuleye benzer yüksek bir fener bulunmaktadır.¹³ 1573 yılında Philippe du Fresne-Canaye,

⁶ Halil İnalçık, "Gelibolu", EP, Volume: II, 1991, s. 983.

⁷ Dukas, *İstanbul'un Fethi: Dukas Kroniği (1341-1462)*, (Çev. V. Mirmiroğlu), Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 27; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988, s. 395; İdris Bostan, "Saruca Paşa", *DİA*, C. XXXVI, 2009, s. 168.

⁸ Halil İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a*, (Der. Oktay Özel, Mehmet Öz), İmge Kitapevi, 2005, s. 448.

⁹ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, (Çev. Turgut Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 100.

¹⁰ Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), (sad. Kâmil Doruk), Ses Yayınları, İstanbul 1993, s. 36.

¹¹ Halil İnalçık, "Gelibolu", s. 983.

¹² Pera Tafur, *Travels and Adventures 1435-1439*, (Ed. ve Çev. Malcolm Letts), George Routledge & Sons LTD. London 1926, s. 114.

¹³ Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, (Ed. Maria Christine Gomez, Geraud Stefanos Yerasimos), (Çev. Şirin Tekeli, Menekşe Toktay), Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 145-146; Ayşe Ç. Türker, "Çanakkale Boğazında Bizans Dönemine Ait Tarihi ve Arkeolojik Veriler", (Ed. Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, 2008, s. 538-539.

Gelibolu'daki surların denizin içinden yükseldiğini ve eski bir kalesi olduğunu söyler.¹⁴ Stephan Gerlach, bir dağın tepesinde gösterişli bir kale şeklinde zikreder.¹⁵ Brettenli Michael Heberer ve Reinhold Lubenau'ya göre de surları yıkılmış bir şekilde tasvir edilir. Sadece harabe durumdaki iç kalesi bulunmaktadır.¹⁶

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde kale hakkında şu bilgileri verir:

... Rumeli tarafında bir kayalı tepe üzerinde yapılmış altıgen uzunlamasına kesme taş sağlam ve dayanıklı, havalesiz, şeddadî taş yapı güzel bir kaledir ki bir tarafından asla havalesi yoktur. Tamamı 70 adet kule ve 1.200 adet beden dışlarıdır. Zaman ile içinden deniz dolaşır imiş, hâlâ hendek içinde suyu yoktur. Batı tarafıyla güneye meyilli bir demir kapısı vardır. Bu kalenin çevre büyüklüğü malum değildir, ama Kefe gibi ve Selanik kaleleri gibi büyük hisar değildir, ancak mamur, güzel ve sağlamdır.¹⁷

1390 yılından itibaren Gelibolu'yu anlatan seyahatçıların Gelibolu Kalesi olarak zikrettikleri yapı, aslında iç kaledir ve 16. yüzyıl ortalarında harap durumda olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Lannoy, Nicolay ve Evliya Çelebi'nin ayrıntılı tasvirleri Gelibolu gravürleri ile de desteklenmektedir. Nitekim elimizde, Gelibolu'yu gören seyahatçıların anlattıkları bilgileri karşılaştırabileceğimiz günümüze ulaşan üç gravür bir kroki mevcuttur. Gravürler, Christoforo Boundelmonte'ye (15. yüzyıl), Camozzi Gionfranco'ya (16. yüzyıl) ve J. Maurand'a (16. yüzyıl) aittir. Bunlar arasında kalenin görüldüğü, gerçeğe en yakın olan Christoforo Boundelmonte'nin 1420-1422¹⁸ tarihli Gelibolu tasviridir.¹⁹

¹⁴Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, ss. 96-97.

¹⁵ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, C. 1, (Ed. Kemal Beydilli), (Çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, ss. 127-128.

¹⁶Brettenli Michael Heberer, *Osmanlı'da Bir Köle Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*, (Çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 183; Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi*, C. 2, (Çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 553.

¹⁷Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Kitap. V, C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 424.

¹⁸ İnternet erişim adresinde haritanın 1482 tarihli olarak belirtilse de biz bu haritayı çizenin Christoforo Boundelmonte olduğunu ve yaklaşık 1380-1431 yılları arasında yaşadığını biliyoruz. Boundelmonte, 1420-1422 yılları arasında iki defa İstanbul'a gitmiştir. Gelibolu haritasını da bu tarihlerde çizmiş olması kuvvetle ihtimaldir. Kemal Beydilli, "XV. Yüzyıl Bir İtalyan Hümanistinin Gözüyle İstanbul ve Ege Adaları", *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa, Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, (Ed. Seyfi Kenan), İstanbul 2010, s. 71; Ayşe Ç. Türker, "Çanakkale Boğazı'nda Bizans Dönemine Ait Tarihi ve Arkeolojik Veriler", (Ed. Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, 2008, s. 542.

¹⁹Ayşe Ç. Türker, a.g.m., s. 542; Acioğlu Yusuf, *Çanakkale'deki Osmanlı Dönemi Savunma Yapıları, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale 2013*, s. 18.

Resim 1.1. Christoforo Boundelmonte'nin 1420-1422 Tarihli Gelibolu Haritası²⁰

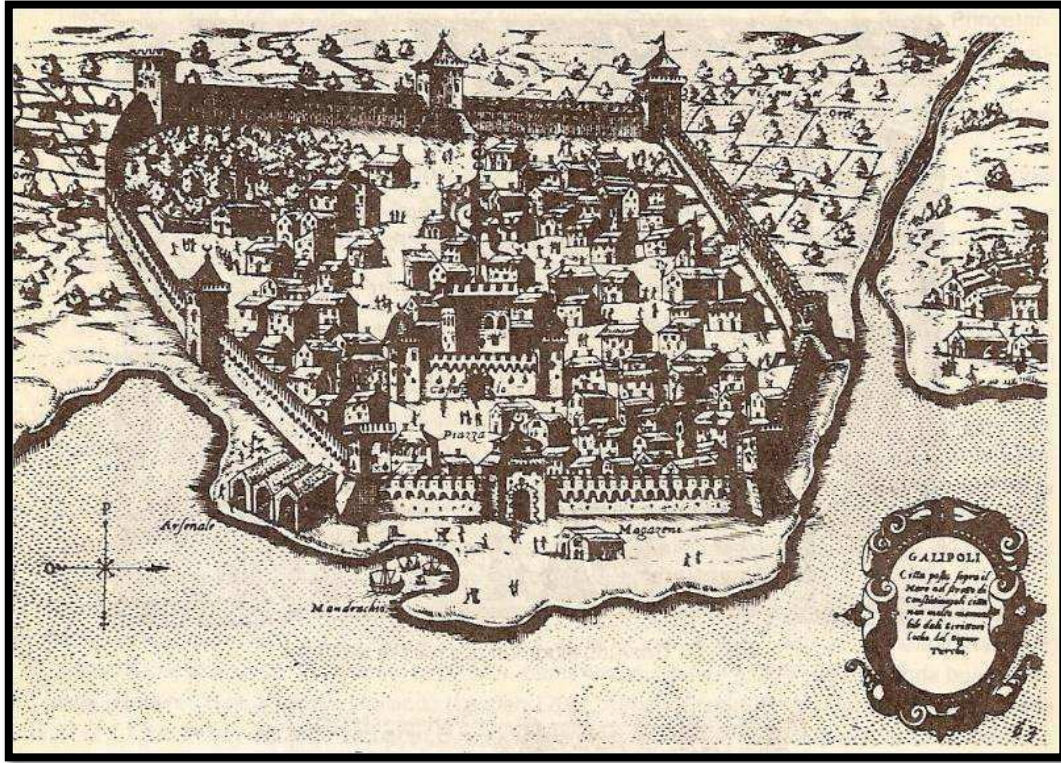

Yukarıdaki tasvirde, dış kalenin bu tarihte yer almadığı açıkça görülmektedir. Sadece iç hisar ve bu hisarı çevreleyen savunma duvarları yer almaktadır. Bugün iç hisarın bulunduğu noktada Gelibolu Belediye binası bulunmaktadır. Ayrıca Lannoy ve Nicolay'ın belirtmiş olduğu limanı koruyan duvar ve dört köşeli kule, Christoforo Boundelmonte'nin haritasıyla da eşleşmektedir. Bu kulenin personeli, 1475 tarihli Tahrir defterinde "Mustahfizân-ı Birgoz-i Gelibolu" başlığı altında kaydedilmiş olup Gelibolu Kalesi personelinden ayrı olarak bahsedilmiştir. Personelin defterde ayrı kategoride yer alması Birgoz'un Gelibolu kalesinden farklı ve müstakil bir yapı olarak anlaşılmasına sebebiyet

²⁰http://www.europeana.eu/portal/en/record/2022362/_Royal_Museums_Greenwich_http_collections_rm_g_co_uk_collections_objects_541565.html, (Erişim Tarihi: 21.10.2016).

vermiştir. Aslında Birgoz, Gelibolu kalesinin bir parçasıdır.²¹ Birgoz'un bugün, Fener mevki denilen bölge ile iç liman arasında bir yerde bulunduğu söylenebilir.²²

Resim 1.2. 16. Yüzyıl Camozzi Gionfranco'nun Gelibolu Gravürü²³

16. yüzyıl Camozzi Gionfranco gravüründe Gelibolu, iç kale ile birlikte etrafı surlarla çevrili bir şehir olarak tasvir edilmiştir. Fakat Eyice'ye göre, bu gravürün 16. yüzyıl Gelibolu'sunu yansıtmadığı tespit edilmiştir. Gemiyle boğazdan geçen bir yabancı tarafından aceleyle çizilmiş olduğu iddia edilen gravür, daha sonra İtalyan bir ressam tarafından tekrardan kaleme alınmıştır.²⁴ Fakat yine de Gelibolu'nun dış surlarının resmedildiği bir gravür ve genel biçimi dolayısıyla Evliya Çelebi'nin tasvirine benziyor olması önemlidir. Bununla birlikte Evliya Çelebi'nin bahsettiği şekilde Gelibolu Kalesi, gerçekten de Kefe ve Selanik kaleleri gibi büyük bir kale değildir. Zira kalenin içerisinde

²¹ Atatürk Kitaplığı, MCY O. 79, vr. 64b, 78a; Halil İnalçık, a.g.m., s. 983; Uğur Altuğ, "Fatih Sultan Mehmet Döneminde Gelibolu Sancağındaki Kaleler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 14, S. 20, 2016, s. 257.

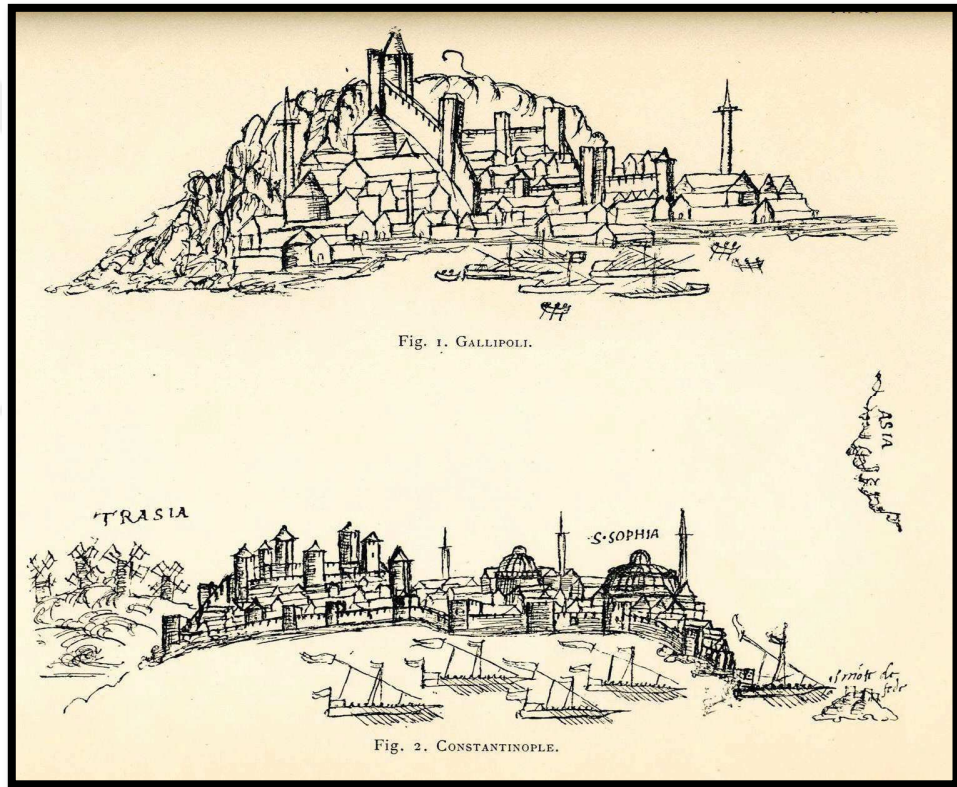
²² Ayşe Ç. Türker, a.g.m., s. 542.

²³ Semavi Eyice, "Çanakkale Boğazı Kaleleri XVI. Yüzyılda İtalya'da Basılmış Gravürleri", *Bedrettin Cömer'te Armağan, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdarî Bilimler Fakültesi Beşerî Bilimler Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, Ankara 1980, ss. 259-260, 266.

²⁴ Semavi Eyice, a.g.m., ss. 259-260.

sadece iki yapı mevcuttur. Bunlar Ulu Câmî (Hünkâr Câmî) ile Ahmet Paşa Câmî'dir.²⁵ Gionfranco gravüründe kale içinde bir yapı daha görülmektedir ki Uysal'a göre bu yapı, I. Murat'ın Gelibolu'da bulunan sarayı olmalıdır.²⁶ I. Murad'ın saray yeri, 1519 tarihli Gelibolu vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Hâs Ahmet Bey'in evinin yani zaviyesinin yanındadır.²⁷ Gelibolulu Mustafa Âli'nin de söz ettiği saray, 16. yüzyılda ortadan kaldırılmıştır.²⁸ O halde bu gravürü dikkate alacak olursak Gelibolu iç kalesinin sınırları, kuzeyde Ulu Câmîyi de içine alarak tahminen bugün Hâs Ahmet Bey'in mezarının da bulunduğu Ahmet Baba Sokağına kadar ulaşıyordu.

Resim 1.3. 16. Yüzyıl'da J. Maurand'ın Gelibolu ve İstanbul Çizimi²⁹

²⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 425.

²⁶ Ali Osman Uysal, "Gelibolu ve Çevresindeki Türk Eserleri Hakkında Tespitler", *Gelibolu Değerleri Sempozyumu*, Gelibolu 2008, s. 104.

²⁷ 75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925/1519) II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no: 106, Ankara 2009, s. 427.

²⁸ Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 902 No'lu Nüshalara Göre Kitâbü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbâr*, (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar), Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 106, Kayseri 1997, s. 125; Ali Osman Uysal, *a.g.m.*, s. 104.

²⁹ J. Maurand, *Itinéraire de Jérôme Maurand D'antibes a Constantinople (1544)*, (yay. L. Dorez), Ernest Leroux Éditeur, Paris 1901, s. 479.

16. yüzyılda çizilen J. Maurand'ın Gelibolu gravürü, basit ve sade görünümüne rağmen gayet gerçekçi olup Gelibolu'nun karşısından çizildiği net bir şekilde belli olmaktadır.³⁰ Kalenin güneydeki savunma hattının üç kulesi J. Maurand'ın Gelibolu tasvirinde açıkça görülmektedir. Tahminen bu savunma kulelerinden ortadaki büyük kule, bugün ayakta kalan tek yapı olup Piri Reis Müzesi olarak kullanılmaktadır. Aynı gravürde görülmektedir ki batı duvarı da üç kuleli bir savunma hattı ile korunmakta, doğu duvarı ise çizen kişinin bakış açısının dışında kaldığı için görülemez.³¹ Bu savunma duvarları, 1764 tarihli bir krokide de göze çarpmaktadır.

Resim 1.4. 1764 Tarihli Gelibolu Kent Krokisi³²

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

³⁰ Semavi Eyice, a.g.m., s. 260.

³¹ Ayşe Ç. Türker, a.g.m., s. 542.

³² <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b5964222t/f1.item.r=Gallipoli.zoom>, (Erişim Tarihi: 21.10.2016).

Resim 1.4'de göre, J. Maurand'ın bakış açısı dışında kalan kısımda da üç kuleli savunma hattı bulunmaktadır. Bu plan, arkeolojik verilerle de desteklenmektedir.³³ Fakat bu gravür, kaleyi kare şeklinde bir yapı olarak tasvir eder. Türker'in tespiti kareye yakın dikdörtgen şeklindedir. 15. ve 16. yüzyıl gravürlerinde de bu tespiti destekler bir nitelik bulunmaktadır.³⁴ Etrafında Evliya Çelebi'nin belirttiği şekilde kalenin kuzeyinde ve kuzeybatısında genişçe bir hendek vardır.³⁵ Gravürlerde görülmeyen kalenin kuzey tarafında bir kapının bulunduğu tahmin edilmektedir ki³⁶ 1764 tarihli gravürde bu kapı açıkça görülmektedir. Ayrıca Evliya Çelebi'ye göre bir kapı da kalenin güney-batısında yer almaktadır.³⁷ Görüldüğü üzere yukarıda tarif etmeye çalıştığımız kale, şehrin geneline hakim bir noktada konumlanmıştır.

1.1.2. Şehrin Yol Sistemi

Yollar ve yol sistemi, bugün olduğu gibi, tarih boyunca da bütün devletler için büyük bir ehemmiyet teşkil etmiştir. Haberleşme, nakil, ticari ve ekonomik faaliyetler, tertipli bir yol düzeni çerçevesinde gerçekleşmiş olup Osmanlı devleti zamanında da Anadolu ve Rumeli'de belli bir sistemle devam etmiştir.³⁸ Bu sistemin temelini Roma, Bizans ve Selçuklulardan miras kalmış yol ağı teşkil eder. Bu ağ, bilhassa yolları daha bakımlı ve daha sık olan Rumeli'de intizamlı bir şekilde sürdürülmüştür.³⁹ Bu bağlamda Asya ile Avrupa arasında önemli bir geçiş noktasında bulunan Gelibolu şehri, sadece deniz yollarının değil, aynı zamanda kervan yollarının da önemli bir kavşak noktasıydı.⁴⁰

Google Maps ve Edraw-Max isimli program kullanılarak elimizdeki veriler doğrultusunda Gelibolu şehrinin tahmini yol ağı oluşturulmaya çalışılmıştır.

³³ Ayşe Ç. Türker, a.g.m., ss. 543-546.

³⁴ A.g.m., s. 541.

³⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 424.

³⁶ Ayşe Ç. Türker, a.g.m., s. 542.

³⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 424.

³⁸ Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul 1981, s. 123.

³⁹ Gönül Tankut, "Osmanlı Şehrinde Ticarî Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı", *VII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, Ankara 1970, s. 775.

⁴⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 152.

Harita 1.1. 15-16. Yüzyıllarda Gelibolu Şehri Güzergâhı⁴¹

Bursa'nın 15. yüzyılda iktisadî bir merkez olarak değer kazanmasından sonra buradan başlayan ticari yol,⁴² başta Bursa-Karacabey olmak üzere Harita 1'de görülen Biga-Lapseki/Çardak,⁴³ Gelibolu⁴⁴ ve ardından da Bolayır'a ulaşıyordu. 1475 tarihli Tahrir defteri vakıf kayıtlarında Bolayır'da bu güzergâhı teyit eden, Derviş Bayezid kervansarayı

⁴¹ Google Maps 2018; Harita üzerinde Biga ve çevresindeki köyler ve bunların eski isimleri, Hüsnü Demircan ve Mehmet Özen'in çalışmasından yararlanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Bkz. Hüsnü Demircan, Osmanlı Klasik Dönemi Biga Tarihi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2000, ss. 69-72, 255; Mehmet Özen, Avâız Defterlerine Göre Biga Sancağı'nda İskân ve Nüfus, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2016, ss. 51-68.

⁴² Özer Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 4.

⁴³ Franz Taeschner, Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı, (Çev. Nilüfer Epçeli), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010, ss. 197-201; Maurice M. Cerasi, Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygurluğu ve Mimarisi, (Çev. Aslı Ataöv), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, ss. 58-59; Harita-1'de görülen bu güzergâh, Bizans döneminde de kullanılmakta olup Biga yerine kuzeyde Kemer/Bekirlü (Parion) üzerinden Lapseki/Çardak'a ulaşmaktaydı. Bkz. W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (Çev. Mihri Pektaş), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, ss. 77-78, 194-195; Bizans dönemindeki Anadolu yol ağı, Selçuklular zamanında da değişmeden devam etmiştir. Bkz. Osman Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", Türkler, C. VII, Ankara 2002, s. 512.

⁴⁴ Halil İnalçık, "XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", (Haz. Yusuf Oğuzoğlu), Halil İnalçık'ın Bursa Araştırmaları, Bursa Büyük Şehir Belediyesi, Bursa 2012, s. 262.

bulunmaktaydı.⁴⁵ Ayrıca Bolayır, Gazi Süleyman Paşa İmaret'i'nin de yer aldığı önemli bir merkezi konuma sahipti. Yol, buradan güneydeki güzergâhı⁴⁶ kullanarak Seydi Kavağı (bugün Kavak köyü)⁴⁷ üzerinden diğer bir kervansarayın bulunduğu Kiliselu (bugün Süleymaniye) köyüne⁴⁸, oradan da Edirne aracılığıyla Avrupa içlerine doğru devam ediyordu.⁴⁹ Floransalı tüccarlar, Bursa ipeğini bu yol ağı üzerinden İtalya'ya taşıyorlardı.⁵⁰ Bu güzergâh, Bursa'yı Rumeli'ye ve kuzey memleketlere bağlayan oldukça faal bir yoldu.⁵¹ Bununla birlikte Harita 1.1'deki numaralı konumlarda bulunan Kozludere ve Bayır köyleri, aynı zamanda Gelibolu'nun dış mahallelerindedir. Tahminen bu mahallelere giden yollar görselde verildiği şekildedir.

Gelibolu şehrine gelen ve şehirden diğer merkezlere bağlanan yollar bu şekilde bir güzergâh izliyordu. Gelibolu şehri, etrafını çevreleyen surlarla korunduğu halde bu kalenin dış surları çok erken tarihlerde yıkıldığı için surların şehir içerisindeki sınırlarını tespit etmek ve yolların merkeze bağlandığı kale kapılarını saptamak oldukça güçtür. Dolayısıyla Osmanlı kentlerindeki yol güzergâhı, daha çok vakfiyelerde "tarîk-i 'amm"⁵² olarak adlandırılan yollar ve ana yapılar üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Nitekim Osmanlı şehir planı içerisinde bulunan egemen unsurlar, başta câmi, bedesten ve imâret siteleridir. Şehre ulaşan yollar buralarda sonuçlanır ve aralarında sistemli bir ilişki bulunmaktadır. Osmanlı şehrinin bu odak noktaları arası çarşı ve pazarlarla doldurulmuştur. Şehrin asıl merkezini ise bedesten oluşturur. Çevresinde genellikle kervansaraylar yer alır. Buradan

⁴⁵BOA, TD, nr. 12, ss. 197-198.

⁴⁶ Gazi Süleyman Paşa vakfiyesinde yer alan Bolayır'ın güneyindeki eski yolun kalıntıları bugün bile görülmektedir. Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, "Gaazi Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: VII, 2006, s. 21.

⁴⁷1475 tarihinde burada Mukbil Ece'nin bir kervansarayı ve Derviş Bayezid'in de âyende ve revende'ye hizmet eden zâviyesi bulunmaktadır. Bkz. BOA, TD, nr. 12, ss. 161, 197-198.

⁴⁸1475 tarihinde burada Yakut Paşa'nın bir kervansarayı bulunmaktadır. Bkz. BOA, TD, nr. 12, s. 166.

⁴⁹ Edirne-Bursa arası altı hafta kadardı. Anadolu ve Rumeli'nin güzergâhı için bkz. Halil İncik, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C. 1, (Çev. Halil Berktaş), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, ss. 272-273, 297-298; Edirne'ye bağlanan yolun Keşan üzerinden gittiği tahmin edilmektedir. Zira Keşan, kara ticaretinde önemli bir konumdaydı. Bkz. Traian Stoianovich, "Osmanlı Hâkimiyetinde Via Egnatia", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), (Çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 235.

⁵⁰ Halil İncik, 1991, a.g.m., s. 986.

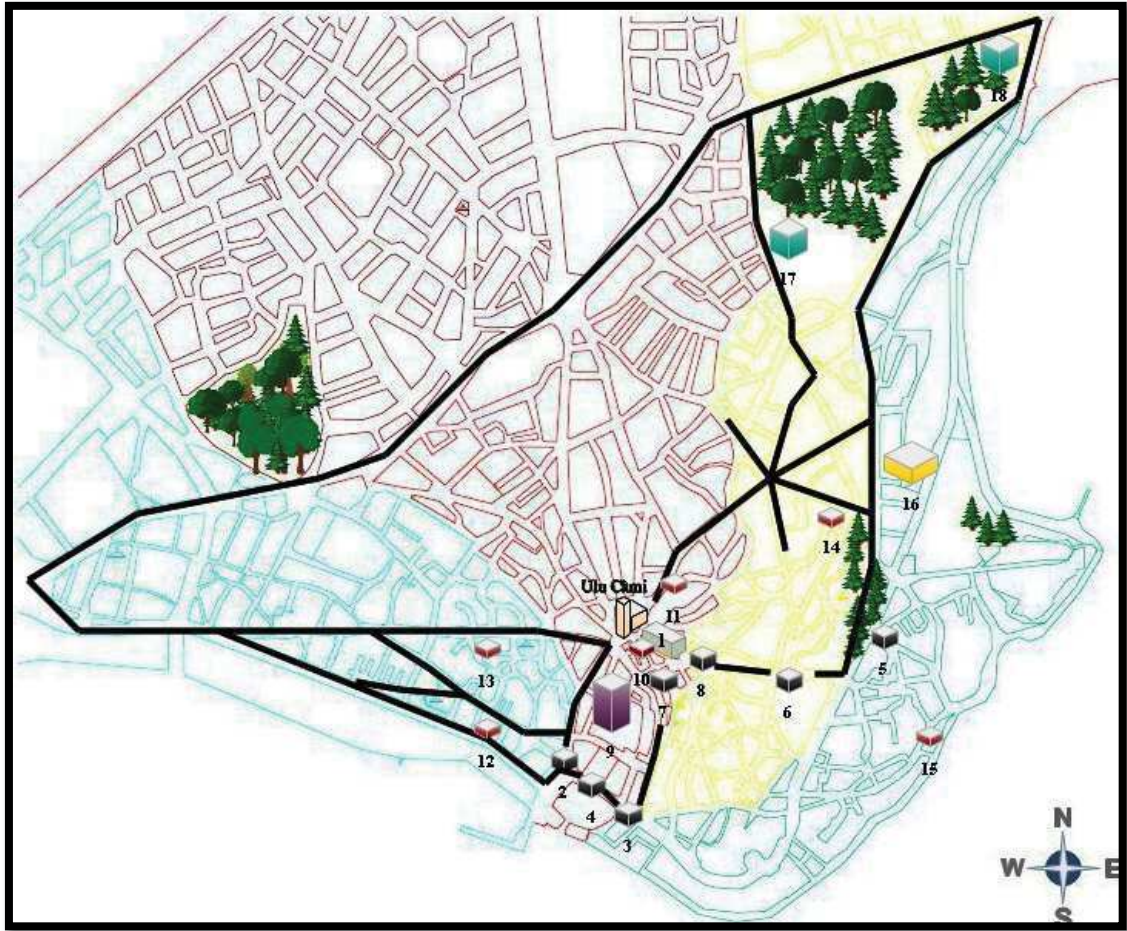
⁵¹ Halil İncik, 2012, a.g.m., s. 262.

⁵² "Kentler arasında yaya, atlı arabalı yolculara, yük taşıyıcılarına, satıcılara, açık genel yollardı. Kent içindeki çarşı pazar anayolları, kaldırım döşeli anayollar da bu kategori'de yer alır." Necdet Sakaoğlu, "Tarîk-i Amm", *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, s. 660.

çevreye doğru bir yayılma söz konusudur. Bu yayılmanın merkezini geniş bir caddeden oluşan uzunçarşı teşkil eder. Genellikle Osmanlı şehirlerinde bu plan görülür.⁵³

Osmanlı şehir planındaki bu özellikleri aynen Gelibolu şehrinde de görmek mümkündür. Tahrir defterlerindeki veriler ile günümüze kendisi veya kalıntısı ulaşan yapılardan hareketle⁵⁴ Osmanlı şehir plan tiplemesi ekseninde Gelibolu'nun yol ağları ve bu yollar üzerinde bulunan yapıların neler olduğunu tam olarak ortaya koyabilmek için Edraw-Max⁵⁵ isimli programdan yararlanılarak aşağıdaki görsel oluşturulmuştur. Harita üzerindeki siyah çizgi, kentin tahmini ana yol güzergâhını göstermektedir.

Harita 1.2. 15-16. Yüzyıllarda Gelibolu Şehriniin Yol Sistemi

1. Saruca Paşa Bedesteni (1454)

11. Kasapoğlu Ali Bey Hamamı (1433)

⁵³Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", *Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 88.

⁵⁴ BOA, TD, nr. 12; 75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925/1519); BOA, TD, nr. 434; BOA, TD, nr. 490.

⁵⁵ Çalışmamızda yer alan tüm haritalar, Edraw-Max isimli mimarlık programı kullanılarak hazırlanmıştır.

2. Has Ahmet Bey Kervansarayı (1458-59)	12. Has Ahmet Bey Hamamı (1458-59)
3. Saruca Paşa Kervansarayı (1454)	13. Saruca Paşa Hamamı (1454)
4. Mesih Paşa Kervansarayı (1483)	14. Hacı Yakup Bey Hamamı (1484)
5. Hacı Hamza Kervansarayı (1475)	15. Çandarlı (Şengül) Hamamı (1385 ?)
6. Mihaliç Hatip Kervansarayı (1475)	16. Saruca Paşa İmareti (1436-37)
7. Mihaliç Hatip Kervansarayı (1475)	17. Ahidevle Zâviyesi (1475)
8. Hoca Hamza Kervansarayı (1475)	18. Sinan Paşa Zâviyesi (1519)
9. Sicn-i Sultani (Sultanın Hapishanesi/İç Hisar/bugün Belediye binası)	
10. Gazi Hüdâvendigâr (Pazar) Hamamı (1385)	

Balkanlardaki Osmanlı kentlerine ait en belirgin yerleşim düzeni, bir tarafının Ulu Câmi ve bedestenin yer aldığı merkeze, diğer tarafının ise tarla ve bostanlara dayandığı yerleşim alanının dışına doğru düz seyir halinde olamıdır.⁵⁶ Evliya Çelebi'ye göre, Gelibolu'nun dış varoşunda pek çok bağ ve bostan bulunmaktadır.⁵⁷ Harita 1.2'de görüldüğü üzere dışarıdan şehre bağlanan bütün yollar Ulu Câmi, bedesten ve limana ulaşmaktadır. Bu güzergâhlar üzerinde yolcu ve tüccarların ihtiyaçlarını karşılamak üzere, inşa edilen pek çok kervansaray, hamam ve zâviye gibi ticari ve dini-sosyal yapılar yer almaktadır.

Hâs Ahmet Bey'in H. 863/ M. 1458-1459 tarihli vakfiyesine göre, kendisinin Üzümcüler Çarşısı'nda bulunan çifte hamamının (1458-59) (bugün Kaptanlar Sokak) kuzeyi ve güneyi "tarîk-i 'amm", yani ana yola sınırdır.⁵⁸ Harita 1.2'de görüldüğü üzere bu yollar, şehrin dışından gelerek transit ticaretin en aktif şekilde işlediği limana ulaşmaktadır. Güneydeki yol üzerinde Saruca Paşa (1454), Hâs Ahmet Bey (1458-59) ve Mesih Paşa'nın (1483) yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptırdığı kervansaraylar bulunmaktadır. Hâs Ahmet Bey Kervansarayı, Sicn-i Sultani (Sultanın Hapishanesi/İç Hisar/bugün Belediye binası) yakınında ve limandan başlayarak limanın batısına kadar uzanan Üzümcüler Çarşısı içindedir. Vakfiyede kervansarayın kuzeyi ana yol olarak belirtilir.⁵⁹ Saruca Paşa Kervansaray mevki, tahrir defterlerinde "Der-bâzâr-ı mâhi" olarak kayıtlıdır.⁶⁰ Harita 2'de Saruca Paşa Kervansarayını işaretlediğimiz yer, bugün 'Balıkçılar Çarşısı'

⁵⁶ Maurice M. Cerasi, *a.g.e.*, s. 95; Özer Ergenç, *a.g.e.*, ss. 33-34.

⁵⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 425.

⁵⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Vakfiye Defteri, nr. 2105, s. 505, sıra nr. 89.

⁵⁹ VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 2105, s. 505, sıra nr. 89; BOA, TD, nr. 12, ss. 182-183; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 461; BOA, TD, nr. 490, s. 590.

⁶⁰ BOA, TD, nr. 12, s. 177; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 497; BOA, TD, nr. 490, s. 578.

olarak da bilinmektedir. Halk arasında burası ve buranın hemen güneyindeki tersaneye yakın olan tarafı da 'Balık Pazarı' olarak anılmaktadır. Mesih Paşa Kervansarayını ise, tahrir defterlerinde kayıtlı olduğu şekilde "Der-nezd-i İskele", yani iskeleye yakın bir konumdadır.⁶¹ Bu güzergâh, uzunçarşı içerisinde çarşının merkezinde yer alan Ulu Câmî (1385),⁶² Hüdâvendigâr (Pazar) Hamamı (1385) ve hamamın hemen bitişiğinde bulunan Saruca Paşa Bedestenine (1454)⁶³ varmaktadır. Tahminen uzunçarşı içerisinde Hoca Hamza'nın bir (1475),⁶⁴ Mihaliç Hatib'in de iki kervansarayını bulunmaktadır. Hoca Hamza'nın ve Mihaliç Hatib'in kervansaraylarından biri Tahıl Pazarı'nda (1475),⁶⁵ diğeri ise Kalenderhane'nin (1475)⁶⁶ önündedir. Bu şekilde şehrin güney-batısından gelen yollar, liman ve bedesten üzerinden uzunçarşı bağlantı noktası olmak şartıyla şehrin Saruca Paşa İmaretine (1436-37) bağlanan diğer bir ana yoluna çıkmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz limandan başlayarak Saruca Paşa İmaretinin de bulunduğu ana yola kadar uzanan yol ağı, aynı zamanda çarşı ve pazarların sıralandığı güzergâhtır. O halde Gelibolu'da, Bursa, Tokat, Selanik ve Yenipazar gibi kenarında çarşıların ve hanların sıralandığı bir anayola sahiptir. Cerasi'ye göre bu özellik, Helenistik ve Bizans dönemlerine uzanmasının yanı sıra duvarlarla çevrili antik çekirdeğe dayalı ticari ve işlevsel ağırlık merkezinin bir sonucu da olabilir.⁶⁷

Câmî, bedesten ve imaretlerin Osmanlı dönemi kentlerinin yol ağının şekillenmesindeki ilişkisine yukarıda değinmiştik. Nitekim Ulu Câmî ve bedestenin bağlandığı Saruca Paşa İmaretine (1436-37)⁶⁸ giden ana yol üzerinde Hacı Hamza'nın (1475) inşa ettirdiği bir kervansarayını bulunmaktadır. Kılbudancı Mahallesiinde gösterilen

⁶¹ Bkz. 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 502; BOA, TD, nr. 490, s. 585.

⁶² Ulu câmî olarak da bilinen Gazi Süleyman Paşa câmî, Gelibolu vakıfları arasında Gazi Hüdâvendigâr Câmî olarak geçer. Bkz. BOA, TD, nr. 12, s. 196; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 465; BOA, TD, nr. 434, vr. 222a; BOA, TD, nr. 490, s. 511.

⁶³ BOA, TD, nr. 12, s. 177; Saruca Paşa bedesteni, bugün Gelibolu'da Pazar Hamamı olarak da bilinen Gazi Hüdâvendigâr Hamamının hemen çaprazındaydı. Bkz. BOA, TD, nr. 434, vr. 511; 1950 yıllarında ayakta idi. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Çelebi ve II. Murat Devri*, C. II, Damla Ofset, İstanbul 1989, s. 491.

⁶⁴ 1475 tarihli kayıta sadece kervansaray geçerken diğer kayıtlarda, bu kervansarayın Tahıl pazarında bulunduğu belirtilmektedir. Bkz. BOA, TD, nr. 12, s. 195; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 442; BOA, TD, nr. 434, vr. 236a; BOA, TD, nr. 490, s. 536.

⁶⁵ BOA, TD, nr. 12, s. 188; BOA, TD, nr. 434, vr. 435b; BOA, TD, nr. 490, s. 535.

⁶⁶ "Der-pîş Kalenderhâne". Bu kervansaray, 1519, 1530, 1569 tarihli tahrirlerde görülmemektedir. Bkz. BOA, TD, nr. 12, s. 188; Kalenderhâne, büyük ihtimalle Gelibolu'da bugün General Dursun Bak Caddesi üzerinde bulunan Kalender Baba adlı zatın türbesinin bulunduğu mevkideydi. Bkz. Ahmet Tuna, *Gelibolu'nun Gönül Erenleri*, Anıt Matbaa, Ankara 2013, s. 72.

⁶⁷ Maurice M. Cerasi, *a.g.e.*, s. 91.

⁶⁸ *Çanakkale Kitabeleri-I Gelibolu*, (Proje başk. ve Ed. Nasuhi Ünal Karaarslan), TTK, Ankara 2014, s. 58.

bu kervansarayın, ana yol üzerinde yer aldığı tahmin edilmektedir.⁶⁹ Ardından imarete ulaşan bu yolun sol köşesinde bugün ayakta olan Yakup Bey'in yaptırdığı hamam (1484) bulunmaktadır. Câmisi de buradadır. (Çamlıca Mahallesi).⁷⁰ Gazi Yakup Bey'in H. 889/ M. 1484 tarihli vakfiyesine göre, söz konusu hamamın kuzeyi ve doğusu ana yoldur.⁷¹ Hamamın doğusundaki güzergâh, Saruca Paşa İmareti'ne doğru uzanan yol olmakla birlikte buradan şehrin çıkış noktalarından "âyende ve revende"ye (gelene geçene)⁷² hizmet eden Ahi Devle Zâviyesi (1475)⁷³ ve Sinan Paşa Zâviyesi'ne (1519)⁷⁴ varmaktadır. Hamamın kuzeyinde yer alan yol ise, 1519 tarihli Tahrir defterinde tespit ettiğimiz "Altıyol"a gider.⁷⁵ Bu isim, bugün "Altıyol Caddesi" olarak yaşamaktadır. Altı yolun kesişmesiyle oluşan bu kavşak noktası, Harita 1.2'de görüldüğü üzere şehrin kuzeydeki çıkış noktalarıyla merkezi noktalarını birbirine bağlayan bir güzergâh olarak göze çarpmaktadır. Özellikle bu noktanın Ulu Câmî ve bedestene bağlanan kısmında (Altıyol Caddesi), pek çok hamam ve çeşme bulunmaktadır. Bunlar; Sa'dü'lmelek Çelebi b. Hacı Hamza el-Bezzaz (Çukur Çeşme) (1475)⁷⁶ ve Hacı Mehmet b. Hüseyince Çeşmesi (1449)⁷⁷ ayrıca Harita 2'de belirtilen Kasapoğlu Ali Bey Hamamı (1433)⁷⁸ ve bu hamamın yakınında bulunan I. Murat'ın inşa ettirdiği sarayı vardır.⁷⁹ Bununla birlikte kavşak noktasının yollarından ikisi Saruca Paşa İmaretinin bulunduğu ana yola bağlanırken, diğerinin Ahi Devle Zâviyesi'nin bulunduğu ana yola ulaştığı görülmektedir. Diğer ikisinin hangi yönlere gittiği harita üzerinden gösterilmiştir.

⁶⁹ BOA, TD, nr. 12, s. 185; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 477; BOA, TD, nr. 434, vr. 225b; BOA, TD, nr. 490, s. 517.

⁷⁰ Yusuf Sağır, "Fatih ve II. Bayezid Ümerâsından Yakup Bey ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S. 46, 2016, s. 57.

⁷¹ VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 1767, s. 318, sıra nr. 79.

⁷² Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Hamle Yayınları, İstanbul, ss. 35-36.

⁷³ Ahi Devle Zaviyesi vakıfları için bkz. BOA, TD, nr. 12, s. 180; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 426; BOA, TD, nr. 434, vr. 224a; BOA, TD, nr. 490, ss. 514-515; Bugün burası, Gelibolu Mevlevîhânesi'dir. Barihüda Tanrıkorur, "Gelibolu Mevlevîhânesi", *DİA*, C. XIV, 2002, ss. 6-8.

⁷⁴ Sinan Paşa Zâviyesi vakıfları için bkz. 75 Numaralı Gelibolu Livası..., ss. 506-507; BOA, TD, nr. 434, vr. 246a-247a; BOA, TD, nr. 490, ss. 552-553.

⁷⁵ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 488.

⁷⁶ Suyağı Mahallesi Altıyol ağzındadır. Bugün Çukur Çeşme olarak bilinir. Kitabesi yoktur. BOA, TD, nr. 12, s. 186; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 488.

⁷⁷ Altıyol Caddesinin Ulu Câmiden başlayan tarafının girişinde yer alır. Bkz. BOA, TD, nr. 12, s. 197; *Çanakkale Kitabeleri-I Gelibolu*, s. 36.

⁷⁸ VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 632, s. 410-411, sıra nr. 188; BOA, TD, nr. 12, ss. 246-247; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 552-553; BOA, TD, nr. 490, s. 645.

⁷⁹ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 427, 461; BOA, TD, nr. 490, s. 588.

Anayollar üzerinde kervansaray, hamam, gibi ticari ve toplumsal işlevli yapıların şekillendiğini dikkate alacak olursak, Saruca Paşa Çifte Hamamı'nın (1454) üzerinde yer aldığı Ulu Câmî'ye ulaşan güzergâhın da önemli bir rota olduğu söylenebilir.⁸⁰ Sarraçlar Çarşısı (Bugün Semerciler Bayırı) da bu yol üzerinde yer almakta ve limana kadar inmektedir. Bugün ayakta olan Saruca Paşa Çifte Hamamı'nın yakınında muhtemelen aynı yol üzerinde Saruca Paşa ve Has Ahmet Bey'in ortak bir diğer hamamı olan Topçu Hamamı da yer almaktadır. Bu hamam, 1475 tarihinden sonra harap olarak gözükmektedir.⁸¹ Ayrıca yolun Ulu Câmî'ye yakın olan tarafında Sofuca Halil Mescidi Mahallesinde Ahmet Çelebi'nin de bir hamamı bulunmaktadır.⁸² Has Ahmet Bey Hamamı'nın kuzeyinde ve güneyinde bulunan ana yollar, iç kale içerisinde aynı zamanda kuzeyde Ulu Câmî'ye bağlanan Saruca Paşa Hamamı'nın bulunduğu yolla da birleşmektedir. Şehrin yol sisteminin ana hatları, bu noktalar arasında şekillenmişti. Bugün bile bu yol sisteminin değişmeden devam ettiği Gelibolu şehir planı üzerinde açık bir şekilde görülmektedir.

Harita 1.2'ye baktığımızda ana yolların haricinde şehirde pek çok "tarîk-i hass", yani çıkmaz sokak göze çarpmaktadır.⁸³ Bu durum, Osmanlı şehrinin iki ana parçaya bölünmesinden kaynaklanmaktadır. Birinci kısmı ekonomik, dini ve kültürel faaliyetlerin yapıldığı merkez teşkil eder. İkinci kısmı ise konutlar oluşturur. Bu yapılanma, merkezde geniş ve iyi örgütlenmiş yollar ile konut alanlarında yer alan dar ve çıkmaz sokakların bir sonucudur.⁸⁴ Çıkmaz sokak oluşumunun pek çok sebebi bulunmakla birlikte bunların başında mahremiyet gelir. Ayrıca şehir topraklarının miri toprak sahipleri tarafından kontrol edilmesi ve şehir topraklarını düzenleyen kuralların bulunmaması akla gelen diğer sebepler arasındadır.⁸⁵ Bunun aksine çarşı ve pazarların bulunduğu cadde ve sokakların planlı olarak yapıldığı dikkat çekmektedir. İslam şehirlerinin çarşı planının belli bir organizasyona göre yapıldığı çıkmaz sokakların olmamasından anlaşılmaktadır.

⁸⁰ BOA, TD, nr. 12, ss. 177-179; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., ss. 493-498; BOA, TD, nr. 490, ss. 574-580.

⁸¹ BOA, TD, nr. 12, s. 183; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 463; BOA, TD, nr. 490, s. 590.

⁸² Bu hamam, en son 1519 tarihli defterde görülmüştür. Bkz. 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 452.

⁸³ Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 86; Gelibolu çıkmaz sokaklarına bir örnek bkz. Ferda Oral, Gelibolu'da Geleneksel Konut Mimarisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2006, s. 28.

⁸⁴ Fatma Acun, "A Portrait of The Ottoman Cities", *Muslim World*, C. XCII, S. 3/4, 2002, s. 266; Ayrıca bkz. Özer Ergenç, *a.g.e.*, s. 34-35.

⁸⁵ Alpaslan Alişaoğlu, Abdullah Uğur, *a.g.m.*, s. 222.

1.2. İmar ve İskân Süreci (1354-1601)

Bir şehrin nasıl fethedildiği ve fethinde hangi yöntemlerin kullanıldığı, o şehrin iskânı ve imarı açısından nasıl bir yol izlendiği hakkında önemli ipuçları verir. Şehirlerin fetih yöntemleri ile ilgili Türklerin kullandıkları üç metod mevcuttur: Bunlardan birincisi, şehri uzun abluka sonucunda aç bırakarak teslim olmaya zorlamaktır. Bu süreçte büyük şehirlerin yakınında havale kuleleri inşa edilmektedir. Bursa ve İznik aynı şekilde abluka altına alınmıştır. Bunun yanında havale kulesine yerleşen Türk kumandanı, kaleden dışarı çıkan Hıristiyan kumandanı ele geçirip şehrin önüne gelerek halka teslim olmalarını söyler. Dimetoka kalesini şehre yakın bir burgazdan gözetleyen Hacı İlbey'i, sonunda kale kumandanını ele geçirmiş ve halkı teslim olmaya ikna etmiştir (1360). İkinci olarak, şehrin kumandanına üç kere "Teslim ol" ihtarından sonra eğer bu uyarıya uyulmazsa, şehir zorla alınır ve yağmaya tabi olur. Şehir halkı, İslâmî güvenceleri reddettiği için halkı esir edilip malları yağma edilir. Üçüncü metod ise, emannâme ve ahdnâme ile verilen güvenlik neticesi sonucunda şehir Osmanlı idaresi altına girer. Teslim ol çağrılarında cevap veren şehir, bu sayede canını, malını ve kendi dinini seçme hakkını İslâmî bir yeminle garanti altına alır. Bir şehirde Hıristiyan nüfusun ve kiliselerin devamı bu yeminin bir sonucudur.⁸⁶ Bu bağlamda Gelibolu şehrinin de nasıl ve hangi yöntemle fethedildiğini anlamak, şehrin toplumsal ve yapısal özelliklerini daha iyi değerlendirmek açısından oldukça önemlidir.

Gelibolu şehrinin iki iskân süreci mevcuttur. İlk süreci, 1354-1366 yılları teşkil eder. 1354 yılında gerçekleşen depremle şehir Osmanlı idaresine geçmiş 1366 yılında da elden çıkmıştır. Cenevizliler tarafından ele geçirilen şehir, 1367 yılında Bizans'a teslim edilmiş ve 1377 yılına kadar da Bizans idaresinde kalmıştır. 1377 yılında I. Murat'ın Bizans'a baskısı sonucunda Gelibolu tekrardan Osmanlı idaresine girmiştir.⁸⁷ İkinci aşama 1377'de başlamıştır. Zira geniş çaplı ilk sistematik iskân ve mahallelerin oluşumu bu tarihten itibaren başlamış ve yaklaşık yüz yıl içinde Gelibolu, 40 mahalleli büyük bir kent haline gelmiştir.

⁸⁶ Halil İnalçık, "Kent, Kentli ve Tarih", (haz. Yusuf Oğuzoğlu), *Halil İnalçık'ın Bursa Araştırmaları*, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa 2012, ss. 104-105.

⁸⁷ Halil İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İsam Yayınları, İstanbul 2010, ss. 86, 94; John W. Barker, *Manuel II. Palaeologus (1391-1425)*, Rutgers University Press, 1969, ss. 458-461.

1.2.1. 1354-1367 Yılları Arasında Gelibolu ve Kırsalının İmar ve İskânı

1352 yılında Cinbi'nin alınmasıyla Rumeli'ye geçen Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri, bir taraftan Trakya'nın iç kesimlerine akınlarda bulunurken diğer taraftan da Gelibolu yönüne doğru harekete geçerek Gelibolu şehrinin çevresiyle bağlantılarını kesmeye çalıştı. Şehir kuşatma altına alındı.⁸⁸ Bundan sonra Osmanlı kroniklerinden bazıları şehrin fetihle bazıları ise aman yoluyla ele geçirildiğini söyler. Aşıkpaşazâde, Neşri, Müneccimbaşı, Gelibolu'nun eman ile alındığını belirtir.⁸⁹ Oruç Beğ, Gelibolu'nun zorla fethedildiğini söyler.⁹⁰ Bizans kronikleri ise, şehrin 1354 yılında gerçekleşen büyük bir deprem ile Osmanlı idaresine girdiğini zikreder.⁹¹

Süleyman Paşa, ölümüne kadarki üç yıl boyunca Evrenos Bey ve Hacı İlbeği ile birlikte Rumeli'de Osmanlı akınlarını sürdürürken, zaman zaman Gelibolu'da oturmaya devam etti.⁹² Kroniklerden hareketle Gelibolu'nun amanla mı yoksa fetihle mi Osmanlı hâkimiyetine girdiği ile ilgili kesin bir sonuca ulaşmak mümkün olmadığı için şehirde nasıl bir imar ve iskân politikası izlendiği konusunda bir şeyler söylemek güçtür. Aynı şekilde Süleyman Paşa'nın ölümünün (1357)⁹³ ardından bu politikaların ne şekilde devam ettiği hakkında da bilgi sahibi değiliz. Fakat Süleyman Paşa'nın Gelibolu'da bir câmisi bulunduğu dair Ulu Câmî kitabesinde önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu câmî, 1475 tarihli tahrir defterinin mahalleler kısmında "Mescid-i Câmî",⁹⁴ vakıflar kısmında ise "Câmî-i Gâzi Hüdâvendigâr" şeklinde kayıtlıdır.⁹⁵ Daha sonraki tahrirlerde "Câmî-i Gâzi

⁸⁸Feridun Emecen, a.g.m., s. 1.

⁸⁹ Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 70; Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma*, C. I, (yay. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen), TTK, Ankara 1995, s. 185; Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, C. I, (Çev. İsmail Erünsal), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1900, s. 95.

⁹⁰ Oruç Beğ, "Oruç Beğ Tarihi", *Üç Osmanlı Tarihi*, (Haz. Atsız), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 35.

⁹¹ N. Gregoras, *Rhomäische Geschichte*, C. VI, (Çev. J. L. Van Dieten), Bibliothek der Griechischen Literatur, Stuttgart 2007, ss. 172-173; Hüsnü Demircan, Orhan Gazi ve Gregory Palamas, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993, ss. 44-45; *Bizans Kısa Kronikleri*, (Çev. Şahin Kılıç), İthaki Yayınları, İstanbul 2013, ss. 60, 158, 170, 180, 262; Feridun Dirimtekin, "Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeli'ye Geçişini" *VII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, TTK, Ankara 1973, s. 580.

⁹²Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 70.

⁹³Halil İnalçık, "Edirne'nin Fethi (1361)", (*Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*), TTK, Ankara 1993, s. 140-141.

⁹⁴ Ulu Cami'nin "Mescid-i Cami" şeklinde bir adlandırmasına Selânik şehrinde de rastlamaktayız. Bkz. Heath W. Lowry, "Portrait of a City: The Population and Topography of Ottoman Selânik (Thessaloniki) in The Year 1478", *Studies in Deftology*, The Isis Press, İstanbul 1991, s. 79.

⁹⁵ BOA, TD, nr. 12, s. 196.

Hüdâvendigâr"⁹⁶ ya da "Câmi-i Atik-i Gâzi Hüdâvendigâr"⁹⁷ adıyla anılır. Evliyâ Çelebi bu yapının adını, "Hünkâr Cami"⁹⁸ olarak belirtir.⁹⁹ Bugün halk arasında, "Büyük Câmi", "Ulu Câmi", "Çarşı Câmi" ve "Gazi Süleyman Paşa Câmi" olarak da bilinir.¹⁰⁰

Ulu Câminin genişletme ve tamir kitabesinde¹⁰¹ Gazi Süleyman Paşa'ya atflar yer almaktadır.

Gazi Süleyman Paşa Câmi Genişletme Kitabesi:

"Hazret-i Gâzî Süleymân şehîd-i pâk-i zât
Eyledi bu câmi'i ihyâ nice hayrâtla
Pek fenâ bulmuşdu ammâ sa'y edub Ahmet Ağa
Hâtif-i kudsî buyurdu lutfile târîhini
Fethedüp bu illeri kıldı Bolayır'da vefat
Rûh-i pâki şâd ola mağfûr ola cümle guzât
Ânı tevsî' ve münevver eyleyüb virdi necât
Eski Câmi' nûrla doldu, buldu nev-hayât. H. 1088/M. 1677."¹⁰²

Gazi Süleyman Paşa Câmi Tamir Kitabesi:

"Şehzâde cennet-mekân Gâzi Süleymân ismine,
bu ma'bed inşâ olunup olmuştu ümmet müstefîd.
Muhtâc-ı ta'mîr eyledi ânı marûr-i ezmine,

⁹⁶ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 465

⁹⁷ BOA, TD, nr. 434, vr. 222a; BOA, TD, nr. 490, s. 511.

⁹⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi başta olmak üzere sanat tarihçilerinden Osman Ülkü ve Yavuz Polat, Evliya Çelebi'nin bahsettiği Hünkâr Camisini Fatih Sultan Mehmet eseri olarak zikretmektedirler. Osman Ülkü Evliya Çelebi'nin anlattığı bu yapıyı, hem Ulu Cami hem de Hünkâr Cami başlığı altında vererek birinde Ulu Cami olduğunu diğerinde de Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı cami olduğunu iddia etmiştir. Fakat Evliya Çelebi'de yer alan Hünkâr Cami, Ulu Cami yani Gâzi Hüdâvendigâr Câminin ta kendisidir. I. Murat'ın Hüdâvendigâr ve Gazi Hünkâr gibi unvanlar kullandığı bilinmektedir. Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin Fâtih Devri*, C. III, Damla Ofset Matbaası, İstanbul 1989, s. 275; Osman Ülkü, Gelibolu'da Bulunan Türk Dönemi Mimari Eserleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1998, s. 18, 123; Yavuz Polat, Çanakkale ve İçerisindeki Osmanlı Dönemi Cami Mimarisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2002, s. 146; Sezai Sevim, "I. Murad'ın Vakıfları ve Temlikleri", *Sultan I. Murad Hüdâvendigâr ve Dönemi*, (Ed. İsmail Selimoğlu), Gaye Kitabevi, Bursa 2012, s. 374; Klasik dönem Osmanlı sultanlarının unvanları hakkında bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı Sultanlarının Ünvanları (Titülâtür) ve Egemenlik Kavramı", (Haz. Yusuf Oğuzoğlu), *Halil İnalcık'ın Bursa Araştırmaları*, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa 2012, ss. 127-131.

⁹⁹ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Kitap: V, C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 424.

¹⁰⁰ Ülkü Osman, a.g.t., s. 18.

¹⁰¹ *Çanakkale Kitabeleri-I Gelibolu*, s. 6.

¹⁰² A.g.e., s. 5.

itdi şehinşâh-ı cihân i'mâr bâ-tarz-ı cedîd.
 Sultân Hamîd-i zu'l-himem hâkân-ı fârûk-şiyem,
 müstecmi'-i 'adl-u kerem, müstekmil-i ra'y-ı sedîd.
 Yâ Rab! ola iclâl ile ikbâl-i 'âli'l-'âl ile,
 dâ'im safâ-yı bâl ile 'ömrü mezîd, 'asrı medîd.
 Yazcı mücevher kilik ile târfhin 'İzzet bendesi,
 kıldı bu akdes câmi'i ta'mir Hân 'Abdü'l-hamîd. Nazîf H. 1307/M. 1889-90."¹⁰³

Aynı zamanda Süleyman Paşa evkafından câminin tamiri için 2000 akçe gibi cüzi bir miktar ayrılmış olup câminin ismi "Câmi-i Gâzi Hüdâvendigâr" olarak zikrolunmuştur.¹⁰⁴

1354 yılında Gelibolu fethedilmiş ve elden çıkacağı 1366 yılına kadar da Osmanlı'nın önemli bir üssü olarak değerini korumuştur. Osmanlıların bölgede 12 yıllık bir iskânı sabittir. Ardından Gelibolu, 1367 yılında tekrar Bizans'ın eline geçmiş ve 1377 yılına kadar da Bizans'ın elinde kalmıştır.¹⁰⁵ Bu süre zarfında Gazi Süleyman Paşa'nın inşa ettirdiği ileri sürülen câmi yıkılmış olmalıdır. 1377 yılından sonra Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa, I. Murat adına aynı yere daha büyük bir câmi inşa ettirmiştir. Burası, şehrin merkez kilisesinin bulunduğu yerdir.

1354-1366 yılları arası Gelibolu merkezde, "Ulu Câmi" dışında imar ve iskân ile ilgili elde herhangi bir kayıt mevcut değildir. Zira 1475 tarihli Gelibolu vakıf kayıtlarından, Osmanlı kroniklerinden ve gerçekleştirdiğimiz saha araştırmalarından, bu dönemde iskânın daha çok şehrin kırsalında şekillendiğini anlıyoruz.¹⁰⁶ Gelibolu, herhalde ilk fetihler esnasında askeri bir üs olarak kullanılmış olmalıdır. Öyle ki Gazi Süleyman Paşa vakfiyesinde buranın "Dâr'ül-Mücâhidîn", "Mücâhid yatağı ve Akıncılar beldesi" olarak

¹⁰³ A.g.e., s. 6.

¹⁰⁴M. Tayyip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007, s. 167; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, C. I, Damla Ofset, İstanbul 1989, s. 305.

¹⁰⁵Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 86, 94; John W. Barker, *a.g.e.*, ss. 458-461.

¹⁰⁶ Osmanlılar, yeni fethettikleri bölgeyi güvence altına almak için bilinçli bir kolonizasyon ve sürgün yöntemi kullanmışlardır. Sorun yaratan başıboş göçebeleri veya bir şehrin isyancı nüfusu genellikle İmparatorluğun ücra bir köşesine gönderilmiştir. Bkz. Halil İnalçık, 2005, a.g.m., s. 465.

adlandırılması¹⁰⁷ ve ilk defa Acemi Ocağının da burada kurulması¹⁰⁸ bu durumu destekler bir nitelik taşımaktadır.

İlk iskân hakkında Aşıkpaşazâde şu bilgileri verir:

Süleyman Paşa, Atası Orhan Gazi'ye haber göndürdü kim: Devletlü hanumun himmetinde Rum-ili feth olmaklığa sebep olundu. Küffârun gâyet zebunluğu vardır. İmdi şöyle ma'lum oluna kim bu tarafda feth olunan hisarlara ve vilayetlere ma'mur olmağa ehl-i İslâm'dan çoğ adam gerek. Anuniçün bu feth olunan hisaralara komagiçün. Ve hem yarar gazi yoldaşlardan göndürünüz. Orhan Gazi bu sözü işidüp gayetde ferah oldu. Bu Karasi vilâyetine göçer Arab evleri gelmişleridi. Hemandem anları sürüp Rum-ili'ne geçürdiler. Bir zaman Gelibolu nevâhisinde sâkin oldular.¹⁰⁹

Aşıkpaşazâde'de yer alan "*feth olunan hisarlara ve vilayetlere ma'mur olmağa ehl-i islâm'dan çoğ adam gerek*" ve "*hem yarar gazi yoldaşlardan göndürünüz*" kayıtlarından yola çıkarak Osmanlıların sadece bölgenin fethiyle değil eş zamanlı olarak imar ve iskânı ile de meşgul oldukları görülmektedir. Gerçekleştirdiğimiz saha araştırmalarına göre Gelibolu Yarımadası'nda bulunan çoğu köy, bölgenin fethinde yararlılık gösteren gaziler, dervişler ve babalar etrafında şekillenmiştir.¹¹⁰ Barkan'ın belirttiği üzere Rumeli fütuhâtı sırasında pek çok gazi ve şöhretli komutanların mezarlarının oralarda bırakılmış olması, bölgede kalıcı bir yerleşimin hedeflendiğinin en önemli göstergesidir.¹¹¹ Nitekim bugün Eceabat (Maydos) İlçesi'nde bulunan Yalova (Yalakova/Yalağova),¹¹² Turşun (Beşyol),¹¹³ Büyük Anafarta (Anafarta-i Büzürg),¹¹⁴ Küçük Anafarta (Anafarta-i Küçük),¹¹⁵ Bigalı,¹¹⁶

¹⁰⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, "Gaazi Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri", *Vakıflar Dergisi*, S. VII, Ankara 1968, s. 21.

¹⁰⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, C. I, TTK, Ankara 1988, ss. 35-36.

¹⁰⁹ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 68; Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma*, C. I, (yay. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen), TTK, Ankara 1995, s. 181.

¹¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 12, Ankara 1978, s. 255.

¹¹¹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler II", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler – Makaleler*, C. I, (Haz. Prof. Dr. Hüseyin Özdeğer), İstanbul 2000, s. 563.

¹¹²BOA, *TD*, nr. 12, ss. 76-81; *75 Numaralı Gelibolu Livası...*, s. 254, 274, 582; İbrahim Tuna (d. 1933), Sabri Çimen (d. 1936), Fahrettin Bıyıklı (d. 1940), (Görüşme Tarihi: 27.08.2015).

¹¹³BOA, *TD*, nr. 12, ss. 60-61; *75 Numaralı Gelibolu Livası...*, s. 92, 217, 243, 590; Ali Rıza İnan (d. 1928), (Görüşme Tarihi: 16.10.2015).

¹¹⁴BOA, *TD*, nr. 12, ss. 54-57; *75 Numaralı Gelibolu Livası...*, s. 96, 590; Ahmet Karabaş (d. 1931), Mehmet Ali Koşar (d. 1932), (Görüşme Tarihi: 27.08.2015).

¹¹⁵BOA, *TD*, nr. 12, ss. 57-60; *75 Numaralı Gelibolu Livası...*, s. 93, 217, 581; Süleyman Manav (d. 1936), Ali Dalla (d. 1944), (Görüşme Tarihi: 27.08.2015).

¹¹⁶BOA, *TD*, nr. 12, ss. 68-70; 1519 tarihinde Bigalı köyü Eceovasına bağlı "Bigalı-yı Büzürg" ve Karı Yaya Nâhiyesine bağlı "Bigalı-yı Küçük" şeklinde iki köy olarak gözükmektedir. Bu köylerin arası 700 m kadardır.

Karainebeyli,¹¹⁷ Yolağzı (Sivli),¹¹⁸ Ilgardere (Ulgarderesi)¹¹⁹ ve Kum köy¹²⁰ sakinleri arasında Balıkesir kökenli, "Karesili" oldukları kanaati yaygındır.¹²¹ Bu köyler, bölgenin fethini sağlayan Süleyman Paşa'nın komutanlarından Ece Bey ve Gazi Fazıl Bey'in mezarları arasındaki bölgede kurulmuştur. Halk arasında Ece Bey ve Gazi Fazıl Bey'in kabirlerinin bulunduğu yerlerde bir zamanlar tekkeleri olduğuna dair rivayetler mevcuttur. Günümüzde Ece Bey'in mezarı Gelibolu'nun Karainebeyli köyündedir. Gazi Fazıl Bey'in mezarı Yalova köyünün Akbaş mevkiindedir. Halk arasında "Fazlı Baba" olarak bilinir. 1475 tarihli Gelibolu Tahrir defterinde bu iki gazinin mezarlarının arasında kalan bölge, "Eceovası Nâhiyesi" olarak kayıtlıdır. Burası, Ece Bey ve Gazi Fazıl Bey'e tımar olarak verilmiş, öldüklerinde de buraya gömülmüşlerdir. "Ya'kup Ece'ye ol vilâyeti tımar verdiler. Ol vilâyet Müsülmanlık oldu. Gâzi Fâzıl'a dahi bile verdiler. Şimdiki hînde Gâzi Fâzıl, Eceovasının beri ucunda yatur. Mezarı ma'lumdur. Ve hem Ya'kup Ece'nün dahi mezarı anadadır. Vallâhu a'lem."¹²² Yarımada'nın diğer köylerinde de bu şekilde bir yerleşim söz konusudur. Örneğin Adilhan köyünde "Adil Baba", Kızılcaterzi köyünde "Kızıl Baba", Beşyol (Turşun) köyünde "Tursun Baba", Karainebeyli köyünde "İnebeyi/Kara Nebi" ve Kocaali (Sağırkocalı) köyünde "Kocaali Baba" adlı türbe/yatırlar mevcuttur.

1475 tarihli vakıf kayıtlarından şehrin kırsalında bulunan pek çok çiftliğin Süleyman Paşa zamanında temlik olarak verildiği anlaşılmaktadır. "Hacı İzzettin adında bir zatın Hüdâvendigâr başı sadakası olarak Ümid Viranını ve Kavak'daki bağı yakınında çiftliği ile Kavak Ahisine, Emir İlyas Çiftliğini ise İshak Fakih'e vakfetmesi"¹²³ buna örnek gösterilebilir. Temliklerden bazıları da bölgenin fethinde yararlılık gösteren şahıslara

75 Numaralı Gelibolu Livası..., ss. 230-231, 577, 65, 217, 266, 273, 576; Ahmet Nahsar Çağlayan (d. 1928), Raşit Akbulut (d. 1938), (Görüşme Tarihi: 30.08.2015).

¹¹⁷BOA, TD, nr. 12, ss. 86-90; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 204, 232, 256, 258, 488, 590; Recep Özçay (d. 1944), (Görüşme Tarihi: 30.10.2015).

¹¹⁸BOA, TD, nr. 12, ss. 83-85; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 91, 279, 587; Arif Bingöl (d. 1936), Zeki Özmen (Muhtar-d. 1958), (Görüşme Tarihi: 16.10.2015).

¹¹⁹BOA, TD, nr. 12, s. 70-72; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 203, 245, 256, 507, 589; Bahri Uzun (d. 1942), (Görüşme Tarihi: 19.11.2015).

¹²⁰ BOA, TD, nr. 12, s. 75-76; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 229, 253, 579; Karainebeyli köyünde edindiğimiz bilgilere göre, Kum köy'de Karesi kökenlidir. Recep Özçay (d. 1944), Recep Özçalık (d. 1945), (Görüşme Tarihi: 30.10.2015); Tüm görüşmelerin kaydı yazardadır.

¹²¹Defterlerde adı geçen köylerin bazıları bugün kayıp olup pek çoğunun yerini arazide tespit etmek mümkündür. Eceovası nâhiyesi köylerinin bazıları eski Bizans yerleşim yerleridir. Türkler, bölgenin fethine müteakip çoğunlukla Bizans köylerinin üzerine yerleşmişlerdir. Bkz. Ayşe Türker Çaylak, *Bizans Döneminde Çanakale Boğazı ve Yerleşim Modelleri*, Tubitak Proje No: 104K074, Çanakale 2010, ss. 13-24.

¹²² Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 70.

¹²³ BOA, TD, nr. 12, s. 177, 194; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I", *Vakıflar Dergisi*, S. II, Ankara 1942, s. 292.

verilmiştir. Bu bağlamda Gelibolu'nun mahallelerinden biri sayılan Kozludere'de "kadimde kâfiri kovan" Hacı Hızır'ın vakfı zikredilebilir.¹²⁴ Cevizli (Kozludere) köyü yakınlarında, bugün Cumalı ve eski Burhanlı (Yenişehirli) köyü sınırları içerisinde, tepe üzerinde halk arasında Hızır/Hıdır Dede olarak da bilinen bir zatın mezarı bulunmaktadır.¹²⁵ Bu mezarın Hacı Hızır'a ait olduğunda şüphe yoktur. Ayrıca 1475 tarihli Gelibolu Tahrir defterinde Süleyman Paşa'nın Yayabaşlarından Karı-yaya¹²⁶ isminin Eceovası gibi Gelibolu nâhiye isimleri arasında yer alması, onun da bölgenin iskânında etkin bir rol üstlendiğinin göstergesidir.¹²⁷ Bugün Karainebeyli köyünden Bolayır'a kadar Gelibolu kentinin de bulunduğu bölge "Karı-Yaya Nâhiyesi" sınırları içerisinde.

1357 yılında Süleyman Paşa'nın ölmesi ve Orhan'ın 11 yaşındaki oğlu Şehzade Halil'in Foça Rum korsanları tarafından kaçırılması, Osmanlılar için Rumeli fütuhâtında bir duraklama dönemidir (1357-1359).¹²⁸ İncalcık'a göre, Rumeli'de kurulmuş olan köprü-başı, Anadolu'dan gelen göçmenlerle sağlamlaştırılmış olmalıdır. Bu dönemde Rumeli'nin kendi haline bırakılmış olması düşünülemez.¹²⁹ Süleyman Paşa zamanında başlayan iskân siyasetinin onun ölümünden sonra da devam ettiği, Orhan'ın Süleyman Paşa için yaptırdığı Bolayır'daki imaretine vakfettiği köylerin isimlerinden açıkça görülmektedir. Süleyman Paşa'nın mezarının ve imaretinin de bulunduğu Bolayır, bu anlamda kırsal iskânın merkezi konumundadır. İmaretine vakfedilen köyler, buradan başlayarak Keşan ve Malkara'ya kadar uzanmaktadır. Gelibolu ve Bolayır çevresinde Doğan Arslan, Demircilü, Koca Ali Oğlu, Paşa Yiğit, Kalamiç, Ereğlice, Şehirköy, Mursallu; Malkara'da, Bulgurlu, Esendük, Şeyh Halil, Pazarlı-Bey, Kara Ahi, Ulamış ve Sasanlar gibi pek çok köy Türkçe adlar taşımaktadır. Bu köylerden bazıları, bugün hala aynı isimlerle anılmaktadır. Buradan Türklerin Rumeli'ye göçebe olarak değil de yeni yerleşimler sağlamak, yeni köyler vücuda getirmek amacıyla gittikleri görülmektedir.¹³⁰

¹²⁴75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 513.

¹²⁵ Şinasi Çetinkaya (d. 1943), Zekayi Eren (d. 1952), (Görüşme Tarihi: 19.11.2015).

¹²⁶ "Niyâbet-i 'Aliyü'd-dîn ki Karı-yaya dimekle ma'rufdur." Bkz. BOA, TD, nr. 12, s. 91.

¹²⁷ Karı-yaya Nâhiyesi köyleri için bkz. "Ta'allukat-ı Karı-Yaya". BOA, TD, nr. 12, ss. 99-127.

¹²⁸ Halil İncalcık, 1993, a.g.m., ss. 141-145; Gregoras bu durumu, "Tanrı'nın, Romalıların biraz da olsa nefes almasını ve uzun yıllar sürecek olan umutsuzluktan dolayı korkmamalarını sağlayacak olan bir isteği" olarak nitelendirir. N. Gregoras, 2007, a.g.e., s. 170.

¹²⁹ Halil İncalcık, 1993, a.g.m., ss. 143-145.

¹³⁰Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.m., s. 21-22; Halil İncalcık, "Osmanlı Sultanı Orhan, (1324-1362) Avrupa'da Yerleşme", *Belleten*, C. LXXIII, S. 266, TTK, Ankara 2009, s. 101-102; Osmanlı erken dönemi Rumeli'nin iskân hakkında bkz. Münir Aktepe, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *Türkiyat Mecmuası*, S. X, İstanbul 1953, s. 299-312.

Kardeşinin ölümünün ardından Rumeli fetihlerini devralan I. Murat, diğer kardeşi Halil'in Foça Rum korsanlarından kurtarılana kadar lalası Şahin'le beraber Gelibolu'da beklemiş ardından fetih harekâtına yeniden başlamıştır (23 Kasım 1359). I. Murat zamanında İstanbul-Edirne yolu üzerinde Bantoz, Çorlu, Misini, Lüleburgaz ve Babaeski ele geçirilmiş, Edirne'yi güneyde koruyan kalelerle birlikte Dimetoka da uç beyleri tarafından sıkıştırılmıştır. Edirne ise 1361 yılında ele geçirilmiştir.¹³¹ Bu süreçte Trakya'daki fetihlerle ilgilenen I. Murat, Rumeli'deki stratejik köprübaşı Gelibolu'dan faydalanabilecek zamanı bulamamış, zaten Gelibolu da bir İslâm-Türk kenti silüetine bürünmeden haçlılar tarafından geri alınmıştır (1366). Türkler, ağırlıklarını da alarak şehri terk etmiş ve ertesi yıl şehir Bizans idaresine girmiştir (14 Haziran 1367).¹³²

1.2.2. 1377-1601 Yılları Arasında Mahallelerin Oluşumu ve Şehrin Mekânsal Gelişimi

1377 yılında Gelibolu'nun anlaşmayla Osmanlı idaresine girdiği bilinmektedir. Bu durum şehrin sulh ile alındığını göstermektedir. Ohri, Üsküp, Sofya, Dimetoka, Berat, Yanya, Arta, Mistra gibi birçok Balkan şehri, bu şekilde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.¹³³ Sulh ile alınan şehirlerde Müslüman ve Gayrimüslim nüfus karışık bir şekilde yaşamaktadır.¹³⁴ Gelibolu'da da aynı durumu görmek mümkündür. Mahallelerin birçoğunda Müslüman ve Gayrimüslim birlikte yaşamaktadır. Nitekim 1475'de şehirde otuz iki mahalleye dağılmış Gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. Bunlar hakkında 1475 tarihli tahrir defterinde şu kayıt düşülmüştür:

ve bundan aşağı yazılanlar dahi kadim nefsi-i Gelibolu şehirlüsüdür. Yukarı zikr olan mahallelerdendir. Bu kerre mühimm-i maslahat olmağın bunları azebe yazmışlar. Kadim azeblerden değillerdir. Kadim şehirlü olmağın Padişah emriyle gerü ve nefsi-i şehirde bile yazdık ve avarız-ı divaniye kulluğun evvelden ne vechle viri gelelerse gerü virirler. Ammâ aşağı azepler yazıldığı yerde dahi gerü bunlar reisler reisünün altında kadim

¹³¹Halil İnalçık, 2010, *a.g.e.*, s. 82.

¹³²Halil İnalçık, "Polunya (Apollunia) - Tanrı Yıktağı Osmanlı Rumeli Fetihleri Kronolojisinde Düzeltilmeler", *Mübahat Küttikoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 2006, s. 41; Nikolas Vatin, "Osmanlıların Yükselişi (1362-1451)", *Robert Mantran Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev. Server Tanilli), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 44.

¹³³ Aşkın Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, C. 12, S. 16, 2014, s. 40-41.

¹³⁴ Halil İnalçık, 2012a, *a.g.m.*, s. 105.

azeblerle bile gerü yazılmış ta kim kulluğu sürmeği kabil olsun deyü bunlardur ki zikr-ü şerh olunur.¹³⁵

Bunların "kâdim" Gelibolu halkı olduklarından bahsedilmesi, şehrin 1377'de anlaşma şartıyla tesliminin bir sonucudur. Şehir, Osmanlılara verilirken bir kısım Rum nüfusu burada kalmış, İstanbul'un fethinin ardından bu nüfusun üst sınıfa mensup kısmı İstanbul'a gitmiştir. Geri kalanların bir kısmı, *kürekçiyan* ve *zenberekçiyan* olarak iki cemaat şeklinde "Eski Gelibolu" ve "Manyas" yakınındaki yerleşim yerlerinde kalmışlardır. (Harita 3-4).¹³⁶ 1475'te bu bölgelere beş Rum haymana¹³⁷ cemaati yerleşmiştir. Buna ilaveten 1475'te bazı Müslüman mahallelerde Ermeni nüfus,¹³⁸ 1601'de ise Rum nüfus kaydedilmiştir.¹³⁹ Dolayısıyla Gelibolu'nun bu kozmopolit yapısından sulh ile alındığı anlaşılmaktadır.

Erken Osmanlı dönemi fethedilmiş Bizans kale ve şehirlerinin birer Türk-İslam şehri olarak gelişmesinde vakıf kurumu birinci derecede rol oynamıştır. Başta padişahlar olmak üzere merkezi yönetim ile birlikte bürokratik, askerî, ticarî, dinî ve entelektüel kesimlerin vakıf yolu ile şehirlerin imar ve iskânına dolaylı olarak da hizmet ettikleri görülmektedir.¹⁴⁰ Bu sistemle inşa edilen câmi, mescit, zâviye ve bilhassa imaret siteleri gibi sosyo-kültürel yapılarla yeni yerleşim alanları ortaya çıkarılıyor ve üst sınıfların buralara yerleşmesi sağlanıyordu.¹⁴¹ Böylelikle yerleşim alanlarının ana çekirdeğini oluşturan mahalleler meydana geliyordu.¹⁴²

Osmanlı kentinde mahalle, sadece fiziki bir mekân olmaktan ziyade aynı mescitte ibadet eden, birbirini tanıyan ve sosyal dayanışma içerisinde birbirlerinin davranışlarından sorumlu olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir.¹⁴³ Bir diğer tanımıyla

¹³⁵ Atatürk Kitaplığı, MCY O. 79, vr. 10a.

¹³⁶ Halil İnalçık, 1991, a.g.m., s. 985; Feridun Emecen, a.g.m., s. 2.

¹³⁷ "Sipahi timarına hariçten gelen ve kimsenin yazılı ra'yyeti olmayan kişilere denir. Mehmet Ali Ünal, "Haymana", *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 310.

¹³⁸ Atatürk Kitaplığı, MCY O. 79, vr. 4a, 9a.

¹³⁹ TK, KKA, TD, nr. 141, vr. 10b.

¹⁴⁰ M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne Şehrinin Kurucuları", *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK, Ankara 1993, s. 161-162; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. II, Ankara 1942, ss. 354-386.

¹⁴¹ Doğan Kuban, a.g.e., s. 223; M. Tayyib Gökbilgin, a.g.m., s. 161; Ayrıca bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 341.

¹⁴² Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul 2008, s. 64.

¹⁴³ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 75; Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, TTK, Ankara 2000, s. 16; Ayrıca bkz.

mahalle, sosyo-kültürel, iktisadi ve idari ilişkilerin düzenlendiği şehrin en küçük birimidir.¹⁴⁴

Mahallelerin kurulmasıyla birlikte, bu birimlerde oturan nüfusun ihtiyaçlarına göre bedesten, hamam, kervansaray, çeşme, medrese, muallimhâne gibi sosyo-kültürel ve ticari işlevli kamu yapıları tesis ediliyor, bu şekilde kent genişliyordu.¹⁴⁵ Kentsel gelişim, yeni mahallelerin oluşumu süreci ile aynı anlama gelmekte idi. Etnik kökenlerine veya aynı toplumsal, mesleki veya dini gruplara bağlı olmalarına göre, köylülerin, göçebelerin ve başka merkezlerden gelen göçmenlerin oluşturduğu homojen gruplar, topluluklar halinde yerleşerek yeni mahalleler kuruyorlardı. Evlerini de yaptırarak dini yapılar çevresine inşa ediyorlardı.¹⁴⁶ İçlerinde genellikle kurucu, şehirlerin henüz fethedilme esnasında yararlılık gösteren bir figür bulunurdu.¹⁴⁷ Bunlar aynı zamanda birer 'kurucu' ya da 'şenlendirici' idiler. Kurucu olarak ortaya çıktıkları mahallelere yaptırarak dini yapılarla, şehrin imar ve iskânına hizmet ediyorlardı. Mahalleler de zamanla onların adıyla anılmaya başlıyordu.¹⁴⁸

Mahallenin adını aldığı kurucuyu tanımak, sahip olduğu unvan ve sıfatları tetkik etmek, mahallelerin kronolojik gelişimini anlamamıza ve dini, etnik ve sosyal yapısı hakkında önemli fikirler edinmemize yardımcı olacaktır.¹⁴⁹ Buna göre:

1. Şahıs özelliği
2. Şeyh ve Derviş adları¹⁵⁰
3. Âlim Adları
4. Esnaf Adları
5. Dini yapı adları (câmi, mescit, zâviye, imaret, medrese, türbe)
6. Meskun oldukları coğrafi mekândan türeyen adlar

Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, S. XVII, Ankara 1968, s. 66.

¹⁴⁴ Ömer Demirel, "Kuruluşundan Günümüze Çeşitli Yönleriyle Bir Osmanlı Mahallesi: Sivas Küçük Minare Mahallesi", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, C. III/Kısım. III, TTK, Ankara 2002, s. 1947.

¹⁴⁵ M. Tayyip Gökbilgin, *a.g.e.*, ss. 20-64; Doğan Kuban, *a.g.m.*, ss. 63; Yücel Öztürk, *Osmanlı Hâkimiyetinde Keefe 1475-1600*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2014, s. 249.

¹⁴⁶ Maurice M. Cerasi, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁴⁷ Maurice M. Cerasi, *a.g.e.*, s. 71; Adalet Bayramoğlu Alada, *a.g.e.*, ss. 137-138.

¹⁴⁸ M. Tayyip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne...*, s. 20-22.

¹⁴⁹ Yücel Öztürk, *a.g.e.*, s. 251; Doğan Kuban, *a.g.m.*, s. 63; Adalet Bayramoğlu Alada, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁵⁰ Mahalle adlarının bir aşirete ve şeyhe bağlanmasının Anadolu'da sayısız örneği vardır. Doğan Kuban, *a.g.m.*, s. 62.

7. Şehrin imar ve iskânına katkı sağlamış devlet adamlarının adları¹⁵¹

Gelibolu mahalle adları da bu şekilde ortaya çıkmıştır. Gelibolu mahalleleri, incelenen tahrir defterlerinde "nefs-i Gelibolu" başlığı altında kayıtlıdır. 1475 tahrir defterinde Gelibolu'da 41 mahallede 1085 hane Müslüman, 12 hane Gayrimüslim nüfus kaydedilmiştir.¹⁵² Tahrir defterlerinde Osmanlı şehri, "nefs", yani "kasaba" ve "şehir" gibi isimlerle açıklanmaktadır.¹⁵³ Fakat "nefs" eki, şehir kelimesini tam anlamıyla tanımlayabilen bir sözcük değildir. Bazen yirmi otuz hanelik köylerin de "nefs" adı altında kaydedildiği görülmektedir. Dolayısıyla şehri tanımlayabilmek için nüfus, idari fonksiyon ve ekonomik özellikler gibi ölçütleri de dikkate almak gerekir. Bu durumda en az 400 vergi nüfusu bulunan, sancak merkezi ise sancak beyine, kaza merkezi ise kadı ve subaşı idaresine bağlı olan ticaret ve sanat erbabına sahip yerler şehir sayılabilecek konumdadır.¹⁵⁴ Osmanlı şehri, "Cuma kılınır ve pazar durur yer" olarak tanımlanır.¹⁵⁵ Bu özellikleriyle Gelibolu, hem sancak hem de kaza merkezi olarak, kalesi, bedesteni, çarşısı, pazaryeri ve çok sayıda mahallesiyle tam bir şehir hüviyetine sahiptir.

Müslüman mahalleler genellikle câmi, mescit, imaret, zâviye etrafında teşekkül etmiş olup bu yapıların isimleri ile birlikte yaptırın kişinin adını taşımaktadır. Mahallelerin kuruluşunda rol oynayan şahıslar, çoğunlukla askeri ve tüccar sınıfa mensup kişilerdi.¹⁵⁶ Bunlar aynı zamanda vakıf kurucusu idiler. Bu kişilerin defterlerdeki vakıf kayıtları, kendi adlarını taşıyan mahalle adlarıyla aynı idi.¹⁵⁷

Mahallelere adlarını veren şahısları, belli başlı sınıflara ya da gruplara göre kategorize etmek mümkündür.

Tablo 1.1. Mahallelere Adlarını Veren Şahısların Mensup Olduğu Sınıf veya Gruplar

SINIF VEYA GRUPLAR	1475	1519	1530	1569	1601
Seyfiye	11	3	-	-	-

¹⁵¹ Ömer Demirel, *a.g.e.*, ss. 16-17; Adalet Bayramoğlu Alada, *a.g.e.*, ss. 137-138.

¹⁵² Atatürk Kitaplığı, MCY O. 79, vr. 1b-13a.

¹⁵³ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁵⁴ İlhan Şahin, "Osmanlılarda Şehir", *DİA*, C. XXXVIII, 2010, s. 446; Alpaslan Aliagaoglu, Abdullah Uğur, "Osmanlı Şehri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 38, 2016, s. 209.

¹⁵⁵ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 94; İlhan Şahin, *a.g.m.*, s. 446.

¹⁵⁶ Halil İnalçık, 1991, *a.g.m.*, s. 985.

¹⁵⁷ Yücel Öztürk, *a.g.e.*, ss. 250-251.

Esnaf ve Tüccar	8	3	-	1	-
İlmiye	4	2	-	1	-
Kadınlar	3	2	-	-	-
Azathlı Köleler	4	-	-	-	-
Kalemiye	2	1	-	-	-
TOPLAM	32	10	-	2	-

1385-1601 yılları arasında Gelibolu mahallelerinin yaklaşık % 92'si dini bir yapı yaptıran kişinin adını taşımaktaydı. Tablo 1.1'de görüldüğü üzere bu kişiler arasında 1475 ve 1519 yıllarında birinci çoğunluğu askeri, yani seyfiye sınıfına mensup kişiler oluşturmaktaydı. Bu sınıfının şehirdeki ağırlığı, Gelibolu'nun askeri bir karargâh ve deniz üssü olmasından kaynaklanmaktaydı.

1475 tarihi ve öncesinde Gelibolu şehrinin kuruluş ve inkişafında merkez tarafından görevlendirilen Vezirler, Beylerbeyi, Sancakbeyi gibi seyfiye'nin en üst kademesindeki memurlar dikkat çeker.¹⁵⁸ Devletin üst kademelerindeki şahıslar, oturdukları şehirlerde padişahlar derecesinde hayır müesseseleri ile birlikte bunların devamlılığını sağlamak amacıyla zengin vakıflar tesis ediyorlardı.¹⁵⁹ Bu durum merkezi yönetimin Gelibolu'ya gösterdiği önemi yansıtır. Bunlar arasında Veziriazam Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa, Gelibolu'nun imar ve iskânına önemli bir yere sahiptir (1385).¹⁶⁰

Gelibolu'da bulunan Gazi Yakup Bey gibi şahıslar, genellikle denizci kökenli olup vezir ve sancakbeyi rütbesinde idiler. Saruca Paşa, Mesih Paşa gibi Fatih Sultan Mehmet döneminde gözden düşen bazı vezir ve sadrazamların da Gelibolu sancakbeyliği ve kapudanlık görevine getirildiği ve bu süre zarfında Gelibolu'da yapılar inşa ettirip vakıflar tesis ettikleri görülmektedir.¹⁶¹ Bu kişilerin kurdukları vakıfların mütevellileri de genellikle kendi ailelerinden olan kişilerdi. Nitekim tüccar ve zanaatkâlardan daha zengin olan askeri sınıfın üst kademesindeki kişiler, hazineden sağladıkları gelirleri aileden gelen mütevellilerin kontrolü altında tutabilmek için vakıf kurmaya daha fazla eğilimliydi.¹⁶²

¹⁵⁸ M. Tayyip Gökbilgin, *a.g.e.*, ss. 20-21.

¹⁵⁹ Bkz. Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. 353.

¹⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, TTK, Ankara 1986, ss. 25-28; Serez kentinin imar ve iskânı hakkında bkz. Heath W. Lowry, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550*, (Çev. Ahmet Cemal), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 140-208.

¹⁶¹ İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 48.

¹⁶² Halil İnalçık, "İstanbul", *DİA*, C. XXIII, 2001, s. 227.

Bunların dışında 1475 tarihinde seyfiye sınıfının büyük çoğunluğunu Reis Sofuca Halil, Reis Eymir Paşa, Reis Uzun Yusuf, Hâs Ahmet Bey,¹⁶³ Hasan Paşa, Kapudan Mehmet Bey, 1519 tarihinde de Reis Uzunca İbrahim gibi donanma organizasyonu içerisinde yer alan gemi reisleri oluşturmaktaydı. Ayrıca 1475'te bu sınıf içerisinde, kale teşkilatında yer alan "Hacı Doğan Dizdar" adlı bir kişi ile Saruca Paşa'nın kardeşi Sinan Bey de bulunmaktaydı.

Gelibolu'da mahallelere adlarını veren şahısların ikinci büyük çoğunluğu esnaf ve tüccardı. Bunlar, 1475'te 8, 1519'da 3, 1569'da ise 1 kişi olarak tespit edilmiştir (1475'te Kılbudancı oğlu, Hacı Hızır Yağcı, Hüsam Hoca nam-ı diğer Buçuk Kilindir, Keçeci Hacı, Bezzaz Hacı Hamza, Hacı Tanrıvermiş nam-ı diğer Bıçakçı oğlu, 1519'da Kasap Tat Ahmet, Bıçakçı oğlu, Pabuccı oğlu, 1569'da Hallaç Hüseyin). Gelibolu, aynı zamanda boğazdan geçen gemilerin denetlendiği önemli bir liman şehri idi. Ayrıca tüccar kesimi buraya çekecek büyük bir çarşı bölgesine ve bedestene sahipti. Öyle ki, ticaret için burada bulunan Frenk ve Yahudi cemaatinin yanında bir de 1475 tarihinde Müslüman tüccarların oluşturduğu Hâcegi Mahallesi¹⁶⁴ bulunmaktaydı. Aynı tarihte Tabbâğın Mahallesi gibi bazı esnaf topluluklarının oluşturdu mahalleler de mevcuttu. Ayrıca Gelibolu mahalle adlarının toplam % 20'sinin içerisinde 'Hacı' sıfatı ile başlayan şahıs isimlerine sıkça rastlanmaktadır.¹⁶⁵ Emecen'e göre, şehir halkının dini bağlılığını göstermesi açısından da oldukça önemlidir.¹⁶⁶

Mahallelere adlarını verenlerin üçüncü büyük çoğunluğunu ilmiye sınıfına mensup âlim ve tasavvuf erbabı kişiler meydana getirmektedir. Bunlar, 1475'te 4, 1519'da ise 2 kişi olarak tespit edilmiştir. (1475'te Yazıcızâde, Hoca Davut b. Adil, Hoca Hamza, Ali Fakih, 1519'da Ahmet Çelebi, Bahşizâde, 1569'da Küçük Sofi). Gelibolu'nun bu şekilde bir yapılanmaya sahip olması, kültürel özelliklerinin bir sonucudur.¹⁶⁷ Bunun yanında diğer

¹⁶³ Hâs Ahmet Bey hakkında detaylı bilgi için bkz. Hakan Yılmaz, "Çanakkale Savaşı'ndan Beş Asır Önce, Gelibolu'da Haçlıları Bozguna Uğratan "Karaca Rahmân-oğlu Hamza Beg ve "Has Ahmet'in Zaferleri", *Hakikat Dergisi*, S. 174, 2008. <http://www.hakikat.com/dergi/174/hyilmaz174.html>, (Erişim Tarihi: 16.04.2016); Aynı müellif, "Gelibolu Subaşı "Hâs Ahmet Beg"le İlgili Tespitler (2)", *Hakikat Dergisi*, S. 182, 2008. <http://www.hakikat.com/dergi/181/hyilmaz181.html>, (Erişim Tarihi: 10.03.2016).

¹⁶⁴ Şehir dışı veya şehir içinden aldıkları malları büyük şehirlere getirerek satan zümreye zamanının dilinde "Hacegân/Tüccarlar" denirdi. Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. 535.

¹⁶⁵ Mustafa Demir, Galip Çağ, "Arşiv Belgelerine Göre Gelibolu ve Civarında Yer Adları", (Ed. Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, 2008, s. 279.

¹⁶⁶ Feridun Emecen, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁶⁷ Feridun Emecen, *a.g.m.*, s. 3.

büyük çoğunluğu 1475'te Asılpaşa Hatun bint-i Merhum Saruca Bey, Paşa Bola Hatun bint-i Hacı Koçak, Sinan Bey Kızı, 1519'da (Aişe Sultan) Sultanzâde, Aişe Hatun gibi kadınların isimlerinden gelen mahalle adları oluşturmaktadır. Bu kişiler, çoğunlukla Gelibolu mahallelerine adlarını veren şahısların kızları olup aileleriyle beraber şehrin imarına hizmet ettikleri görülmektedir. İçlerinde II. Bayezid'in kızı, Gelibolu sancakbeyi Sinan Paşa'nın eşi Aişe Sultan da bulunmaktadır.¹⁶⁸

1475'te Gelibolu'da mahallelere adlarını verenler arasında Saruca Paşa azatlısı Mütevelli Hoşkadem, Hallâc Ahmet azatlısı Hacı Mustafa, Habbaz azatlısı Hacı Doğan, Kul Hızır gibi köle menşe'li kişiler de önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu kişilerin, özellikle sahipleri tarafından azat edildikten sonra şehir halkı arasında itibar bulabildikleri ve hiç yadırganmadıkları anlaşılmaktadır.¹⁶⁹ Bunların, şehirde belli bir statüye ulaştıktan sonra da inşa ettirdikleri mescitler etrafında mahalleler teşekkül ettiği görülmektedir. Geri kalan kesimi ise, 1475'te Bostancı İnebeği, Haraccı Hamza, 1519'da ise Bennâ oğlu gibi Gelibolu'nun düzen ve intizamında görevli kalemiye sınıfına mensup şahısların oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca Kırımlı Hızır gibi memleket adıyla anılan mahalle kurucuları da bulunmaktadır.

Gelibolu'nun kuruluş ve gelişiminde rol alan şahıslardan hangi sınıfa ya da gruba mensup olduğunu tespit edemediğimiz toplam 25 kişi daha mevcuttur. Şehirdeki seyfiye ve tüccar kesimin çoğunluğuna bakıldığında, bunlardan bazılarının da bu sınıflar içerisinde yer aldığı tahmin edilmektedir. Zira Osmanlı denizciliği içerisinde büyük öneme sahip olan Gelibolu, imparatorluğun yıkılışına kadar hem askeri hem de ticari önemini uzun yıllar muhafaza etmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, s. 48-49; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Alfa Tarih, İstanbul 2015, s. 192.

¹⁶⁹ Feridun Emecen, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler" C. IV, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 93.

¹⁷⁰ İdris Bostan, *a.g.e.*, s. 43.

Tablo 1.2. 15-16. Yüzyıllarda Gelibolu'nun Müslüman Mahalleleri ve Nüfus Durumları

No ¹⁷¹	Müslüman Mahalleler	1475 ¹⁷²		1519 ¹⁷³		1530 ¹⁷⁴		1569 ¹⁷⁵		1601 ¹⁷⁶		Tarih ¹⁷⁷
		H	M	H	M	H	M	H	M	H	M	
1	Gâzi Hüdâvendigâr (Ulu) Câmî	31	-	31	7	32	6	27	4	29	-	1385
2	Hoca Hamza Mescidi	54	-	30	7	28	10	18	1	18	1	1407
3	Saruca Paşa İmareti	59	-	15	1	16	3	18	1	17	1	1436
4	Şeyh Muhyiddin Yazıcı Mescidi	29	-	11	6	14	2	19	1	19	1	15. yy
5	Hâs Ahmet Bey Zâviye-Mescidi	18	-	6	-	5	2	-	-	-	-	15. yy
6	Suyağı Mescidi	42	-	25	5	12	6	29	2	12	-	15. yy
X	Hacı Yegân	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15. yy
7	Hacı Hızır Yağcı Mescidi	34	-	49+7 ¹⁷⁸	12	22	7	35	5	15	-	15. yy
8	(Güdük) Hacı Hızır Mescidi	12	-	22	1	15	6	13	5	12	-	15. yy
X	Karaca oğlu Mescidi	11	-	17	6	26	4	11	3	6	-	15. yy
9	Kapudan Mescidi	24	-	38	8	40	7	28	23	12	-	15. yy
10	Hasan Paşa Mescidi	22	-	10	3	9	3	2	-	2	-	15. yy
11	Sofuca Halil Mescidi	40	-	22	7	23	6	15	9	16	-	15. yy
12	Hacı Doğan Mescidi	33	-	23	4	13	2	18	5	11	3	15. yy
X	Hacı Dizdar Mescidi	19	-	12	1	7	-	9	2	14	2	15. yy
13	Hacı Yakup Bey Mescidi (Kethüdâ Umûr Bahçesi/Çukurbostân)	11	-	11	4	6	2	11	3	10	-	15. yy
X	Eymir Paşa Mescidi	12	-	16	3	11	3	15	4	11	-	15. yy
X	Buçuk Kilinder (Hüseyince) Mescidi	22	-	16	5	16	6	14	2	5	-	15. yy
14	Bostancı İnebeyi (Bıçakçı oğlu) Mescidi	10	-	8	-	11	6	10	5	6	-	15. yy
15	Uzun Yusuf Mescidi	13	-	12	3	13	-	-	-	-	-	15. yy
16	Kilise (Hacı İbrahim) Mescidi	10	-	13	2	16	2	17	2	8	-	15. yy
17	Kılbudancı Mescidi	28	-	21	4	23	7	17	2	6	-	15. yy
18	Haraccı Hamza Mescidi	12+4 ¹⁷⁹	-	25	5	25	4	14	1	2+3 ¹⁸⁰	-	15. yy
X	Kırımlı Hızır Mescidi	51	-	33	9	22	10	22	8	10	-	15. yy

¹⁷¹ Bu numaralar, Harita 3 üzerinde yeri tespit edilen mahallelere ait olup "X" işaretli olanlar yerleri belirlenemeyen mahalleleri temsil etmektedir.

¹⁷² Atatürk Kitaplığı, MCY O. 79, vr. 1b-13a; İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 26-28.

¹⁷³ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., ss. 9-35; İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 26-28.

¹⁷⁴ BOA, TD, nr. 434, vr. 11b-25a; İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 26-28.

¹⁷⁵ BOA, TD, nr. 490, ss. 18-35; İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 26-28.

¹⁷⁶ TK, KKA, TD, nr. 141, vr. 6b-11a; İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 26-28.

¹⁷⁷ Müslüman mahallelerin temelini oluşturan câmî, mescit, zâviye ve imaret gibi yapıların inşa edildikleri tarih veya ilk defa geçtiği tahrir defteri baz alınarak mahallelerin tahmini kurulduğu dönem tespit edilmeye çalışılmış olup kronolojik sıraya göre dizilmiştir.

¹⁷⁸ "Cemaat-i Dervişan" başlığı altında 7 nefer kayıtlıdır. 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 31; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 27.

¹⁷⁹ "Cemaat-i Ermeniyân" başlığı altında Türk ismi taşıyan 4 nefer Ermeni kayıtlıdır. Bunlar: Tanrıvermiş veled-i Şakir, Hızır veled-i Yunus, Karagöz, Tanrıvermiş. Atatürk Kitaplığı, MCY O. 79, vr. 4a; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 26.

¹⁸⁰ 3 nefer gebrân kayıtlıdır. TK, KKA, TD, nr. 141, vr. 10b; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 26.

X	Sinan Bey kızı Mescidi	19	-	15	3	16	3	8	4	5	-	15. yy
19	Mütevelli (Hoşkadem) Mescidi	41	-	20	-	24	1	26	10	9	-	15. yy
20	Cemşit oğlu Mescidi	36	-	26	6	16	2	44	6	18	-	15. yy
X	Hacı Mustafa Mescidi	24	-	10	2	11	2	7	3	6	-	15. yy
21	Keçeci Hacı Mescidi	28	-	30	-	20	4	18	6	11	-	15. yy
X	Hacı Tanrıvermiş Mescidi	42	-	19	7	17	2	13	3	8	1	15. yy
X	Asılhan Paşa Mescidi	2	-	4	2	5	-	-	-	-	-	15. yy
X	Ahmet Bey (Çitköy) Câmî	56	-	42	7	16	6	18	2	11	-	15. yy
22	Adil oğlu Mescidi	21	-	27	6	18	6	15	5	14	-	15. yy
23	Kul Hızır oğlu Mescidi	27	-	33	5	25	3	22	1	9	-	15. yy
24	Hacı Koçak Mescidi	11	-	26	6	25	2	19	9	8	-	15. yy
25	Ali Fakih Mescidi	38	-	31	8	29	6	9	6	28	-	15. yy
26	Sungurca ve Sultanzâde (Aişe Sultan) Mescidi	26	-	18	5	14	4	15	2	9	-	15. yy
27	Tabbâğîn	34	-	28	5	26	2	17	5	9	-	15. yy
28	Hâcegî Mescidi	28+3 ¹⁸¹	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15. yy
Köy	Kozludere	34+14 ¹⁸²	-	26	7	21	8	-	-	-	-	14. yy
29	Hüseyince Mescidi	-	-	15	4	6	5	12	4	12	4	15. yy
30	Sinan Bey Mescidi	-	-	8	4	7	2	12	1	5	-	15. yy
31	Tat Ahmet Zâviye-Mescidi	-	-	12	4	8	2	6	2	6	-	15. yy
32	Mesih Paşa Câmî	-	-	13	2	16	4	20	2	11	-	15. yy
33	Bennâ oğlu Mescidi	-	-	-	-	-	-	17	3	10	-	15. yy
34	Yakup Bey (Çamluca) Câmî	-	-	29	11	34	5	34	8	17	-	15. yy
35	Uzunca İbrahim Mescidi	-	-	9	-	13	-	11	6	11	4	15. yy
X	Ümizci Mescidi	-	-	13	-	-	-	18	1	9	-	15. yy
36	Hasancık oğlu	-	-	21	3	22	4	20	1	8	-	15. yy
37	İskenderzâde Mescidi	-	-	21	5	16	2	17	-	6	-	15. yy
X	Paşa Hatun Mescidi	-	-	11	-	11	1	19	4	16	-	16. yy
38	Gâzi Hüdâvendigâr Mescidi	-	-	9	3	4	2	-	-	-	-	16. yy
39	Bahşizâde Zâviye-Mescidi	-	-	18	20	25	5	15	2	9	-	16. yy
X	Ahmet Çelebi Mescidi	-	-	31	10	11	3	18	6	16	-	16. yy
X	Hacı Timurtaş Mescidi	-	-	10	5	11	4	10	1	9	-	16. yy
40	Hacı Mürsel Mescidi	-	-	22	3	20	6	17	1	7	-	16. yy
X	Küçük Hacı oğlu (İncil oğlu) Mescidi	-	-	24	3	12	2	-	-	-	-	16. yy
41	Pabucci oğlu Mescidi	-	-	19	2	23	2	-	-	-	-	16. yy
42	Aişe Hatun ma'â Câmî-i Buhurî Mescidi	-	-	31	8	-	-	21	2	9	-	16. yy
43	Ahmet Çelebi b. Efdalzâde Mescidi	-	-	-	-	20	3	21	4	18	4	16. yy

¹⁸¹ 3 nefer Ermeni kayıtlıdır. Atatürk Kitaplığı, MCY O. 79, vr. 9a; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 28.

¹⁸² "Cemaat-i Kafirân ki azatlı kullardır. Mezkur Kozludere köyünün pınarında otururlar. Haraç virmezlermiş. Heman bağlarının resm-i Sancakbeğine virirlermiş. Şimdi haraç yazılıp Sancakbeğine hassa oldı." BOA, TD, nr. 12, s. 93-94.

X	Hacı Hüsam ma'a Bekir Çelebi Mescidi	-	-	-	-	10	3	-	-	-	-	16. yy
X	Hacı Yakup Mescidi	-	-	-	-	20	4	24	5	34	2	16. yy
44	Hallâc Hüseyin	-	-	-	-	-	-	18	2	6	-	16. yy
X	Hacı Mustafa Küçük	-	-	-	-	-	-	18	3	15	-	16. yy
X	Küçük Sofi	-	-	-	-	-	-	16	3	10	2	16. yy
X	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-	16. yy

Tablo 1.3. 15-16. Yüzyıllarda Gelibolu'nun Gayrimüslim Mahalleleri ve Nüfus Durumları

Gayrimüslim Mahalleler		1475 ¹⁸³	1519 ¹⁸⁴			1530 ¹⁸⁵			1569 ¹⁸⁶		1601 ¹⁸⁷	
		H	H	M	B	H	M	B	H	M	H	M
Manyas	Aya Panaya ma'a Aya Yorgi	-	30	6	5	34	11	4	30	-	67	-
	Aya Tanas ma'a Papa Kostantin	-	18	10	5	18	5	5	79	-	29	-
	Aya Nikola	-	40	6	14	47	5	6	-	-	-	-
Eski Gelibolu	Aya Yorgi	-	55	22	9	52	5	7	107	-	-	-
	Aya Dimitri	-	30	11	12	37	1	10	69	13	74	-
	Aya Nikola	-	38	12	9	47	6	3	66	16	76	1
Diğer	Yahudiyân	-	18	2	-	23	-	-	48	-	30	-
	Bayır Köy	-	21	5	-	42	-	-	-	-	-	-
	Frenkler	5	7	-	-	5	1	-	-	-	-	-
Toplam		5	257	75	54	305	34	35	399	29	276	1

H: Hane, **M:** Mücerred, **B:** Bive

Osmanlı şehrinde bir yerleşimin mahalle olarak kabul edilmesinde hangi ölçülerin etkili olduğu bilinmemekle birlikte nüfus büyüklüğünün mahalle tanımlamasında bir kriter olmadığı tahrir kayıtlarından anlaşılmaktadır.¹⁸⁸ Osmanlı şehrinde mahalle, bugünü dikkate aldığımızda çok küçük olup 3-5 haneden bile oluşabilmekteydi.¹⁸⁹ Genellikle 10-50 hane arasında değişebilir bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.¹⁹⁰ Gelibolu'da 2 hanenin bulunduğu yerleşim birimi de, 56 hanenin kaydedildiği yerleşim birimi de mahalle sayılmaktadır.

¹⁸³ Atatürk Kitaplığı, MCY O. 79, vr. 10a; İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 28.

¹⁸⁴ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., ss. 35, 37-38, 53-57; İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 28.

¹⁸⁵ BOA, TD, nr. 434, vr. 25a, 26a-29b; İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 28.

¹⁸⁶ BOA, TD, nr. 490, ss. 36-40; İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 28.

¹⁸⁷ TK, KKA, TD, nr. 141, vr. 11b-12b; İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 28.

¹⁸⁸ Serpil Sönmez Sınmaz, *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s. 41.

¹⁸⁹ Osman Gümüüşçü, *XVI. Yüzyıl Larendede (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, TTK, Ankara 2001, s. 95.

¹⁹⁰ Adalet Bayramoğlu Alada, a.g.e., s. 143.

15. ve 16. yüzyıllarda Müslüman ve Rum Mahalleleri hane sayısı olarak birbirlerinden oldukça farklı bir grafik oluşmakta olup Osmanlı şehirlerinin genelinde olduğu gibi Gelibolu'da da Müslümanların, Rum Mahallelerine nazaran nüfus açısından daha küçük mahallelerde yaşadığı dikkat çekmektedir. İncelediğimiz yüzyıllar içerisinde hem Müslüman hem de Rum Mahallelerinde değişen hane sayılarının yanı sıra bu sayılarda ciddi bir artış da gözlemlenmektedir. Bu durum, özellikle Rum Mahallelerinin büyümesine, Müslüman Mahallelerin ise sayısının artmasına sebep olmuştur.¹⁹¹ Gelibolu'da karşılaştığımız bu duruma Anadolu kentlerinden Sivas ve Trabzon'da da rastlamaktayız.¹⁹²

15 ve 16. yüzyıl fetvalarında, Gayrimüslimlerin özgürlük alanlarını sınırlandırıcı, bir takım düzenlemeler mevcuttur. Özellikle Şeyhülislam Ebussuud Efendi fetvalarında (1545-1574) belirtilen Cuma namazının kılındığı şehir ve köylerde yeni kilise yapılmasının yasak olduğu, yapıldığı takdirde yıkılmasının caiz olduğu sürekli tekrarlanmıştır.¹⁹³ "Cum'a namazı kılınıp, mekteb olan ve Kur'an-i azîm ta'lim olunan kasabada, zimmiler bir hâdis kilise ihdâs (inşâ) eyleseler, kıl'a lâzım olur mu? el-Cevap: Olur."¹⁹⁴ Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin bu konu üzerine hükmü esastır.¹⁹⁵ Buna binaen Gelibolu'da Rumların, artan nüfusa karşı yeni bir kilise inşa edemedikleri için nüfusun var olan kiliseler ve bunların etrafında oluşan mahallelerde yığılmış oldukları anlaşılmaktadır. Tablo 1.3'de görüldüğü üzere hane sayısı 100'e kadar ulaşan Rum mahalleleri mevcuttur.

Gelibolu'da Müslüman Mahalleler, câmi, mescit, zâviye ve imaretler çevresinde, Gayrimüslim Mahalleler ise dini ve etnik dağılıma göre kilise veya havra etrafında teşekkül etmiştir. 1475 tarihinde Gelibolu Müslüman Mahalleleri 1 câmi, 1 imaret, 1 zâviye-mescit ve 36 mescit, 1519'da 4 câmi, 1 imaret, 3 zâviye- mescit ve 48 mescit, 1530'da 4 câmi, 1 imaret, 3 zâviye-mescit ve 50 mescit, 1569'da 4 câmi, 1 imaret, 2 zâviye-mescit, 49 mescit, 1601'de ise 3 câmi, 1 imaret, 2 zâviye-mescit, 50 mescit etrafında kurulmuştur. Gayrimüslim Mahalleler arasında Rum ve Frenk mahalleleri kiliseler

¹⁹¹ Serpil Sönmez Sınmaz, *a.g.e.*, ss. 41-42.

¹⁹² Ronald C. Jennings, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon, and Erzurum", *International Journal of Middle East Studies*, C. 7, S. 1-4, 1976, s. 46; Serpil Sönmez Sınmaz, *a.g.e.*, ss. 41-42.

¹⁹³ Aşkın Koyuncu, *a.g.m.*, ss. 43-44.

¹⁹⁴ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s. 105.

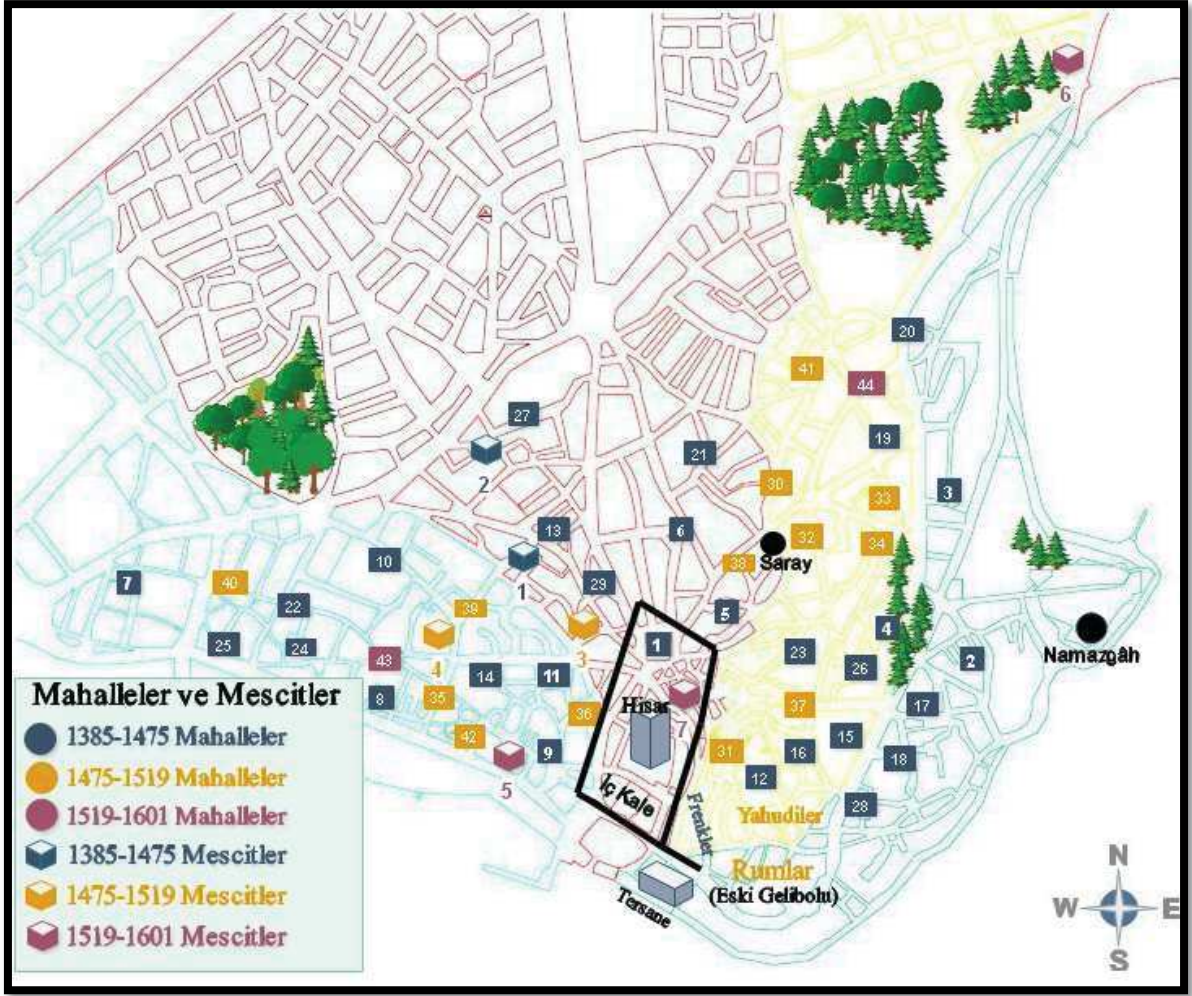
¹⁹⁵ Aşkın Koyuncu, *a.g.m.*, s. 44.

etrafında ortaya çıkmıştır. Evliya Çelebi Rumların, mahallelerinde birer küçük kiliseleri olduğunu, manastırları bulunmadığını zikretmektedir.¹⁹⁶ 1475'te kiliseler hakkında herhangi bir malumat bulunmazken 1519'da 6 kilisenin etrafında mahallelerin teşekkül ettiği görülmektedir. Kiliselerin sayısı 1530'da 6, 1569'da 5, 1601'de ise 4 olarak tespit edilmiştir. Yahudiler ise havra etrafında oluşan tek bir mahallede oturmaktadırlar.

1376-1601 yüzyılları arasında şehrin iskânı, iskânın merkezini ve genişleme yönlerini tespit etmek için tahrir defterleri, vakfiyeler ve kitabeler önemli kaynaklardır. Gelibolu mahallelerinin konumları da bu kaynaklardaki ipuçlarından yola çıkılarak saha araştırması ile birlikte tespit edilmeye çalışılmıştır. Gayrimüslim mahalleler, onları tanımlayan "Eski Gelibolu", "Manyas" gibi genel tabirler dikkate alınarak belirlenmiştir. Fakat tüm mahallelerin konumları tespit edilememiştir. Bu sebeple, Gelibolu'nun iskânının hangi yönlere doğru yayıldığını anlamamızda, ancak konumları bilinen mahallelerin değerlendirmeye tabi tutulduğu dikkate alınmalıdır.

¹⁹⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 429.

Harita 1.3. 15-16. Yüzyıllarda Şehrin Mahalleleri ve Mescitleri¹⁹⁷

Osmanlı büyük şehirlerinin geneli fiziki açıdan üç genel kısımdan oluşmaktadır: Şehri müdafaa eden hisar, hisarın altında surlarla çevrili kale ve şehir büyüdükten sonra surların dışında kalan varoş. Gelibolu'da da bu yerleşim sistemini görmek mümkündür.¹⁹⁸ Osmanlı idaresine girdikten sonra Gelibolu'daki ilk iskânın Harita 1.3. ve 1.4'e baktığımızda 4 bölgede yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. İlk bölgeyi, şehir çarşılarının önemli bir kısmıyla Ulu Câmi de içine alan iç kalenin kuzey-doğusu teşkil eder. İkinci bölge, iç kalenin doğusundadır ki burası Gayrimüslim mahallelerin de (Eski Gelibolu) meskun olduğu mevkidir. Üçüncü bölge, iç kalenin batısında yer almaktadır. Defterlerde bu mevki, Azebler Mahallesi olarak da bilinmektedir. Dördüncü, yani son bölge ise, şehrin 10 km

¹⁹⁷ Harita üzerinde ayrı olarak gösterilen mescitler, mahalle mescitlerinin dışında inşa edilenleri temsil etmektedir.

¹⁹⁸ Halil İnalçık, Bülent Arı. "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, 2005, s. 34.

güney-batısında, kırsalda yer almaktadır. Gayrimüslimlerin mütemekkin olduğu "Bayır (köy)", "Manyas" ve Müslümanların yaşadığı "Kozludere Mahallesi" buradadır (Harita 1.4).

Osmanlı hakimiyetinin ilk dönemlerinde Gelibolu, fiziki açıdan fazla bir gelişme göstermemiştir. Zira boğazlardaki Venedik tehdidi ve Osmanlı tahtında hak talep eden şehzadelerin ilk olarak Gelibolu'yu ele geçirerek kentte istikrarsız bir ortam oluşturmaları, bu gelişimi menfi yönde etkilemiş olmalıdır. Fakat 15. yüzyılın ilk yarısından itibaren özellikle II. Murat döneminde kentsel gelişimin büyük bir ivme kazandığı anlaşılmaktadır. II. Mehmet döneminde ise, 40 Müslüman, 1 Gayrimüslim (Frenk) mahalleden oluşan bir şehir haline gelmiştir.

Şehirdeki ilk Müslüman yerleşimin iç kalenin içerisinde bulunan Ulu Câmî (1385)¹⁹⁹ ve çevresinde, daha sonra ise yerleşimin iç kalenin dışında, yani şehrin kuzey-doğusunda şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu bölge, kırsal iskânın merkezini oluşturan Bolayır kasabasına giden ana yol güzergâhı üzerindedir. Şehrin ilk mahalleleri olan Hoca Hamza (1407),²⁰⁰ Saruca Paşa (1436)²⁰¹ ve Şeyh Muhyiddin Yazıcı Mahalleleri bu bölgede kurulmuştur. Ayrıca nüfus kitlelerinin dini vecibelerini yerine getirebilecekleri cami ve mescitlerin yanına²⁰² Hoca Hamza Mahallesi 1407 yılında bugün "Azebler" olarak bilinen Gelibolu Namazgâhı inşa edilmiştir.²⁰³

1436 yılında inşa edilen Saruca Paşa İmareti, şehrin en önemli iskân merkezlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim Osmanlı şehirlerinin büyüüp gelişmesinde temel mekanizma imaretlerdir.²⁰⁴ Câmî, medrese, aşhane, tâbhane, darü's-şifa, hankâh, türbe gibi sosyal yapılar topluluğunu etrafında bulunduran imaretler,²⁰⁵ yeni kurulacak yerleşim bölgesinde ihtiyaç duyulabilecek pek çok alt ve üstyapı hizmetlerini

¹⁹⁹ 1385 yılında Bizans merkez kilisesinin bulunduğu yere I. Murat adına Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa tarafından bir cami yaptırılmış ve bu yapı, şehrin ilk cami olmuştur. *Çanakkale Kitabeleri-I Gelibolu*, s. 4; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, TTK, Ankara 1986, ss. 26-28.

²⁰⁰ *Çanakkale Kitabeleri-I Gelibolu*, s. 10.

²⁰¹ A.g.e., s. 58.

²⁰² Tuncer Baykara, "Ulu Cami, Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", *Belleten*, C. LX, S. 227, Ankara 1996, s. 43; Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, S. XVII, 1968, s. 59; Ayrıca bkz. Nebi Bozkurt, Yavuz Tiryaki, "Namazgâh", *DİA*, C. XXXII, 2006, ss. 357-360.

²⁰³ *Çanakkale Kitabeleri-I Gelibolu*, s. 12.

²⁰⁴ Özer Ergenç, 2013, a.g.m., s. 88.

²⁰⁵ Osman Nuri Ergin, *Türk Şehirciliğinde İmarat Sistemi*, İstanbul 1939, s. 5; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmarat sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler – Makaleler*, C. II, (Haz. Prof. Dr. Hüseyin Özdeğer), İstanbul 2000, s. 996.

bünyesinde barındırmaktadır. Bu şekilde şehre gelen yüzlerce kişi hem imaret çevresinde istihdam edilmekte, hem de iskân birimleri olan yeni mahallelerin temelleri atılmaktadır. Dolayısıyla imaretin sadece tek bir mahalleye değil de tüm şehre hizmet ettiği açıkça görülmektedir.²⁰⁶ Tablo 1.2'ye baktığımızda, imaretin kuruluşundan sonra mahallelerin sayısında önemli bir artış olduğu anlaşılmaktadır. İskânın yönünün buradan güney-batıya, iç kale içerisindeki Ulu Câmi merkez olmak üzere çevreye doğru eş zamanlı bir yayılım sergilediği tespit edilmektedir. İç kalenin hemen kuzeyinde Suyağı ve Hâs Ahmet Bey Mahalleleri yer almaktadır. Özellikle Suyağı Mahallesi, şehirde önemli bir idari merkez olarak ön plana çıkmaktadır. Zira 1475 yılında "Naib-i Kadı" bu mahallede yaşamaktadır.²⁰⁷ Bununla birlikte I. Murat'ın Gelibolu'da inşa ettirdiği sarayı da Suyağı ve Hâs Ahmet Bey Mahallelerine yakın bir konumda bulunmaktadır: "Vakf-ı Mescid der-pişi-hane-i Has Ahmed Bey ki aslında Gazî Hüdâvendigâr'ın saray yeri olup mescid bina olunmuştur."²⁰⁸ 16. yüzyılda harabe olarak tasvir edilen saray, tersane genişletmeleri esnasında ortadan kaldırılmıştır. Nitekim Gelibolu kadısına gönderilen 7 Reülahir 973 (1 Kasım 1565) tarihli bir hükümden, Gelibolu'da yapılacak tersane için taş kesilmesi gerektiği ve burada bulunan harap sarayın da bir hayli taşı bulunduğu bildirilmektedir.²⁰⁹ Diğer yandan bu bölgede tespit edilen diğer mahalleler, Mütevelli (Hoşkadem), Keçeci Hacı ve Cemşit oğlu Mahalleleridir.

İç kalenin doğusunda kalan bölge oldukça merkezi bir konumdadır. Ulu Câmi'den başlayarak iç kalenin surları boyunca limana doğru uzanan çarşılar bu bölgede bulunmaktadır. Burası aynı zamanda, Gayrimüslimlerin şehir merkezinde yoğun olarak buldukları bölgedir. Nitekim çarşıların hemen girişinde Frenk Mahallesi, sahile yakın bir noktada ise 'Eski Gelibolu' olarak adlandırılan Rum Mahallesi yer almaktadır. 'Eski Gelibolu' adlı mevki, isminden de anlaşılacağı üzere herhalde Bizans döneminde de önemli bir yerleşim noktasıydı. Bizans dönemi Gelibolu nüfusunun büyük çoğunluğu özellikle kentin ileri gelenleri ve tüccar kesiminin burada yaşadığı tahmin edilmektedir. Zira iç surların koruması altında olan çarşı, tersane ve liman bu bölgede yer almaktadır. Bu bölgede bulunan Müslüman mahalleler, Uzun Yusuf, Kilise (Hacı İbrahim), Kılbudancı,

²⁰⁶ Yunus Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, 2015, s. 309.

²⁰⁷ Atatürk Kitaplığı, MCY O. 79, vr. 1b.

²⁰⁸ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 427; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 119.

²⁰⁹ 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Özet ve İndeks, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no: 21, Ankara 1994, s. 446.

Haraccı Hamza, Kul Hızır, Sungurca-Sultanzâde (Aişe Sultan) ve Hâceğî olarak tespit edilmiş olup Gayrimüslim mahallelerin kuzeyinde konumlanmışlardır.

Bu tarihte iç kalenin batısında kalan iskân bölgesi, bugün Alaeddin Kalfa Mezarlığı olarak da bilinen Harita 3'te gösterilen ağaçlık araziye kadar genişlemiştir. Tamamıyla Müslüman mahallelerden oluşan bu bölgede, Hacı Hızır Yağcı, (Güdük) Hacı Hızır, Kapudan, Hasan Paşa, Sofuca Halil, Hacı Yakup Bey (Kethüdâ Umûr Bahçesi/Çukurbostân)²¹⁰, Adil oğlu, Hacı Koçak, Ali Fakih, Tabbâğîn, Hüseyince Mahalleleri teşekkül etmiştir. Bunlar arasında Hacı Hızır Yağcı ve Tabbâğîn Mahallesi, bölgenin en uç sınırında yer almaktadır. Birçok Osmanlı şehrinde debbağhane denen mahalleler bulunmakla birlikte tabaklama sürecinde çıkan kokuların şehir halkını rahatsız etmesinden dolayı²¹¹ bu mahalleler genellikle şehir dışında bir yere özellikle dere kenarlarına konumlandırılmıştır.²¹² Gelibolu şehrinde de Tabbâğîn Mahallesi'nin şehrin çıkışına doğru, Çokal deresinin bir kolu üzerinde kurulduğu görülmektedir.²¹³ Bunun yanında bu dönemde Hüsameddin Mescidi, Sinan Bey Mescidi, Hâs Ahmet Mescidi, Hacı Kasım b. Hacı Timur Mescidi gibi müstakil olarak inşa edilen 4 mescit bulunmaktadır. Bunlar arasında Sinan Bey,²¹⁴ Hâs Ahmet Bey (1)²¹⁵ ve Kasım b. Hacı Timur (2)²¹⁶ Mescitlerinin yerleri Harita 1.3'te işaretlenmiştir.

1475 yılında nüfusun en yoğun olarak bulunduğu mahalleler sırayla Saruca Paşa İmaretî, Ahmet Bey (Çitköy), Hoca Hamza, Kırımlı Hızır, Suyacağı, Hacı Tanrıvermiş, Mütevelli (Hoşkadem) ve Cemşit oğlu Mahalleleridir. Bu dönemde şehrin ulaştığı sınırları, Hacı Hızır Yağcı, Tabbâğîn ve Cemşit oğlu ve Keçeci Hacı Mahalleleri belirlemekte olup 16. yüzyılda şehrin bu sınırları koruduğu anlaşılmaktadır. Zira 1475'i takip eden tahrirlerde kaydedilen yeni mahallelerin konumları, mahalleler arasında iskâna uygun boş alanların

²¹⁰ Çukurbostân, Bizans döneminde kullanılan açık hava sarnıçlarının Osmanlı döneminde bostan olarak kullanıldığı, çevredeki yapılardan daha alt seviyede bulunan yerlerin adıdır. Haluk Çetinkaya, "İstanbul'un Bizans Dönemi Mimarisi", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. VIII, Proje Yöneticisi. M. Âkif Aydın, (Ed. Çoşkun Yılmaz), İSAM, İstanbul 2015, s. 36.

²¹¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çev. Neyyir Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 198-199.

²¹² Halil İnalçık, Bülent Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, 2005, s. 50.

²¹³ VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 1767, s. 316, sıra nr. 79.4.

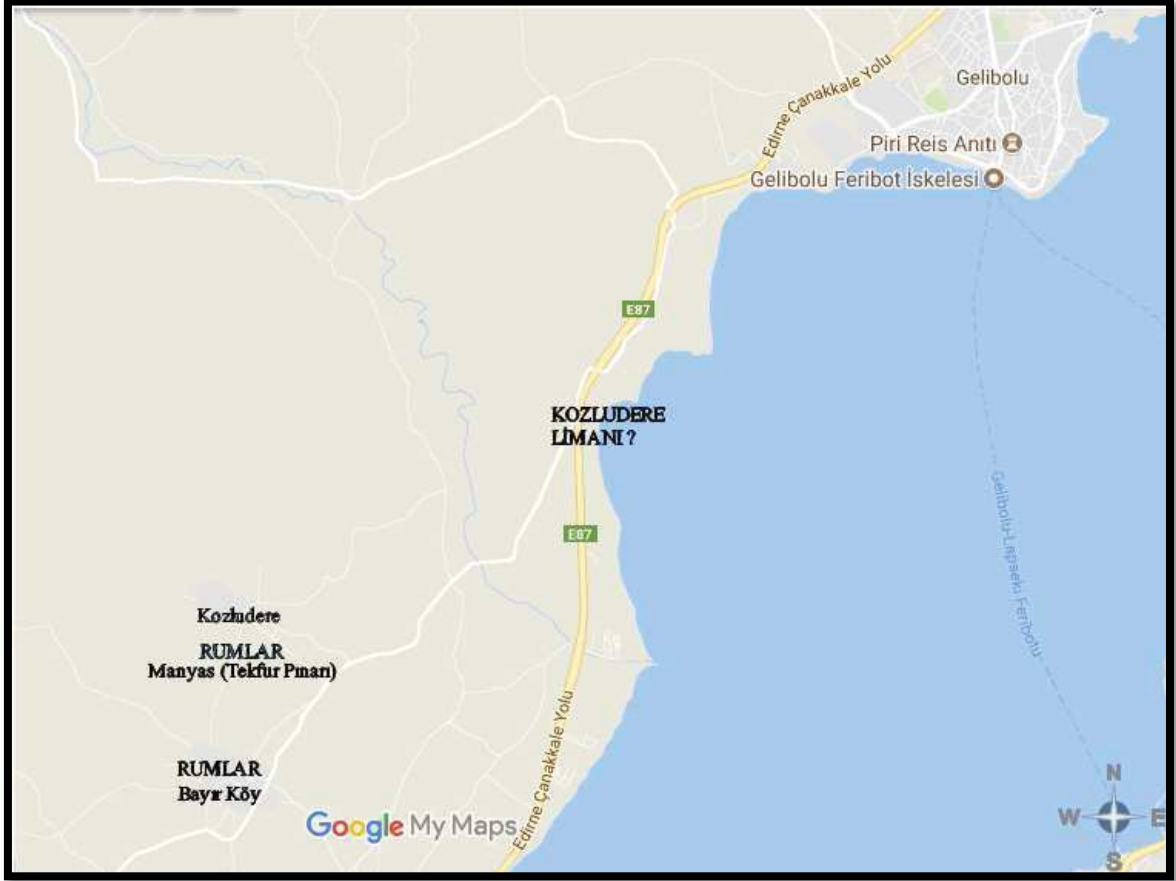
²¹⁴ BOA, TD, nr. 12, s. 190; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 459; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 121.

²¹⁵ BOA, TD, nr. 12, ss. 182-184; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., ss. 461-464; BOA, TD, nr. 490, ss. 588-591; VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 2105, s. 504-508, sıra nr. 89; Ayrıca bkz. İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 116.

²¹⁶ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 439-440; BOA, TD, nr. 434, vr. 234a-234b; BOA, TD, nr. 490, s. 533; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 112.

olduğunu göstermektedir. Nitekim sonraki defterlerde ortaya çıkan mahalleler, bu boşluklar arasında kurulmuştur.

Harita 1.4. 15-16. Yüzyıllarda Gelibolu'nun Dış Mahalleleri²¹⁷

Bununla birlikte tespit ettiğimiz son iskân bölgesi, şehrin 10 km uzağında, yani kırsalında yer almaktadır. Burada bulunan en önemli iskân merkezi Kozludere'dir. Gayrimüslimlerin mütemekkin olduğu 'Manyas' bölgesi de burada bulunmaktadır. İlk defa Enverî'nin Düsturnâme'sinde rastladığımız Kozludere ismi, Rumeli fetihleri esnasında fethedilen bölgeler arasında gösterilmektedir.²¹⁸ İnalçık'a göre Bolayır'ın fethi için Kemer'den Kozludere'ye çıkartma yapılması, Rumeli fütuhatında önemli bir dönüm noktasıdır. Aynı müellif, kıyıda ki limandan Bolayır'a uzanan vadinin adını Kozludere, Kozluçeşme olduğunu söylemiştir.²¹⁹ Aslında Kozludere, Gelibolu'nun 10 km uzağındaki

²¹⁷ Google Maps 2018.

²¹⁸ Enverî, *Düsturnâme-i Enverî (19-22. Kitaplar)*, (Haz. Necdet Öztürk), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, s. 21.

²¹⁹ Halil İnalçık, 2009, a.g.m., s. 87.

bugün Cevizli köyüdür. Tahrir defterlerinden anladığımız kadarıyla burası ilk iskân bölgelerinden biridir. Nitekim 1519 tarihli tahrir defterine göre Hacı Hızır isimli bir kişi, Gelibolu'nun fethinde yararlılık (kâdîmde kâfiri kovup) gösterdiği için Kozludere'nin "Göztepesi" denilen mevki, kendisine temlik olarak verilmiştir.²²⁰ Aynı zamanda Kozludere, 1475 tarihinde hem şehrin ekâbirine verilmiş bir dış mahalle hem de yaya/müselleme teşkilatına bağlı olan köylerden biridir.²²¹ Gelibolu'da vakıflar tesis eden pek çok şahsın Kozludere ve çevresinde çiftlikleri ve toprakları bulunmakta olup bu durum, kent ve kasabaların bir tür yedek tarım alanlarına bağlılığını yansıtmaktadır.²²² Zira Osmanlı kenti, zirai bir yapıya sahiptir. Köylüler ile şehirliler arasındaki bağlantının kesin çizgilerle ayrılmadığı anlaşılmaktadır. Kent halkının aynı zamanda yakın köylerde toprakları bulunmaktadır.²²³ Bu şekilde kent ve kasabalar, oturanların ihtiyacı olan yiyecek, yakacak ve hammaddelerin önemli bir miktarını kırsal yaşam alanlarından sağlamaktadır.²²⁴ Kozludere'de çiftlik ve toprak sahibi olan şahıslar: Mihaliç Hatip²²⁵, Hacı Yegân²²⁶, Hacı Hızır Yağcı veya Yağcı Hacı Hayreddin²²⁷, Hacı Balaban²²⁸, Has Ahmet Bey²²⁹, Karaca Bey²³⁰ ve Hacı Dizdar'dır²³¹.

²²⁰ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 513; Halil İncalcık, 2009, a.g.m., s. 87; Aynı müellif, 1991, a.g.m., s. 985.

²²¹ Gelibolu yaya-müselleme teşkilatı içinde Kozludere köyü için bkz. İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 172-176, 186-187, 192-193.

²²² Halil İncalcık, 2000, a.g.e., s. 219; Ayrıca bkz. Suraiya Faroqi, a.g.e., ss. 297-298.

²²³ Feridun Emecen, 1999, a.g.m., s. 94.

²²⁴ Halil İncalcık, 2000, a.g.e., s. 219.

²²⁵ "Kozludere civarında çay kenarında bir bağ". BOA, TD, nr. 12, s. 188.

²²⁶ "Kozludere'de Hacı Yegân oğlu Mahmud elinde kadim-ül eyyamdan bir çiftlik (yeri) varmış. Tasarruf edermiş kendüsü vefat edicek (itdikden sonra) karındaşı oğlu Boyacı Yusuf'a verilmiş. Her kaçan şimal hizmeti vaki olsa bir çukallı vermiş, gerü ol üzere yazıldı. Elinde Mahmud Paşa mektubu var." Atatürk Kitaplığı, MCY O. 79, vr. 50b; BOA, TD, nr. 12, s. 94; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 201.

²²⁷ "Bostan-ı sebzevat, der- taraf-ı Kozludere. Şimdi harabdır." 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 425; BOA, TD, nr. 434, vr. 241b; BOA, TD, nr. 490, ss. 544-545.

²²⁸ "Bostan-ı sebzevat, der-Kozludere". 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 442.

²²⁹ "Kozludere kurbunda Tekfur-pınarı dimekle meşhur olan pınar, üç bahçe ve pınar ayağında bostanlık, sazlık, çayır, sebzevat ve bu hududun içinde çiftlik". BOA, TD, nr. 12, s. 183; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 462; BOA, TD, nr. 490, s. 588-589; Ayrıca bkz. VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 2105, s. 505-506, sıra nr. 89; Tekfur-pınarı, Kozludere'de bugün "Papazın Ayazma" olarak da bilinen, ana kaya içindeki tünelden çıkan su kaynağıdır. Musa Tombul, *Çanakale Kültür Envanteri*, Matsis Matbaa, İstanbul 2015, s. 493; Ayazma, Rumların kentte ya da köyde kutsal olarak gördükleri, bazı iyi etkileri olduğuna inanılan kaynak veya pınarlara verdikleri bir isimdir. Firdevs Çetin, *Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler (1553-1673)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, ss. 154-157.

²³⁰ "Bağ, der-karye-i Kozludere, kıt'a" ve "Bostan, der- Kozludere, sebzevat". 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 504; BOA, TD, nr. 434, vr. 239b; BOA, TD, nr. 490, s. 542.

²³¹ "Çiftlik-i Hacı-Dizdar, der-karye-i Kozludere". 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 246.

1519 yılında nüfusun artışına paralel olarak mahallelerin sayısında da büyük bir artış görülmekle birlikte bu tarihte 56 Müslüman, 9 Gayrimüslim (7 Rum, 1 Frenk, 1 Yahudi) mahalle kaydedilmiştir. 1475 yılında yeri tespit edilemeyen 2 mahalle ile birlikte 18 yeni mahalle ortaya çıkmıştır. İç kalenin kuzeyinde ve doğusundaki iskân bölgelerinde yeni mahallelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar, Sinan Bey, Tat Ahmet, İskenderzâde, Mesih Paşa, Bennâ oğlu, Yakup Bey (Çamluca), Gazi Hüdâvendigâr ve Pabuççu oğlu Mahalleleridir. Bilhassa Yakup Bey (Çamluca) Mahallesi, câmi etrafında kurulmuştur. Bunlar arasında 1475 yılında müstakil olarak tespit edilen Sinan Bey Mescidi ve Tat Ahmet Zâviyesi etrafında mahalleler teşekkül etmiştir. Bununla birlikte 1475 tarihinde Ahmet Bey (Çitköy) Mahallesi mescidinin 1519'da câmiye dönüştürüldüğünü görmekteyiz. Câmi ile mescidi birbirinden ayıran en önemli özellik, câmide cuma ve bayram namazının kılınıyor olmasıdır. Bunların hutbeli namazlar olması hasebiyle de câmiyi siyasi ve idari bir kurum haline getiren temel öge içinde hutbe okunmasıdır.²³² Gelibolu'da sadece 1 mescit câmiye dönüştürülmüştür.

Bu tarihte iç kalenin doğusunda yer alan Gayrimüslim mahallelerin (Eski Gelibolu) bulunduğu bölgenin kuzeyine yerleştirilen 'Yahudi Cemaati' etrafında daha sonra Yahudi Mahallesi oluşmuştur. Yahudiler tek bir mahalle içerisinde mütemekkindir. II. Bayezid döneminde İspanya'dan göçen Sefarad Yahudilerinin Osmanlı topraklarına kabul edilip, hükümet tarafından ekonomik canlılığı arttırmak amacıyla Selanik ve Avlonya gibi liman kentlerine yerleştirildiği bilinmektedir.²³³ Görüldüğü üzere bunların bir kısmı Gelibolu'ya da yerleştirilmiştir.

İç kalenin batısında (Azebler Mahallesi) tespit ettiğimiz 5 mahalle bulunmakta olup bunlar 1475 tarihinde mevcut mahalleler arasında ortaya çıkmıştır. Bunlar, Uzunca İbrahim, Hasancık oğlu, Bahşizâde, Hacı Mürsel Mahalleleridir. Bununla birlikte bu bölgede pek çok müstakil mescidin inşa edildiğini görmekteyiz. Bunlar arasında tespit ettiğimiz Bennâ oğlu,²³⁴ Hasancık oğlu²³⁵ ve Hacı Muhyiddin b. Mahmud²³⁶ Mescitleri bulunmaktadır. Şehrin dış mahallelerinin bulunduğu kırsalda Müslüman mahalleler

²³² Nuri Adıyke, "Bir Siyasi-İdari Kurum Olarak Osmanlı'da Cami", *Kebikeç*, S. 30, 2010, ss. 5-6.

²³³ Halil İnalçık, 2000, *a.g.e.*, s. 324.

²³⁴ 75 Numaralı Gelibolu Livast..., s. 449; BOA, TD, nr. 434, vr. 239a-239b; BOA, TD, nr. 490, s. 541.

²³⁵ 75 Numaralı Gelibolu Livast..., ss. 434-435; BOA, TD, nr. 434, vr. 232b-233a; BOA, TD, nr. 490, ss. 530-531.

²³⁶ 75 Numaralı Gelibolu Livast..., s. 435.

içerisinde kaydedilmiş Rumların meskun olduğu 'Bayır (köy)' bulunmaktadır ki burası Kozludere'nin 1.5 km güneyinde yer almaktadır. 1519 yılında şehrin en yoğun iskân noktaları, Hacı Hızır Yağcı, Ahmet Bey (Çitköy), Kapudan, Kırmılı Hızır, Kul Hızır, Aişe Hatun, Ahmet Çelebi, Yakup Bey (Çamluca), Hoca Hamza ve Keçeci Hacı Mahalleleridir.

1530-1601 yılları arasında Müslüman mahallelerin sayısında çok büyük değişiklikler olmamakla birlikte Gayrimüslim mahallelerin sayısı azalmaya başlamıştır. Bu tarihler arasında ortaya çıkan mahallelerin büyük çoğunluğunun yeri tespit edilememiştir. Fakat genel olarak mahalle sayılarında çok ciddi azalmalar olmadığı şehrin sınırlarının değişmediği düşünülmektedir. Zira bir önceki tahrirde belirlenen mahalleler, sonraki tahrirde ortadan kaybolmakta, bir sonraki tahrir de ise tekrar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla 1530 yılından sonra kurulan mahalleler, büyük ihtimalle mevcut mahallelerin arasında teşekkül etmiş olmalıdır.

1530 yılında şehirde, 57 Müslüman, 9 Gayrimüslim (7 Rum, 1 Frenk, 1 Yahudi) mahalle bulunmaktadır. Müslüman mahalleler arasında 2 mahallenin kaydedilmemesinin yanında 3 yeni mahalle ortaya çıkmış olup 1530 yılında nüfusun en yoğun olarak bulunduğu mahalleler, Kapudan, Gazi Hüdâvendigâr (Ulu Câmî) ve Yakup Bey (Çamluca) Mahalleleridir. Bu tarihte limana yakın Üzümcüler Çarşısı içerisinde müstakil olarak kaydedilen sadece Hacı Ali b. Hacı Hızır Mescidi bulunmaktadır.²³⁷ Burası aynı zamanda Azebler Mahallesi olarak bilinen bölgedir.

1569'da 55 Müslüman, 6 Gayrimüslim (5 Rum, 1 Yahudi) mahalle bulunmaktadır. Bu tarihte Frenk Mahallesinin defterlerde kaydedilmediği ve Rum Mahallelerinin sayısında da bir azalma olduğu görülmektedir. Dış mahallelerden Kozludere ve Gayrimüslimlerin meskun olduğu Bayır (köy), 1569 ve 1601 yıllarında Karı-yaya Nâhiyesine bağlanmıştır.²³⁸ Şehirde nüfusun yoğun olarak bulunduğu mahalleler, Cemşit oğlu, Hacı Hızır Yağcı ve Yakup Bey (Çamluca) Mahalleleridir. Şehirde müstakil olarak inşa edilen mescitler arasında tahrir defterlerinde kaydedilmeyen bir mescit bulunmaktadır. Bu mescit, 1575 yılında Cerrâh Hacı Hüseyin tarafından uzunçarşının merkezine inşa edilmiştir.²³⁹ Bugün hala ayaktaadır.

²³⁷ BOA, TD, nr. 434, vr. 243b; BOA, TD, nr. 490, s. 549.

²³⁸ İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 172-176.

²³⁹ Çanakkale Kitabeleri-I Gelibolu, ss. 16-17.

1601'de ise 56 Müslüman, 5 Gayrimüslim (4 Rum, 1 Yahudi) mahalleden meydana gelmekteydi. Bu tarihte nüfusun azalmasına müteakip Müslüman mahallelerin sayısında bir düşüş gerçekleşmemiştir. Mahalleler arasında Hacı Yakup, Gazi Hüdâvendigâr (Ulu Câmî) ve Ali Fakih Mahalleleri, nüfus yoğunluğu bakımından ön plana çıkmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Gelibolu'nun 44 Müslüman 6 Gayrimüslim (4 Rum, 1 Yahudi, 1 Ermeni), mahalleden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁰ Müslüman mahalleler arasında 41 tanesi, 15-16. yüzyıllarda tespit ettiğimiz mahallelerin isimlerini taşımaktadır. Aynı durum Gayrimüslim mahalleler için de söylenebilir. Bunlar arasında Balık Pazarı Mahallesi, 16. yüzyılda tespit edilen Frenk Mahallesi'nin bulunduğu mevkidedir. Buna binaen Gelibolu şehri yerleşim alanının 19. yüzyılın başlarına kadar 15-16. yüzyıllarda tespit edilen sınırlarını koruduğu ileri sürülebilir.

Kentsel devamlılık bağlamında 15-16. yüzyıl Gelibolu'sunda tespit ettiğimiz belli başlı yapılar günümüzde de hala işlevini devam ettirmektedir. Bunlar arasında aktif olarak faaliyette olanlar başta Ulu (Gazi Hüdâvendigâr/Süleyman Paşa) Câmî olmak üzere Şeyh Muhyiddin Yazıcı (Yazıcızâde) Câmî, Sofuca Halil (Çulhalar) Câmî, Kadı İskelesi Câmî (Aişe Hatun ma'a Câmî-i Buhuri) ve Hallâc Hüseyin Câmidir. Ayrıca bu devamlılığı yansıtan İbni Adil, Alitaki (Ali Fakih), Yağcı Hızır, Uzun İbrahim, İbni Hasancık, Kılaptancı (Kılbudancı), Has Ahmet, Tata Ahmet (Tat Ahmet), Kulhızır Sokak ve Altınyol (Altıyol) Caddesi gibi cadde ve sokak isimleri, Gelibolu'nun kentsel gelişimine katkı sağlayan kişilerin adlarını taşımaktadır. Bugün Gelibolu'nun belli başlı 5 mahallesi bulunmaktadır. Bunlar: Camiikebir, Hoca Hamza, Yazıcızade, Alaeddin, Gazi Süleyman Paşa. Alaeddin Mahallesi haricinde diğer mahallelerin isimleri, ilk iskân döneminde Gelibolu şehri ve çevresinin imar ve iskânına hizmet etmiş kişilere aittir.

1.2.3. Şehrin İskân ve Gelişiminde Mahalle ve Zâviyeler

Zâviyeler, Osmanlı iskân siyasetinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle devlet teşviki ile ticaret ve seyahat yolları üzerinde kurulan zaviyelerin, buralarda yolculara ücretsiz yiyip içme ve yatıp kalkma hizmetleri (âyende ve ravende) sağlayarak iskân

²⁴⁰ Şerif Korkmaz, "II. Mahmud Döneminde Yapılan 1832 Tarihli Arazi ve Emlak Sayımı: Gelibolu Örneği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 22, 2017, ss. 93-94.

sürecine katkıda bulunmuşlardır.²⁴¹ Zâviyeler genellikle, yeni açılan boş ve ıssız topraklarda, dervişler tarafından imar ve iskân amacıyla inşa edilmiştir. Bu şekilde zâviyelerin, zâviyelerin etrafında yeni yerleşim yerlerinin teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.²⁴²

Zâviyelerin yeni yerleşim birimlerinin oluşmasına vesile olmalarının yanı sıra, şehirlerin büyüüp gelişmesinde ve yeni mahallelerin kurulmasında da mühim roller edindikleri görülmektedir. Mahalle isimlerinden şehirlerin kenar mahallelerinin, zâviye, tekke adının yanında kurucularının adlarını da taşımaları, şehirlerin büyümesindeki rollerini yansıtmaktadır.²⁴³ Başta Balkan şehirleri olmak üzere yeni fethedilen şehirlerin iskân sürecinde, şehirlerin İslâmi kurallara adapte edilmesi, tekke ve dervişlerin rolü, Osmanlı kaynaklarında fazlasıyla vurgulanmıştır. Bazen şehirlerin kenarlarında âyende ve revendeye (gelip geçene) hizmet eden zâviyelerin, buldukları bölgelerin güvenliğinden sorumlu olarak ortaya çıkmaları ve zamanla buralardan gelip geçen insanlar için konaklama mekânı olmaları, Osmanlı kent ve kentsel gelişimi açısından ayrıca bir öneme sahiptir.²⁴⁴

Şehirlerde kurulan zâviyelerin etrafında mahalleler teşekkül etmesinin bir takım sebepleri bulunmaktadır. Birinci olarak, zâviyenin kurucusu şeyhe intisap etmiş müritlerin zâviye çevresine yerleşmiş olmalarıdır. İkinci olarak, bir takım başıboş, işsiz güçsüz insanların, ücretsiz yemek ve barınma imkânı sağlayan zâviyelerin çevresine yerleşmeleridir. Üçüncü ihtimal de köylerini mezarlarını terk eden kimselerin güvenlik amacıyla zâviyelere sığınmalarıdır.²⁴⁵

Gelibolu'nun büyümesinde, câmi, mescit, imaret, medrese gibi dini müesseselerin yanında zâviyeler de önemli rol oynamıştır.²⁴⁶ Gelibolu'da zâviyeler, inşa edildikleri mahallelerin iskânında aktif rol almalarının yanı sıra bizzat yeni bir mahallenin

²⁴¹ Ahmet Yaşar Ocak, a.g.m., s. 268; Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. 35.

²⁴² Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. 41; Bu konuda ayrıca bkz. Aynı müellif, 1942, a.g.m., ss. 279-304.

²⁴³ Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 105; Anadolu kentlerinde bunun birçok örneğine rastlamaktayız. Bkz. M. Akif Erdoğan, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zâviyeleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. IV, 2000, s. 37-55; Abdullah Kaya, "Anadolu'nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelişinde Ahîlerin Rolü ve Önemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 29, s. 547-561; İlker Yiğit, "XVI. Yüzyıl Türkiyesi'nde Ahi Adlı Zaviyelerin Dağılışı", *Turkish Studies*, S. 8/5, 2013, s. 959-973; Rumeli'deki erken dönem Osmanlı zâviyeleri için bkz. Aykut Muhammet, *Osmanlı Döneminde Rumeli'de Zâviyeler (1350-1451)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2015, ss. 31-71.

²⁴⁴ Yunus Uğur, a.g.m., s. 325.

²⁴⁵ Saim Savaş, a.g.e., s. 105.

²⁴⁶ A.g.e., s. 105.

teşekkülüne de imkân sağlamışlardır. Kentin iskânı ve gelişimindeki rolünü daha iyi anlayabilmek için zâviyelerin sayısı, coğrafi ve kronolojik dağılımı, kurucuları ve dinî-tasavvufî açıdan özellikleri bilinmelidir.

Tablo 1.4. 15 ve 16. Yüzyıllarda Gelibolu Zâviyeleri

Zâviye Adı	1475	1519	1530	1569	1601	İnşa Tarihi
Karaca Bey Zâviyesi	+	+	+	+	+	14-15. yy
Ahi Musa Zâviyesi	+	-	-	-	-	14-15. yy ?
Ahi Devle Zâviyesi	+	+	+	+	+	15. yy
Kadı Selahaddin Zâviyesi	+	-	-	-	-	15. yy
Hâs Ahmet Bey Zâviyeli-Mescit	+	+	+	+	+	15. yy
Kasap Tat Ahmet Zâviyeli-Mescit	+	+	+	+	+	15. yy
Debbağ Ahi Muslihüddin b. Ahi Tanrıverdi Zâviyesi	+	+	+	+	+	15. yy
Sinan Paşa Zâviyesi	-	+	+	+	+	16. yy
Hallâc Ahmet Zâviyesi	-	+	+	+	+	16. yy
Bahşizâde Zâviyeli-Mescit	-	+	+	+	+	16. yy
Ahi Ahmet Zâviyesi	-	-	+	-	-	16. yy

1376-1601 tarihleri arasında Gelibolu kentinde toplam 11 zâviye bulunmakta olup bunların 3'ü etrafında mahalle teşekkül etmiş zâviyeli-mescit, geri kalan 8'i ise, başka mahallelerde inşa edilmiş müstakil zâviyelerdir. 1475 tarihinde Gelibolu'da 5 zâviye ve 2'de zâviyeli-mescit, 1519 tarihinde 2 zâviye ve 1 zâviyeli-mescit, 1530 tarihinde ise 1 zâviye bulunmaktadır. Tablo 3'ten anlaşıldığı üzere zâviyelerin büyük çoğunluğu ahilere aittir.²⁴⁷ Bu zâviyeler arasında dördü kesin olarak ahi teşkilatına mensup olmakla birlikte Hallâc Ahmet, Kasap Tat Ahmet gibi isimlerinin önünde meslek adı bulunanların da ahiliğe bağlı zâviyeler olduğu tahmin edilmektedir. Zira büyük şehirlerdeki ahi grupları, mesleklerine göre dağılım yapıldığında, her zümrenin kendine ait zâviyesi bulunmaktadır.²⁴⁸ Hangi tarikata mensup olduğunu bilmediğimiz Karaca Bey, Hâs Ahmet Bey, Kadı Selahaddin, Sinan Paşa, Bahşizâde Zâviyeleri de büyük ihtimalle yine ahiliğe veya Bektaşiliğe tabidir.²⁴⁹ Sultanlar, köy, kasaba ve kentlerde Bektaşi ve ahi dervişleri tarafından inşa edilen zâviyeleri vakıflarla desteklemişlerdir.²⁵⁰

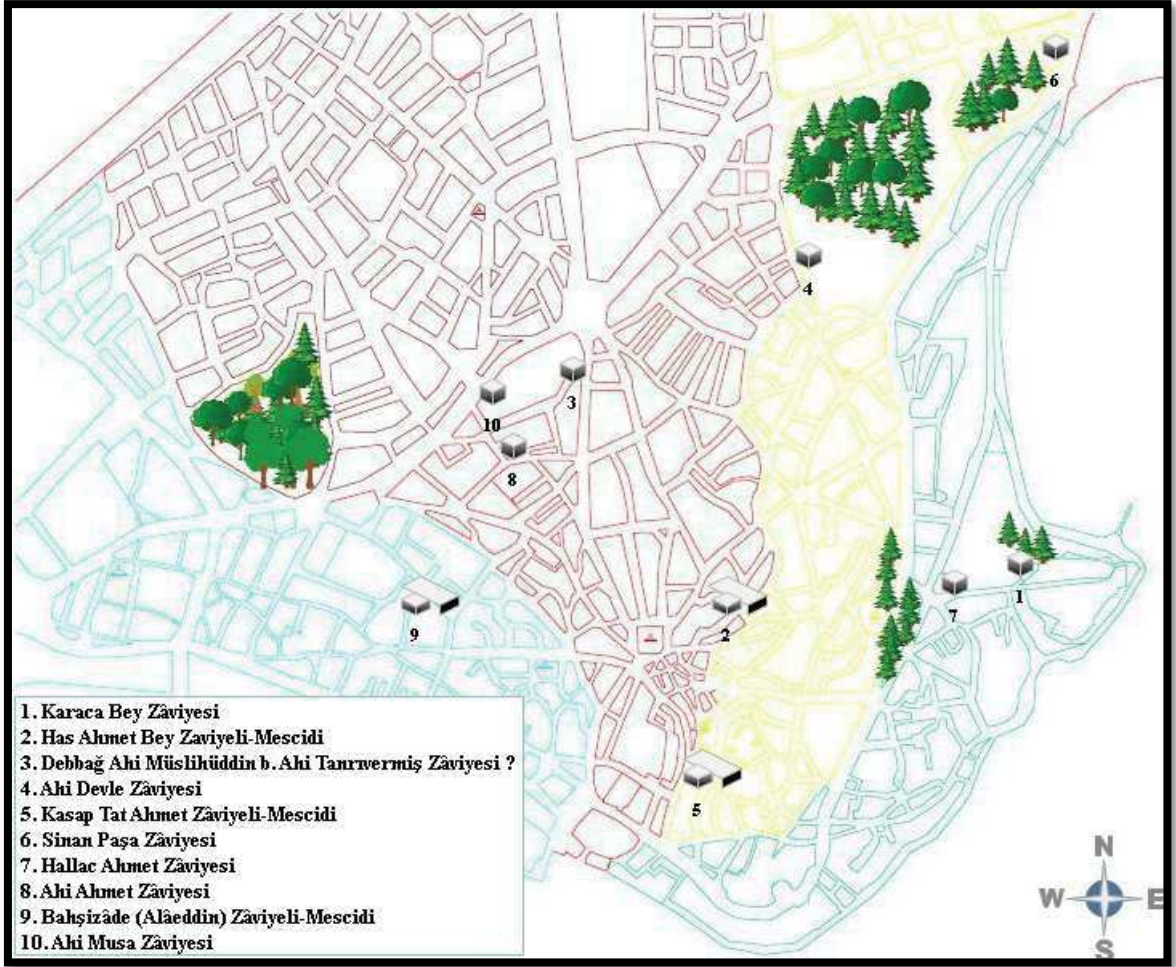
²⁴⁷ Ahilik hakkında detaylı bilgi için bkz. Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK, Ankara 1989.

²⁴⁸ Ziya Kazıcı, "Ahilik", *DİA*, C. I, 1988, ss. 540-542.

²⁴⁹ Selami Şimşek, a.g.m., s. 256.

²⁵⁰ Halil İnalçık, "Ahilik, Toplum ve Devlet", *Osmanlı ve Modern Türkiye*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 73.

Harita 1.5. 15-16. Yüzyıllarda Gelibolu'daki Zâviyeler

Zâviyelerin büyük çoğunluğu 15. yüzyılda inşa edilmiştir. Bunlar arasında inşa edilen ilk zâviye, büyük ihtimalle Emir Süleyman'ın yakını Karaca Bey'e aittir.²⁵¹ Karaca Bey, halk arasında 'Bayraklı Baba' olarak anılmaktadır. Bugün türbesi Hoca Hamza Mahallesindedir. Zâviyesinin de burada bulunduğu tahmin edilmektedir. Zira pek çok Osmanlı kentinde olduğu gibi kurucu şeyhlerin türbesinin genellikle zâviye içinde veya zâviyenin yakınlarında yer aldığı görülmektedir.²⁵² Karaca Bey Zâviyesi,²⁵³ merkezden dışarı doğru yayılışında ilk yerleşim noktasını teşkil eden Hoca Hamza Mahallesinde bulunmaktadır. Hatta zâviyenin, Hoca Hamza mescidinden (1407) önce inşa edilmiş olması muhtemeldir. Zira Karaca Bey'in mezar taşında 1411 tarihinde vefat ettiği

²⁵¹ Halil İnalçık, 1991, a.g.m., s. 985.

²⁵² Serpil Sönmez Yılmaz, a.g.e., s. 67.

²⁵³ BOA, TD, nr. 12, ss. 186-188; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 504-505; BOA, TD, nr. 434, vr. 239b-240a; BOA, TD, nr. 490, ss. 542-543.

kayıtlıdır.²⁵⁴ Hoca Hamza Mescidi, herhalde Karaca Bey Zâviyesi etrafında şekillenmiş olan nüfusun içerisine kurulmuş olmalıdır. Kısa bir zaman sonra da bu bölge, Hoca Hamza Mahallesi olarak anılmaya başlamıştır. 1475 yılında Hoca Hamza Mahallesi, Gelibolu'nun en kalabalık mahallelerinden biridir. Mahalle'nin iskânında Karaca Bey Zâviyesinin fazlasıyla önemi olduğu, daha sonraki tarihlerde kente yeni gelen nüfusu bu mahalleye çektiği tahmin edilmektedir. 19. yüzyılın başlarına kadar zâviyenin mescidine imam tayin edildiği görülmektedir.²⁵⁵

Zamanla yeni mahallelerin oluşmasıyla kentin sınırları, Harita 3'te 4 ve 6 numara ile belirttiğimiz Ahi Devle ve Sinan Paşa Zâviyelerinin bulunduğu mevkiye kadar genişlemiştir. Ahi Devle²⁵⁶ ve Sinan Paşa Zâviyeleri,²⁵⁷ kentin dışında, Harita 1.2'de tespit ettiğimiz ana yollar üzerinde, âyende ve ravendeye hizmet amacıyla inşa edilmişlerdir. Evliya Çelebi, Sinan Paşa Zâviyesinden, "deniz kıyısında mutfaklı uzun ağaçlar ile süslenmiş bir mesiregâh, dinlenme yeri ve gezinti yeri iç acıcı tekke" olarak bahseder. Türbesi de buradadır.²⁵⁸ Ayrıca Sinan Paşa'nın vakıfları arasında zâviyesinin bahçesinde bir mescit ve Ali Baba adlı bir şahsın türbesi bulunmaktadır. Sinan Paşa Mescidine, 1530 tarihinden itibaren rastlamaktayız.²⁵⁹ Zâviyenin ayende ve ravendeden gelen çerağ akçası hasılından günde bir akçaya Ali Baba ruhu için cüz okunmaktadır.²⁶⁰ Bugün de ayakta olan Ali Baba Türbesi, Sinan Paşa Türbesi ile yan yanadır. Türbe'nin kitabesinde "Kapudân-ı Deryâ Alî Baba Türbesi" yazmakta olup tarih olarak H. 758/M. 1356-1357 verilmektedir.²⁶¹ Evliya Çelebi, "Alemdar Ali Baba" olarak zikreder.²⁶² Ali Baba'nın Gelibolu'nun fethi sırasında şehit düştüğü ve bugün türbesinin bulunduğu yere gömüldüğü sanılmaktadır. Türbesinin ne zaman inşa edildiği bilinmemekle beraber yapı, muhtemelen

²⁵⁴ *Çanakkale Kitabeleri-I Gelibolu*, s. 107.

²⁵⁵ İbrahim Sezgin, a.g.e., s. 132.

²⁵⁶ BOA, TD, nr. 12, s. 180; *75 Numaralı Gelibolu Livası...*, s. 426; BOA, TD, nr. 434, vr. 224a; BOA, TD, nr. 490, ss. 514-515.

²⁵⁷ *75 Numaralı Gelibolu Livası...*, ss. 506-511; BOA, TD, nr. 434, vr. 246a-249b; BOA, TD, nr. 490, ss. 552-557; Sinan Paşa'nın önceleri zâviyesinin bulunduğu yerde şimdi türbesi yer almaktadır. Türbe'nin içerisinde bulunan onarım kitabesi, H. 1247/M. 1831-1832 tarihlidir. *Çanakkale Kitabeleri-I Gelibolu*, ss. 61-62; Türbe'nin mimari yapısı hakkında bkz. Ali Osman Uysal, "Gelibolu Türbeleri", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu (Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan)*, 10-13 Ekim 2001, ss. 574-578.

²⁵⁸ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 427, 434

²⁵⁹ BOA, TD, nr. 434, vr. 246b; BOA, TD, nr. 490, s. 552.

²⁶⁰ *75 Numaralı Gelibolu Livası...*, s. 507; BOA, TD, nr. 434, vr. 247a; BOA, TD, nr. 490, s. 553.

²⁶¹ Bkz. *Çanakkale Kitabeleri-I Gelibolu*, s. 60.

²⁶² Evliya Çelebi, a.g.e., s. 434.

20. yüzyıl başlarına aittir.²⁶³ Bu şekilde şehri gelen giden yolcuların yeme içme, konaklama ve dini vecibelerini yerine getirebilecekleri güvenli bir alan oluşmuştur.

16. yüzyılda Hoca Hamza Mahallesinde bir zâviye daha inşa edilmiştir. Harita 3'te görüldüğü üzere, Karaca Bey Zâviyesinin hemen yakınında Hallac-ı Mansur Türbesi bulunmaktadır. Bu türbe, Hallâc Ahmet'e ait olup ilk defa 1519 tarihli defterde rastladığımız zâviyesi de burada olmalıdır. Aynı defterde türbenin bahsi de geçmektedir. Türbe'ye hizmet edecek kişiler için bahçesinde üç oda bulunmaktadır.²⁶⁴ Bu mahalledeki iki zâviye arasında sadece Karaca Bey Zâviyesinde yemek çıkmakta olup 15. yüzyılın son çeyreğinde Karaca Bey Zâviyesinin vakıf mütevellileri vakfın akarlarını zimmeterine geçirdikleri için zâviyede yemek çıkmamaya başlamıştır.²⁶⁵ Yine de vakfın 19. yüzyıla kadar varlığını devam ettirdiği görülmektedir.²⁶⁶

Ahilere ait üç zâviye kentin dışında yer alan Tabbâğîn Mahallesinde inşa edilmiştir. Ahilik teşkilatının en erken mesleklerinden biri olan debbağlık ve deri işçiliği, zamanla Anadolu'da, Balkanlarda ve Kırimda, geniş bir örgüt haline gelmiş, buralarda debbağların toplanıp oluşturduğu Tabbâğîn Mahalleleri meydana gelmiştir.²⁶⁷ Harita 3'te zâviyelerin konumları, Tabbâğîn Mahallesinin bulunduğu mevki dikkate alınarak yerleştirilmiştir. Bunlarda ilki, sadece 1475 tarihli defterde yer alan ve Gelibolu'da Karaca Bey Zâviyesi kadar eski olduğunu düşündüğümüz Ahi Musa²⁶⁸ Zâviyesi olup hakkında vakıf kayıtları haricinde herhangi bir malumat yoktur. 1519 tarihli tahrir defterinde zâviyenin Tabbâğîn Mahallesinde yer aldığı kaydedilmiştir.²⁶⁹ I. Murat tarafından Malkara'ya ahi olarak atanan ve burada zâviyesi²⁷⁰ bulunan Ahi Musa'nın, H. 767/M. 1365-66 tarihinde Gelibolu'da bir zâviyesi bulunduğu hakkında bilgiler mevcuttur.²⁷¹ 1475 tarihli defterde yer alan Gelibolu'daki Ahi Musa ile aynı kişi olması kuvvetle muhtemeldir. İkincisi, vakfiyesinin

²⁶³ Bkz. Ali Osman Uysal, 2001, a.g.m., ss. 468-469.

²⁶⁴ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 424; BOA, TD, nr. 434, vr. 226b; BOA, TD, nr. 490, s. 519; Türbe'nin mimari yapısı hakkında bkz. Ali Osman Uysal, "Gelibolu Türbeleri", s. 570-573.

²⁶⁵ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., ss. 504-505; BOA, TD, nr. 434, vr. 239b-240a; BOA, TD, nr. 490, ss. 542-543; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 132.

²⁶⁶ İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 132.

²⁶⁷ Neşet Çağatay, a.g.e., ss. 84-85; Cemal Anadol, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1991, s. 80.

²⁶⁸ BOA, TD, nr. 12, ss. 194-195.

²⁶⁹ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 453; Bu tarihte zâviyenin bulunduğu anlaşılrsa da işlevini devam ettirdiği konusunda vakıf kayıtlarında bilgi yer almamaktadır.

²⁷⁰ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 538; İbrahim Sezgin, "Malkara Şehri (1475-1601)", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 1996, s. 120, 124.

²⁷¹ Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. 31; Ahmet Yaşar Ocak, a.g.m., s. 257.

tanzim tarihi H. 859/M. 1454-1455 olan Debbağ Ahi Müslihiddin b. Ahi Tanrıvermiş Zâviyesi, bu tarihten önce inşa edilmiş olmalıdır. Vakfın mütevellisi de ahi teşkilatına mensup biridir.²⁷² Üçüncü zâviyeye sadece 1530 tarihli defterde rastlamaktayız. Ahi Ahmet adlı bir şahsa ait olan bu zâviye hakkında daha fazla bir malumata sahip değiliz.²⁷³

Erken dönem Osmanlı yapıları arasında şehir gelişimini etkileyen en önemli yapılardan biri zâviyeli câmilerdir. Çok işlevli olarak da bilinen, bilhassa 15. ve 16 yüzyıllarda yaygın olarak inşa edilen bu yapılar, hem çevrelerine eğitim ve ibadet olanakları hem de yolculara konaklama yeri ve yiyecek sağlamaktadır.²⁷⁴ Gelibolu'da 15. yüzyılda inşa edilen Hâs Ahmet Bey ve Tat Ahmet Bey ile 16. yüzyılda inşa edilen Bahşizâde zâviyeli-mescit şeklindedir. Bunların etrafında aynı zamanda mahalleler teşekkül etmiş olması, iskândaki rollerinin açık bir göstergesidir.

II. Murat döneminde oluşan Gelibolu'nun en eski mahallelerinden biri olan Hâs Ahmet Bey Mahallesi, bir zâviye ve ona bitişik iki hücre ve bir mescit etrafında şekillenmiştir. Bu durum, tahrir defterlerinde açıkça belirtilmektedir: "Zâviye ve hem mesciddir. Namaz kılınur."²⁷⁵ Oldukça merkezi bir konumda bulunan Hâs Ahmet Bey Zâviyeli-Mescidi, altıyola giden ana yol üzerinde bulunmakta olup Ulu Câmi, bedesten ve çarşının toplandığı noktaya da oldukça yakın bir konumdadır. 1530, 1569, 1601 tarihli tahrir defterlerinde mahalle ile ilgili bir kayıt bulunmasa da vakıfları faaliyette olan zâviyeli-mescidin işlevini hala devam ettirdiği ve başka bir mahallenin sınırlarına dâhil olduğu tahmin edilmektedir.

II. Murat döneminde inşa edilen Tat Ahmet Bey Zâviyeli-Mescit etrafında 1519 yılında mescidin adıyla mahalle teşekkül etmiştir. Defterlerde, vakfın gelirlerinin azalmasından dolayı yemek pişirilmediği ve zâviyenin de harap olduğu kaydedilse de

²⁷² 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 451; BOA, TD, nr. 434, vr. 234b; BOA, TD, nr. 490, ss. 533-534.

²⁷³ BOA, TD, nr. 434, vr. 235a.

²⁷⁴ Filiz Yenişehirlioğlu, "Balkanlarda Osmanlı Mimarisi", *Tarih Çevresi*, S. 11, Ankara 1994, s. 30; Bu yapılar hakkında detaylı bilgi için bkz. Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İctimaî Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 12, S. 1-2, 1963, s. 1-80; Ahmet Işık Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul 1977, ss. 179-238; Ayşe Budak, "İmaret Kavramı Üzerinden Erken Osmanlı Ters T Planlı Zaviyeleri İle Aşhanelerin (1) İlişkisi: Osmanlı Aşhanelerinin Kökenine Dair İlişkiler (2)", *METU JFA*, C. 33, S. 1, 2016, s. 21-36; Zeynep Oğuz, *Multi-Functional Buildings of the T-Type in Ottoman Context: a Network of Identity And Territorialization*, Middle East Technical University Graduate School of Social Sciences, Unpublished Master Thesis, Ankara 2006.

²⁷⁵ BOA, TD, nr. 12, ss. 182-184; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., ss. 461-464; BOA, TD, nr. 490, ss. 588-591; Ayrıca bkz. VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 2105, s. 504-508, sıra nr. 89.

mescit işlevini devam ettirmiştir.²⁷⁶ 1475 tarihli tahrir defterine göre Kasap Tat Ahmet Zâviyeli-Mescidinin aşhanesi Bit Pazarına, mescidi de Pabuccılar Çarşısına yakın bulunmaktadır.²⁷⁷ Buna binaen Tat Ahmet Zâviyeli-Mescit, Gayrimüslim nüfusun meskûn olduğu 'Eski Gelibolu' olarak adlandırılan mevkide veya bu mevkiinin yakınlarında kurulmuştur. Mahallenin tahmini konumu Harita 3'te verilmiştir.

Harita 1.3'te görüldüğü üzere 16. yüzyılın ilk yarısında kentin dışına doğru ana yola yakın bir alanda inşa edilen Bahşizâde Zâviyeli-Mescit etrafında zamanla mahalle teşekkül etmiştir. İlgili zâviyede fakir fukaraya yemek dağıtılmaktadır.²⁷⁸

1475 tarihli tahrir defterinden Gelibolu'da Kadı Selahaddin'e²⁷⁹ ait bir zâviyenin bulunduğunu anlıyoruz. Ancak, bunun dışında zâviye ile ilgili başka bir kayda sahip değiliz.

1.2.4. Şehrin İskân ve Gelişiminde Mahalle, Medrese ve Muallimhâneler

Yeni fethedilen yerlerdeki eğitim-öğretim faaliyetleri ilk aşamada câmi, mescit ve sufi geleneklere bağlı zâviyelerde, daha sonra medreselerde²⁸⁰ ve muallimhânelerde yürütülmüştür. İmar faaliyetleri arasında, dinamik göçebe ve yarı göçebe nüfusun etrafında toplandığı zâviye, imaret, câmi ve mescitlerin kurulmasının ardından bu toplulukların yerleşik düzene adapte olmaları sağlanmış ve aralarında gelişmiş şehir hayatının getirdiği Türk-İslâm üst kültürünün oluşmasının neticesinde de medreseler teşekkül etmiştir. Medreselerin kurulması, tahmini 40 ila 50 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Bu sürecin, yerleşik Müslüman nüfusun artmasıyla eş zamanlı olarak yürüdüğü görülmektedir. Bu tarz gelişmelere Mudurnu, Balıkesir, Edirne, Üsküp, Filibe, Malkara gibi pek çok Anadolu ve Rumeli kentinde rastlanmaktadır.²⁸¹ Osmanlılar genellikle Rumeli bölgesinde medrese

²⁷⁶ BOA, TD, nr. 12, s. 188; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 478-479; BOA, TD, nr. 434, vr. 238a-238b; BOA, TD, nr. 490, s. 539-540; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 131.

²⁷⁷ BOA, TD, nr. 12, s. 189.

²⁷⁸ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., ss. 422-423; BOA, TD, nr. 434, vr. 226a-226b; BOA, TD, nr. 490, ss. 518-519.

²⁷⁹ BOA, TD, nr. 12, s. 195.

²⁸⁰ Osmanlı döneminde medrese hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmed İpşirli, "Medrese", *DİA*, C. XXVIII, 2003, ss. 327-333; Erken dönem Osmanlı medreselerinin eğitim yatırımları ve politikaları üzerine yapılmış yeni bir çalışma bkz. Süleyman Uysal, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Eğitim Yatırımları ve Politikaları: Bursa, Edirne ve Gelibolu Medreseleri Örneği, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2017.*

²⁸¹ Eklemeddin İhsanoğlu, "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", *Belleten*, C. LXVI, S. 247, Ankara 2002, ss. 864-868.

yapımına çok daha fazla önem göstermişlerdir.²⁸² Gelibolu, Rumeli'de fethedilen ilk kent olması hasebiyle bu anlamda ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim Gelibolu'da Anadolu ve Rumeli'deki pek çok kentten fazla medrese olması, Osmanlıların Gelibolu'yu yalnızca askeri ve idari bir üs olarak değil, bir ilim ve kültür şehri olarak da geliştirmeye çalıştıklarının bir göstergesidir.

Mihaliç Hatip Medresesi (H. 826/M. 1422-23)²⁸³ faaliyete geçen ilk medrese olup Gelibolu'nun ikinci fethinden 46 yıl sonra kurulmuştur. 1475 tarihli tahrir defterindeki verilerde, 40 mahalleli büyük bir kent olarak karşımıza çıkan Gelibolu'daki mahallelerin büyük çoğunluğu II. Murat döneminde oluşmuştur.²⁸⁴ Kentte kurulan yerleşik düzen ve nüfustaki artış dikkate alındığında medresenin bu dönemde kurulmuş olması gayet doğaldır.²⁸⁵ Gelibolu Yazıcızâde Çeşmesi üzerinde Mihaliç Hatip Medresesinin kitabesi bulunup burada medresenin inşa tarihi olarak H. 832/M. 1428-29 tarihi verilmektedir. Vakfiye, medresenin inşası sırasında tanzim edilmiş olup medresenin kitabesi daha sonra yazılmıştır.²⁸⁶ Aynı dönem içerisinde H. 860/M. 1436-37'de Saruca Paşa İmaretı ve Medresesi²⁸⁷ inşa edilmiştir. 1475 tarihli Gelibolu vakıflarında Saruca Paşa İmaretinden bahsedilirken medrese ile ilgili herhangi bir malumat yoktur. Medreseye ait bilgilere ilk defa 1519 tarihli defterde rastlamaktayız. Fakat bu durum, medresenin 1475 yılı ve öncesinde de olmadığına dair bir kanıt değildir. Büyük ihtimalle medrese, imaretin içerisinde aynı tarihte kurulmuştur.²⁸⁸ Saruca Paşa Medresesi, pâyeye bakımından 1519 yılında 'yirmili', 1551'den önce 'otuzlu', 1581'den önce 'kırklı' ve 1598-99'da da 'ellili'

²⁸² Eklemeddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed. Eklemeddin İhsanoğlu), C. II, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1998, ss. 243-245.

²⁸³ BOA, TD, nr. 12, s. 188; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., ss. 452-453; BOA, TD, nr. 434, vr. 235b-236a; BOA, TD, nr. 490, ss. 535-536; Ayrıca bkz. Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984, ss. 173-174; Ekrem Hakkı Ayverdi, 1989, a.g.e., s. 490; İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 125-126; Bkz. Ali Osman Uysal, 2008, a.g.m., s. 110.

²⁸⁴ Feridun Emecen, a.g.m., s. 2; Eklemeddin İhsanoğlu, 2002, a.g.m., s. 868.

²⁸⁵ Eklemeddin İhsanoğlu, 2002, a.g.m., s. 867-868.

²⁸⁶ Ali Osman Uysal, 2008, a.g.m., s. 110.

²⁸⁷ *Çanakkale Kitabeleri-I Gelibolu*, s. 58.

²⁸⁸ BOA, TD, nr. 12, ss. 177-179; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., ss. 493-498; BOA, TD, nr. 490, ss. 574-580; Mustafa Bilge, a.g.e., ss. 170-172; Ekrem Hakkı Ayverdi, 1989, a.g.e., s. 486-488; İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 99-102.

medreseler arasında yer almaktadır.²⁸⁹ Medresenin, 19. yüzyıl başlarına kadar işlevini devam ettirdiği görülmektedir.²⁹⁰

Gelibolu'da II. Murat döneminde inşa edilen bir diğer medrese Balaban Paşa Medresesi'dir. H. 846 tarihli vakfiyesine bakılırsa 1442-1443 yılında inşa edilmiştir.²⁹¹ 1519 tarihli defterden sonraki tahrirlerde medreseye ait herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır. Fakat medresenin pâyesi 1589'da 'otuzlu' olarak görüldüğüne göre bu tarihte medrese varlığını devam ettirmektedir.²⁹²

Gelibolu'da 1475 yılında 40 olan Müslüman mahalle sayısı, 1519 yılında 56'ya, 1530 yılında ise 57'e yükselmiş ve bunun sonucunda da doğal olarak Gelibolu'daki medrese sayısı büyük bir artış göstermiştir. 16. yüzyılın başlarında Gelibolu'da Mesih Paşa tarafından bir medrese inşa ettirilmiştir. 1514 yılında medrese henüz tamamlanmadığı için Mesih Paşa'nın bazı vakıf akarları Gelibolu'daki câmîne sarf olunmuştur. Medresenin inşası, 1519'dan sonra tamamlanmış olmalıdır. Fakat vakfiyesinin tanzim tarihi H. 888/M. 1483'tür.²⁹³ Medresenin pâyesi, 1567-68'de 'yirmili', 1598-99'da 'otuzlu' idi.²⁹⁴ Öte yandan, 16. yüzyılın sonlarına doğru tahrir defterlerinde yer almayan pek çok medrese daha inşa edildiği görülmektedir. Bunlar: Ahmet Ağa (Yirmili), Defterdar Medresesi (Yirmili), Derviş ibn Hasan Medresesi (Yirmili), Hacı Ağa Medresesi (Yirmili), İmamiye Medresesi (Yirmili), Mehmet Paşa Medresesi (Yirmili),²⁹⁵ Halil Bey Medresesi (Kırkl), Dağı Medresesi (Ellili),²⁹⁶ Mustafa Paşa Medresesi.²⁹⁷

²⁸⁹ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, C. 2, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 673.

²⁹⁰ İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 102.

²⁹¹ BOA, TD, nr. 12, ss. 192-193; *75 Numaralı Gelibolu Livası...*, ss. 450-451; Ekrem Hakkı Ayverdi, 1989, a.g.e., s. 490; Ayrıca bkz. Mustafa Bilge, a.g.e., s. 172-173; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 124.

²⁹² Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, C. 1, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 263-264.

²⁹³ *75 Numaralı Gelibolu Livası...*, ss. 500-504; BOA, TD, nr. 490, ss. 583-587.

²⁹⁴ Cahid Baltacı, 2005, a.g.e., ss. 284-285; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 125.

²⁹⁵ Cahid Baltacı, 2005, a.g.e., ss. 161, 180-181, 193, 205-206, 231.

²⁹⁶ A.g.e., ss. 329-330, 404.

²⁹⁷ Aslen Bosnalı olan Palak Mustafa Paşa'nın Gelibolu'da câmî, medrese ve mektebi bulunmaktadır. Medresenin pâyesi belli değildir. Bunlarla ilgili herhangi bir vakıf kaydı defterlerde bulunmamaktadır. Cahid Baltacı, 2005a, a.g.e., s. 855; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 126.

Tablo 1.5. 15 ve 16. Yüzyıllarda En Fazla Medresenin Bulunduğu Osmanlı Kentleri²⁹⁸

Kentler	Yirmili	Otuzlu	Kırkılı	Ellili	Altmışılı	Altmış Üstü	Diğer	Dârül hadis	Dârül kurra	Dârüş şifa	Toplam
İstanbul	17	12	15	79	7	1	17	15	8	4	175
Edirne	12	2	6	9	1	1	5	2	1	1	40
Bursa	3	5	3	11	3	-	9	-	-	1	35
Amasya	2	-	1	1	2	-	3	2	5	-	16
Gelibolu	6	2	1	2	-	-	1	-	-	-	12

Tüm imparatorluk sınırları içerisinde sayıları yüzlerce hatta binlerce olan medreselerin kentin nüfusuna göre her kentte birkaç tane ya da daha fazla olduğu görülmektedir.²⁹⁹ Baltacı'nın eserinde yer alan listeden oluşturulan Tablo 1.5'e göre, 148 kent içerisinde 10'un üzerinde medresenin bulunduğu kentler, başta payitaht İstanbul olmak üzere Edirne, Bursa, Gelibolu ve Amasya'dır. Özellikle İstanbul'da 175 medrese bulunmaktadır. Bunlar arasında Süleymaniye medreseleri, nitelik bakımından en üstte kademede olup 130 kadar sınıfa sahiptir.³⁰⁰

II. Mehmet'in saltanatı öncesi Bursa'da 25, Edirne'de 13, İznik'te 4, daha küçük şehirlerde toplam 40 medresenin bulunduğunu dikkate alacak olursak 1331-1451 tarihleri arasında 82 medresenin inşa edilmiş olması, Osmanlı eğitim ve bilim ortamının hızlı bir gelişme katettiğini göstermektedir.³⁰¹ Bu dönemde Gelibolu'da 3 medrese bulunmaktadır. 16. yüzyıl'da bu gelişim doruk noktasına çıkmış ve Edirne'deki medrese sayısı 40'a, Bursa'daki 35'e yükselmiştir. Bu dönemde ilim tahsil edilen kentler arasında Gelibolu, 12 medrese ile önemli bir seviyeye ulaşmıştır.

16. yüzyılda Gelibolu'da bürokrasi, yargı ve diplomasi için gerekli insan gücünü yetiştirecek medreselerin yanında küçük çocukların eğitimi için de 'mahalle mektepleri', 'taş mektep', veya sıbyân mektepleri olarak adlandırabileceğimiz muallimhânelerin kurulduğu görülmektedir.³⁰² Câmilerde yapılan ilk eğitime rağmen,³⁰³ bu fonksiyonu asıl icra etmesi gereken kurumlar muallimhânelerdir. Bu özelliğinin yanı sıra muallimhâneler,

²⁹⁸ Cahid Baltacı, 2005a, *a.g.e.*, ss. 910-913.

²⁹⁹ Yunus Uğur, *a.g.m.*, s. 323.

³⁰⁰ *A.g.m.*, s. 323.

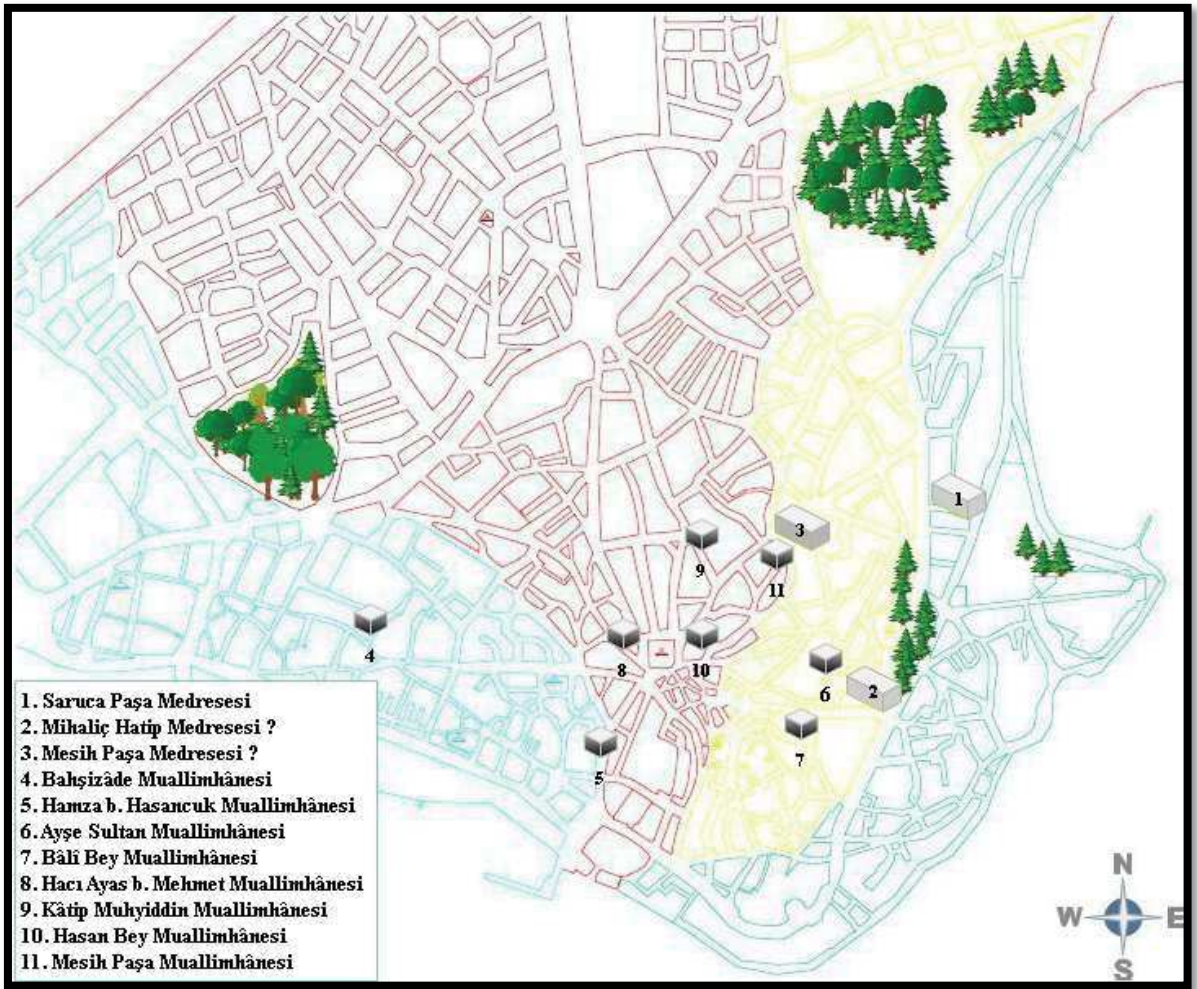
³⁰¹ Eklemeddin İhsanoğlu, 1998, *a.g.m.*, ss. 236-237.

³⁰² Eklemeddin İhsanoğlu, 2002, *a.g.m.*, s. 866; Cahid Baltacı, 2005, *a.g.e.*, s. 76; İbrahim Sezgin, *a.g.t.*, ss. 126-127.

³⁰³ Câmilerin eğitim fonksiyonları hakkında bkz. Hüseyin Yılmaz, *Câmilerin Eğitim Fonksiyonu*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.

şehirlerin fiziki yapısının ve Türk-İslam mahallesinin temel öğelerinden biridir.³⁰⁴ Mimari olarak kare ya da dikdörtgen planlı, çoğunlukla ahşap veya taş, tuğladan inşa edilen tek odalı yapılardır. Bir yanı sokağa bir yanı da bahçeye açılan muallimhâneler,³⁰⁵ Gelibolu'da olduğu gibi bazen bir mescidin yanına bazen de müstakil olarak inşa edilirdi. Gelibolu'da toplam on muallimhâne bulunmaktadır. Bunlar arasında bir mescidin yanında inşa edilen muallimhâne sayısı dört, müstakil olarak inşa edilenlerin sayısı ise altıdır.³⁰⁶ Bu muallimhâneler umumiyetle, yer aldıkları mahallelerin veya banilerinin isimlerini taşımaktadır.

Harita 1.6. 15-16. Yüzyıllarda Gelibolu'daki Medrese ve Muallimhâneler

³⁰⁴ Ömer Demirel, *a.g.e.*, ss. 71-72.

³⁰⁵ A. Zeynep Ahunbay, "Mektep", *DİA*, C. XXIX, 2004, s. 7.

³⁰⁶ İbrahim Sezgin, *a.g.t.*, ss. 126-127.

Harita 1.6'de numaralandırılmış konumlara baktığımızda Gelibolu'da tahmini olarak tespit edebildiğimiz üç medrese mevcut olup kentin kuzey-doğusuna doğru yayıldıkları görülmektedir. 1422-23 tarihli Mihaliç Hatip Medresesi'nin, bugün kitabesinin de bulunduğu Yazıcızâde Çeşmesine yakın olduğu düşünülmektedir. Burası, Şeyh Muhyiddin Yazıcı Mahallesi sınırları içerisinde. Fakat mahalle sınırları keskin çizgilerle ayrılmadığı için başka bir mahallede de yer alıyor olabilir. Saruca Paşa Medresesi, bugün türbesinin bulunduğu yerde olan İmareti'nin içerisindeydi. Mesih Paşa Medresesi'nin ise kendi adıyla anılan mahallede bulunduğu tahmin edilmektedir. Mevcut verilerden hareketle Gelibolu'daki diğer medreselerin yerlerini tespit etmek mümkün değildir. Medreseleri ileri düzey eğitim merkezleri olarak sadece bulunduğu mahalleye değil de, tüm kente hatta diğer kentlerden gelen talebelere de hizmet eden müesseseler olarak görmek gerekir.³⁰⁷ Nitekim 1475 tarihinde Hacı Hamza³⁰⁸ ve 1519 tarihinde İskenderzâde Mahallesinde³⁰⁹ talebelerin kalması için üç oda tahsis edilmiştir.

Tablo 1.6. 16. Yüzyılda Gelibolu Muallimhâneleri

Muallimhâneler	1475	1519	1530	1569	1601	İnşa Tarihi	Bulunduğu Mahalle
Mevlânâ Şücaeddin b. Yahya Muallimhânesi ³¹⁰	-	+	+	+	+	1497-98	Hacı Dizdar
Hamza b. Hasancık Muallimhânesi ³¹¹	-	+	+	+	+	1504-05	Hasancık Oğlu
Hüsam b. Yusuf Muallimhânesi ³¹²	-	+	+	+	+	1512	Kilise
Hasan Bey Muallimhânesi ³¹³	-	+	+	+	+	1515-19	Gâzi Hüdâvendigâr
Ayşe Sultan Muallimhânesi ³¹⁴	-	+	-	-	-	1519	Sultanzâde
Mesih Paşa Muallimhânesi ³¹⁵	-	+	+	+	+	1519	Mesih Paşa
Bahşizâde Muallimhânesi ³¹⁶	-	+	+	+	+	1519	Bahşizâde
Hacı Ayas b. Mehmet Muallimhânesi ³¹⁷	-	+	+	+	+	1519	Gâzi Hüdâvendigâr

³⁰⁷ Yunus Uğur, a.g.m., s. 323.

³⁰⁸ BOA, TD, nr. 12, s. 185.

³⁰⁹ 75 Numaralı Gelibolu Livast..., s. 453.

³¹⁰ 75 Numaralı Gelibolu Livast..., s. 428; BOA, TD, nr. 434, vr. 245b-246a; BOA, TD, nr. 490, s. 552.

³¹¹ 75 Numaralı Gelibolu Livast..., ss. 433-434; BOA, TD, nr. 434, vr. 235a-235b; BOA, TD, nr. 490, ss. 534-535.

³¹² BOA, TD, nr. 434, vr. 224b-225a; BOA, TD, nr. 490, s. 516-517.

³¹³ 75 Numaralı Gelibolu Livast..., s. 490; BOA, TD, nr. 490, ss. 581-582.

³¹⁴ 75 Numaralı Gelibolu Livast..., s. 484.

³¹⁵ 75 Numaralı Gelibolu Livast..., ss. 500-504; BOA, TD, nr. 490, ss. 583-587.

³¹⁶ 75 Numaralı Gelibolu Livast..., ss. 422-423; BOA, TD, nr. 434, vr. 226a-226b; BOA, TD, nr. 490, ss. 518-519.

³¹⁷ 75 Numaralı Gelibolu Livast..., ss. 468-470; BOA, TD, nr. 434, vr. 233a-233b; BOA, TD, nr. 490, ss. 531-532.

Kâtip Muhyiddin Muallimhânesi ³¹⁸	-	+	+	+	+	1519	Suyağı
Bâlî Bey Muallimhânesi ³¹⁹	-	-	-	+	+	1522	İskenderzâde

Muallimhâneler ile ilgili Harita 1.6'de görüldüğü üzere bunların büyük çoğunluğunun Gazi Hüdâvendigâr Mahallesi, yani Ulu Câmî'ye yakın mahallelerde kuruldukları gözlemlenmektedir. Diğerlerinden farklı olarak Gâzi Hüdâvendigâr Mahallesinde iki muallimhâne inşa edilmiş olup bunlar, Hacı Ayas b. Mehmet ve Hasan Bey'e aittir. Bu durum, herhalde ulema ailelerinin eğitim, ibadet ve adalet etkinliklerinin gerçekleştirildiği Ulu Câmî'ye yakın olma isteklerinden kaynaklanmaktadır.³²⁰ Bununla birlikte kentin her mahallesinde muallimhâne bulunmamaktadır. Fakat bulunmayan mahallelerde câmî ve mescitlerin aynı fonksiyonu yerine getirdiği düşünülmelidir.³²¹

³¹⁸ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., ss. 480-481; BOA, TD, nr. 434, vr. 244a; BOA, TD, nr. 490, ss. 549.

³¹⁹ BOA, TD, nr. 490, s. 572-573.

³²⁰ Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (Çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 197.

³²¹ Ömer Demirel, *a.g.e.*, s. 72.

İKİNCİ BÖLÜM

GELİBOLU'NUN DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK PROFİLİ

2.1. Demografik Yapı

2.1.1. Nüfusun Genel Durumu ve Nüfus Grupları

Osmanlı klasik dönemi şehir tarihi araştırmalarında nüfus tahminleri yapmak için kullanılan en önemli kaynak tahrir defterleridir. Fakat bazı araştırmacılar tarafından bu defterlerin bir takım eksikliklerinin bulunduğu, sağlıklı nüfus tahminleri yapılamayacağı ifade edilmiştir. Zira bu defterlerde sadece vergiye tabi yetişkin erkeklerin kayıtlı olması, vergi ödemeyen kadın, çocuk ve askeri kesimin kaydedilmemesi, demografik yapısı incelenen şehir veya bölge nüfusunun tam olarak bilinmemesine yol açmaktadır.¹ Bu eksikler dolayısıyla demografik yapı üzerinde çalışan araştırmacılar, bir yerleşme merkezinde yaşayan toplam nüfusu bulmak için tahmini nüfus hesaplarına yönelmişlerdir. Bu hesaplamalarda araştırmacılar, toplam nüfusa ulaşmak amacıyla "nefer veya "hane" sayılarını çarpabilecekleri bazı katsayılar ileri sürmüşlerdir. Bu katsayılar arasında "5" rakamı, ilk defa Barkan tarafından kullanılmış olup birçok araştırmacı tarafından da benimsenmiştir. "Nefer" veya "hane" sayıları "5" ile çarpılıp çıkan sonuca "mücerred" sayısını eklemek suretiyle toplam nüfusu hesaplama yoluna gidilmiştir.²

Gelibolu şehrinin tahrir yıllarına göre tahmini nüfusu da bu yöntem ile tespit edilmeye çalışılmış olup aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

¹ Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Der. Halil İncılık ve Şevket Pamuk), Ankara 2000, ss. 15-32; Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Der. Halil İncılık ve Şevket Pamuk), Ankara 2000, ss. 66-67; Fatma Acun, "Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 1, İstanbul 2000, ss. 324-325.

² Ömer Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, S. X, 1953, ss. 1-25; Toplam nüfus hesaplarında araştırmacıların kullandıkları çeşitli katsayılar için bkz. Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 32, İstanbul, 1979, ss. 331-348; Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, TTK, Ankara 2001, ss. 146-147.

Tablo 2.1. Tahrir Yıllarına Göre Şehrin Tahmini Nüfus Durumu

Tahrir Yılı	Müslüman	%	Gayrimüslim	%	Askeri ³ Nüfus	%	Toplam
1475	862H + 223H (K.Ş)	73	91N + 18H	2	1813	25	5606S + 1813 : 7419
1519	1142H + 259M	65	259H + 76M + 54B	15	1750	20	7394S + 1750 : 9144
1530	968H + 208M	64	340H + 45M + 38B	22	1000	14	6831S + 1000 : 7831
1569	956H + 223M	62	399H + 29M	25	1000	13	7027S + 1000 : 8027
1601	634H + 18M	58	279H + 1M	25	900	17	4584S + 900 : 5484

H: Hane, **N:** Nefer, **M:** Mücerred, **B:** Bive, **K.Ş:** Kâdim Şehirli, **S:** Sivil Nüfus

Bu tablo, 15. ve 16. yüzyıllarda Gelibolu nüfusunun incelediğimiz tahrir dönemlerinde farklı bir grafik çizdiğini ortaya koymaktadır. 1475 yılında toplam nüfusun % 73'ü Müslüman, % 2'si Gayrimüslim, % 25'i de askeri nüfustan müteşekkildi. Bu tarihte mücerred nüfus kayıtlı değildir. Müslüman nüfus içerisinde 'kâdim şehirli' olarak kaydedilenlerin oranı % 15 idi. Bunlar, Gelibolu'nun anlaşma sonucu Osmanlı idaresine geçmesiyle şehirde kalan yerli halkı temsil etmektedir. Bunun dışında Rum nüfusun bir kısmı İstanbul'un fethiyle İstanbul'a göç etmiş bir kısmı ise *kürekçiyan* ve *zenberekçiyan* cemaatleri adı altında Osmanlı deniz organizasyonu içerisine dahil edilmişlerdir.⁴

1519 yılından itibaren şehrin askeri nüfusu ile birlikte Müslüman nüfusunda istikrarlı bir azalma gözlemlenmektedir. Tablo 8'e göre askeri nüfusun oranı, 1519'da % 20'ye, 1530'da % 14'e, 1569 yılında % 13'e inerken şehrin Müslüman nüfusu da 1519'da % 65'e, 1530'da % 64'e, 1569'da % 62'ye, 1601'de ise % 58'e kadar gerilemiştir. İstanbul'da Galata/Haliç tersaneninin kurulmasıyla Gelibolu tersanesi ikinci plana düşmesinin sadece şehrin askeri nüfusu üzerinde değil, aynı zamanda Müslüman nüfus üzerinde de etkisi olduğu düşünülebilir.⁵ Bunun aksine Gayrimüslim nüfusta ise bir artış görülmekte olup 1519'da % 15'e, 1530'da % 22'ye, 1569'da % 25'e yükselmiş, 1601'de de bu oran değişmemiştir. 1519 tarihli tahrirde tespit edildiği üzere şehre Yahudi Cemaatinin

³ İbrahim Sezgin, XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, ss. 33-35.

⁴ Bkz. Halil İnalçık, "Gelibolu", EI², Volume: II, 1991, s. 985; Feridun Emecen, "Gelibolu", *DİA*, C. XIV, 1996, s. 2.

⁵ İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 34; Tersanenin tasfiyesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. İdris Bostan, "İlk Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu", *Türk Denizcilik Tarihi 1*, (Ed. İdris Bostan, Salih Özbaran), Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 2009, ss. 78-83.

yerleşmesi ve nüfusun tamamını Rumların oluşturduğu Bayır köyün Gelibolu mahalleleri arasına dahil olması, Gayrimüslim nüfusun artmasına sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte Gelibolu'daki tersanenin tasfiyesiyle askeri nüfus içerisinde yer alan denizci taifesinin bir kısmı İstanbul'daki tersaneye giderken, bir kısmı ise Gelibolu'da kalmış olmalıdır. Burada kalanların Gayrimüslim mahallelere yerleştikleri görülmektedir. Zira Gayrimüslim mahallelerde kayıtlı pek çok kürekçi, kalafatçı, kömi, makaracı, üstübücü gibi denizci meslek gruplarına rastlanmaktadır.

Şehirdeki toplam nüfusun azalmasında salgın hastalıkların, doğal afetlerin ve yangınların da rolü olmalıdır. İlk iki tahrir 1475 ve 1519 yılları arasını kapsayan, birinci dalga 1466-76, ikinci dalga 1491-1504 yılları arasında olmak üzere Gelibolu şehrini de içine alan ciddi bir veba salgını baş göstermiştir.⁶ Veba'nın Gelibolu nüfusu üzerinde ne ölçüde tesiri olduğu tespit edilemese de şehrin salgınlardan etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Buna ilaveten 1552 yılında Gelibolu Yarımadasında gerçekleşen deprem ve 1566 ile 1572 yıllarında şehirde çıkan yangınlar, nüfusun azalmasındaki etkenler arasında gösterilebilir. Yangın sebebiyle 57'si Müslüman ve 14'i Gayrimüslim olmak üzere toplam 71 kişinin Bolayır'da bulunduğu dair şerh düşülmüştür ve bunların daha sonra tekrar Gelibolu'ya dönmedikleri tespit edilmiştir.⁷

16. yüzyılda ikinci yarısından itibaren bölgedeki asayişsiz ortam, 1601 yılında nüfusun keskin bir şekilde düşüşünde önemli bir rolü olmalıdır.⁸ Nitekim 1550'li yılların başlarında vergilerin artması ve ekonomik darlık neticesinde köylünün büyük bir yoksulluk içerisinde düşmesi, çiftçi halkı toprağını bırakmaya zorlamıştır. Celâlîliğin başlangıcı olarak düşünülen bu durum, “levendât” ve “suhtevât” şeklinde adlandırılan iki tip insan topluluğunun oluşmasına neden olmuştur. Suhteler medrese talebelerinden meydana gelmekle birlikte levendler, köylerini terk eden delikanlılardan ibaretti. Bunların Rumeli ve Anadolu'daki başıbozuk faaliyetleri asayiş için zararlıydı. 16. yüzyılın ikinci yarısında suhtelerin de tüfek, ok, yay gibi silahlarla Gelibolu civarında eşkıyalık yaptıkları ve bu durumdan ahalinin fazlasıyla şikayetçi olduğu görülmektedir. Suhtelerin Gelibolu civarındaki faaliyetleri, 17. yüzyıl başlarında da devam etmektedir. Bununla birlikte

⁶ Nükhet Varlık, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*, (Çev. Hazal Yalın), Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, ss. 177-192.

⁷ İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 35.

⁸ A.g.t., ss. 34-35.

Selanik, Silistre ve Gelibolu çevresinde kanunsuz işler yapan kişilerin sayısı da oldukça fazlaydı. Gelibolu şehri de dahil olmak üzere kazanın genelinde eşkıyaların yolları kesip tüccarların mallarını çalarak katlettikleri, evlere girip hırsızlık yaptıkları, koyunları çaldıkları, ahır ve samanlıkları yaktıkları anlaşılmaktadır. Bunların yakalanması için Gelibolu Voyvodası ile birlikte her köyden bir yiğitbaşının görevlendirilerek tedbir alınmaya çalışıldığı; fakat eşkıyanın rüşvetle serbest bırakılması hasebiyle asayişsizliğin önüne geçilemediği görülmektedir. Rumeli sahasında Gelibolu da dâhil olmak üzere Bursa, İstanbul ve Edirne şehirleri levendlerin çoğunlukla toplandıkları yerlerdi. Hükümet, Anadolu'dan Rumeli'ye geçişe mani olmak için Çanakkale Boğazına sıkı kontrol koymasına rağmen levendler, Gelibolu'ya getirilen kürekçi kafilelerine karışır hale gelmişlerdi. Bu şekilde Rumeli topraklarına geçen levendler, oralardaki pek çok evi basarak soygunculuk yapıyorlar hatta cinayet işliyordular. İnsanlar bu durumdan o kadar korkmuşlardı ki Celâlîlerin en büyük şeflerinin teslim olmasının ardından 1603 yılında Deli Hasan Paşa'nın 10.000 Celâlî askeriyle birlikte Gelibolu'ya hareket edeceğini duyan Gelibolu halkı, yurtlarını terk ederek etrafa sığınmaya hatta İstanbul'a göç etmeye başlamışlardı.⁹

15. ve 16. yüzyıllarda Gelibolu, Anadolu ve Rumeli şehirleriyle nüfus büyüklüğü bakımından orta ölçekli bir şehirdir. Faroqi, 1550-1650 yılları arasındaki çeşitli Anadolu Osmanlı kentlerini vergi mükellefi sayısına göre üç kategori'de sınıflandırmaya çalışmıştır. Birinci kategoride, vergi mükellefi sayısı 3000 üzerinde olan büyük kentler, ikinci kategori'de vergi mükellefi sayısı 1000-3000 arasında olan orta büyüklükteki kentler ve üçüncü kategoride ise vergi mükellefi sayısı 400-1000 olan küçük kentler yer almaktadır.¹⁰ Buna göre Gelibolu, nüfus bakımından Balkan şehirlerinden Selanik, Üsküp, Filibe, Anadolu şehirlerinden Kastamonu, Tokat, Kayseri, Trabzon, Sivas ile birlikte orta büyüklükteki kentler kategorisinde bulunmaktadır. Fakat Gelibolu'daki askeri nüfusun fazlalığı, bu şehrin askeri bir üs olarak işlev gördüğü ve bu anlamda aynı nüfus kategorisinde bulunan diğer kentlerden ayrıldığı tespit edilmiştir.¹¹ Böylelikle Gelibolu'nun

⁹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâlî İsyancıları"*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, ss. 66-68, 95, 376-377; İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 11-13.

¹⁰ Suraiya Faroqi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çev. Neyyir Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, ss. 14-15.

¹¹ Yunus Uğur, "Osmanlı Şehirleri Atlasına Doğru 1450-1700", *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*, (Ed. Kerim İlker Bulunur, Fatih Bozkurt, Mahmut Cihat İzgi), Mahya Yayınları, İstanbul 2018, ss. 29-30.

Rumeli fetihleri esnasında edindiği askeri üs profilini, 15. ve 16. yüzyıllarda da devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz dönem içerisinde şehirde Gayrimüslimler arasında üç önemli nüfus başlığı göze çarpmaktadır: Rumlar, Frenkler ve Yahudiler. Bunlar arasında Rumlar nüfus bakımından şehirde çoğunluğu oluşturmaktadır.

Rumlar

Gelibolu Rum Mahalleleri tahrir defterlerinde "Cemaat-i Gebran-ı Nefs-i Gelibolu"¹² veya "Cemaat-i Kefere-i Nefs-i Gelibolu"¹³ başlıkları altında kaydedilmiştir. 1519 tarihli tahrir defterinde "Haraç ve ispençe deyü cizyeleri bir aradan hâssa-i hümayûn için zabt olunur." şeklinde not düşülmüştür.¹⁴ Bunlar, 'Eski Gelibolu' ve 'Manyas' olmak üzere iki bölgede mütemekkin idi. Bu bölgelerden 'Eski Gelibolu' kent merkezinde, uzun çarşının güney-doğusunda,¹⁵ diğeri ise tahminen Gelibolu'nun dışında Kozludere'ye yakın bir konumdaydı. Bununla birlikte defterlerde Müslüman mahalleleri içerisinde kaydedilmiş ve Rumların meskun olduğu 'Bayır' köyü bulunmaktadır ki burası Kozludere'nin 1.5 km güneyinde, bugün hala mevcuttur.

Gelibolu'da iki grup Rum nüfusu vardır. Bunlar, Gelibolu'nun yerlisi olanlar ve sonradan kente gelenler olarak düşünülebilir. İstanbul'un fethinden sonra Gelibolu'nun üst sınıfa mensup yerli Rumları İstanbul'a gitmiş, geri kalanlar ise Gelibolu deniz organizasyonu içerisinde, *kürekçiyan*¹⁶ ve *zenberekçiyan*¹⁷ olarak, 'Eski Gelibolu' ve 'Manyas' (Kozludere) bölgelerine yerleşmişlerdir.¹⁸

Kente sonradan gelenler, 1475 tarihli defterde 'Haneha-i Haymana'¹⁹ başlığı altında kaydedilmiştir. Altı cemaat şeklinde kaydedilen haymanalar 77 nefer ve 11 haneden

¹² 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 53; BOA, TD, nr. 434, vr. 27a.

¹³ BOA, TD, nr. 490, s. 36; TK, KKA, TD, nr. 141, vr. 11b.

¹⁴ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 53.

¹⁵ 1475 tarihli tahrir defterinde iskele yakınında kafirler mahallesinin bulunduğu kayıtlıdır. Bkz. BOA, TD, nr. 12, s. 183; Ali Haydar Alpagut, a.g.e., ss. 69-70.

¹⁶ Atatürk Kitaplığı, MCY O. 79, vr. 29b-31b; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., ss. 57-58; BOA, TD, nr. 434, vr. 29a.

¹⁷ Atatürk Kitaplığı, MCY O. 79, vr. 86a-88b; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., ss. 58-59; BOA, TD, nr. 434, vr. 29b.

¹⁸ Halil İncalcık, a.g.m., s. 983.

¹⁹ "Sipahi timarına hariçten gelen ve kimsenin yazılı ra'yyeti olmayan kişilere denir. Sipahi bunlara sahip çıkmamaktadır.". Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 310.

müteşekkil olup ödedikleri 40'ar akçe haraç, Sancakbeyi haslarına dâhil edilmiştir.²⁰ Buna dâhil 14 nefer de Kozludere'de kaydedilmiştir.²¹ Bunlar da Gelibolu'nun Gayrimüslim yerleşim bölgelerinden 'Eski Gelibolu' ve 'Manyas (Kozludere)'ye yerleşmişlerdir. 1519 tarihinde bu cemaatlerden üçünün Gayrimüslim mahallelerinin adlarını taşıdığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren kayıtlı haymana nüfusu bulunmamaktadır. Bu sebeple haymanaların yerleşik hayata geçtikleri düşünülmektedir.²² Nitekim 6 mahalle'ye bölünmüş Rumlar, 1519 tarihinde Gayrimüslim nüfusun % 88'ini, 1530'da ise % 81'ini oluşturmaktadır. 1569 yılında mahallelerin sayısı 5'e düşmüş olup Rumlar, Gayrimüslim nüfusun % 87'sini teşkil etmektedir. 1601'de ise 4 mahalle ile Gayrimüslim nüfusun % 88'ini meydana getirmektedir.

Frenkler

Osmanlıların genellikle Batı Avrupalılar için kullandıkları 'Frenk' kelimesi, 15. yüzyılda İtalyanları yani Venediklileri ve Fransızları temsil etmekte, 16. yüzyıl ve sonlarında da Almanlar için kullanılmaktadır. İstanbul olmak üzere pek çok liman şehrinde Avrupalı tüccarların ikamet ettiği mahalleler mevcut olup buralar 'Frenk Mahallesi' olarak adlandırılmaktadır.²³ Önemli bir liman kenti olan Gelibolu'da da bu isimde bir mahalleye rastlamaktayız. Bu mahalle, 1475'te 'Frenkler Mahallesi', 1519'da iki şekilde 'Cemaat-i Gebran-ı Frenk' ve 'Gebran-ı Frenk ki', 1530'da ise sadece 'Cemaat-i Gebran-ı Frenk' olarak kaydedilmiştir.²⁴

Gelibolu'da ticaret için oturan iki cemaat şeklinde yapılanmış Frenklerin haraçları, 1519 yılında Fatih İmareti evkafı ve Hassa-i Hümayun olmak üzere iki şekilde zabt olunuyordur. Haraçları Hassa-i Hümayun için alınanlar aynı zamanda âvarız vergisi ödüyorlardı.²⁵ 1530 yılında bu cemaatlerden sadece haraçları Fatih İmareti için alınan taife bulunmaktadır.²⁶ Frenkler ile ilgili 1569 ve 1601 tarihli defterlerde herhangi kayıt yer almamaktadır.

²⁰ Atatürk Kitaplığı, MCY O. 79, vr. 45a-46a.

²¹ Atatürk Kitaplığı, MCY O. 79, vr. 46a-46b; BOA, TD, nr. 12, ss. 93-94.

²² İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 33.

²³ Mahmut H. Şakiroğlu, "Frenk", *DİA*, C. XIII, Ankara 1996, ss. 197-198.

²⁴ Atatürk Kitaplığı, MCY O. 79, vr. 10a; *75 Numaralı Gelibolu Livası...*, s. 37; BOA, TD, nr. 434, vr. 26a.

²⁵ *75 Numaralı Gelibolu Livası...*, s. 37.

²⁶ BOA, TD, nr. 434, vr. 26a.

Frenkler, 1475'te 5 hane, 1519'da 7 hane, 1530'da ise 5 hane 1 mücerreden müteşekkil olup Gayrimüslim nüfus içerisindeki oranı 1475 tarihinde % 4, 1519'da % 2, 1530'da da % 1 olarak tespit edilmektedir.

Yahudiler

II. Bayezid döneminde (1491-1512), İspanya'da Katolik Ferdinand'ın baskısından kaçan yaklaşık 10.000-12.000 kadar Yahudi Osmanlı Devleti'ne sığınmış, ticaret ve liman kentlerinden başta Gelibolu olmak üzere, Rumeli'de İstanbul, Selanik, Avlonya, Edirne, Manastır, Üsküp, Serez, Tırhala, Filibe, Şumnu, Sofya, Berat ve Saraybosna kentlerine yerleşmiştir.²⁷ 'Sefarad Yahudileri' olarak anılan bu topluluk, Judaeo-Spanish yani, İbranice, İspanyolca ve İtalyanca unsurlardan oluşan karma bir diyalektik konuşmaktaydılar.²⁸ Bununla birlikte daha önce bu kentlerden bazılarında yaşayan yerleşik Yahudi cemaatlerinden Rabanit,²⁹ Romanyotların³⁰ ve Karayların³¹ yaşadıkları bilinmektedir. Bu cemaatler, Bizans döneminde Balkanlar ve Anadolu'da yaşamakta olup Osmanlı Devleti'nin Bizans topraklarını ele geçirmesinden sonra Osmanlı tebaasına dâhil olmuşlardır.³²

12. yüzyılın ikinci yarısında Gelibolu'da 200 kadar 'Yahudi' bulunmaktadır.³³ Osmanlı dönemi Gelibolu'sunda ise ilk defa 1519 tarihli tahrir defterinde karşımıza çıkan 'Yahudi Cemaati', defterde iki ayrı başlık altında kayıt altına alınmıştır. Birinci kayıta, "Cemaat-i Yahudiyan ki Gelibolu'da mütemekkin olup haracıları hassa-i hümayun için zabt olunur ve avarız olduğunca hallü halince avarız virürler." Bu kayıt, 1530 tarihli defterde de yazılmış olup 1569 ve 1601 yıllarında sadece "Cemaat-i Yahudiyan" şeklinde

²⁷ Esther Benbassa ve Aron Rodrique, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, (Haz. Rifat N. Bali), (Çev. Ayşe Atasoy), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss. 84-85, 91; Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu", *Bulleten*, C. XLVII, S. 188, 1983, ss. 1129-1130; Erhan Afyoncu, *Sahte Mesih Osmanlı Belgeleri Işığında Dönmeliğin Kurucusu Sabatay Sevi ve Yahudiler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s. 19-20.

²⁸ Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, Princeton University Press, New Jersey 1984, s. 77; Georgios I. Mintsis, "Selanik'in İspanya Yahudileri (Yerleşme, Yükseliş, Büyük Yıkım)", (Çev. Esin Ozansoy), *İstanbul Üniversitesi Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, C. 27, S. 2, 2017, s. 116.

²⁹ Tevrat tefsirlerine uyan ve kabul eden mezhep. Esther Benbassa, Aron Rodrique, *a.g.e.*, s. 81.

³⁰ Rumca konuşan Yahudiler. Romanyot Yahudileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Z. Nilüfer Nahya, "Anadolu'da Bir Kayıp Yahudi Halkı: Romanyot Yahudileri", *Kırkbudak Dergisi*, S. 12, 2008, ss. 5-21.

³¹ Tefsirlere inanmayıp Tevrat'ta yazanı aynen kabul eden mezhep. Esther Benbassa ve Aron Rodrique, *a.g.e.*, s. 81.

³² *A.g.e.*, ss. 81-82.

³³ Bkz. Tudela'lı Benjamin, Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, (Çev. Nuh Arslantaş), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 37.

kaydedilmiştir.³⁴ İkinci kayıta ise "Yahudiyan ki İstanbullu olup Gelibolu'da alışveriş iderler haracların İstanbul'da virürler."³⁵ Bu kayıt sadece 1519 tarihli defterde bulunmaktadır. Tahrir defterlerinde yansıyan bu iki Yahudi cemaatinden birinin 'Romanyot' Yahudileri olduğu iddia edilmektedir.³⁶ Her ne kadar Osmanlılardan önce Gelibolu'da Yahudiler varsa da bunların devamlılığını belirlemek ve Romanyot Yahudileri olduğunu söylemek güçtür. Zira 1475 tarihli Tahrir defterinde Yahudiler ile ilgili bu devamlılığı gösteren herhangi bir kayıt mevcut değildir. İlk somut veri 1519 tarihli Tahrir defterinde yer almakla birlikte bu tarihte şehirde 18 hane 2 mücerred, 1530'da 23 hane, 1569'da 48 hane ve 1601'de ise 30 hane bulunmaktadır. Gayrimüslim nüfus içerisinde oranları 1519 ve 1530'da % 6, 1569'da % 12, 1601'de ise % 10 olarak tespit edilmiştir.³⁷ Tahrir defterleri incelendiğinde bunların 'Sefarad Yahudileri' olduğu aşıkardır. Nitekim bunlardan bazılarının Edirne, Selanik ve Gümölcine'den göç ettikleri kaydedilmiştir. Bunlar, ikinci göç dalgası ile Gelibolu'ya gelen Yahudiler olup hükümet tarafından ekonomik canlılığı daha da arttırmak amacıyla liman kentlerine yerleştirilmişlerdir.³⁸

2.1.2. Muaf Zümre

Sosyal ve iktisadi bakımdan başlıca iki kategoriye ayrılmış Osmanlı şehir toplumunun önemli bir kısmını, genel olarak "askeri" ya da "ehl-i berât" şeklinde adlandırılan, dini, idari ve askeri görevlilerle, ilmiye sınıfı mensuplarının ve ikinci

³⁴ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 38; BOA, TD, nr. 434, vr. 26a; BOA, TD, nr. 490, s. 40; TK, KKA, TD, nr. 141, vr. 12b.

³⁵ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 38.

³⁶ Gelibolu'nun Osmanlılar tarafından fethinden önce de burada yaşayan Romanyotlar, İstanbul'un fethiyle birlikte İstanbul'a yerleştirilmişlerdir. Yine de Gelibolu ile bağlantılarını koparmayan bu cemaat, kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda tekrar Gelibolu'ya gelmiş ve burada yaşayıp vergilerini İstanbul'da ödemişlerdir. Bu durum Gelibolu'da yaşayan bir diğer Yahudi cemaati 'Sefarad'lar için problem teşkil etmiş İstanbul'da vergilerini ödeyen Romanyotların Gelibolu'da da ödemeleri için baskı oluşturmuşlardır. Böylelikle iki cemaat arasında gerilim patlak vermiş ve yüzlerce yıl devam etmiştir. Bütün bu tartışmaların nedeni, Romanyotların sürgün olmalarından kaynaklanmaktadır. Joseph Hacker, "The Sürgün System and Jewish Society in the Ottoman Empire During the Fifteenth to the Seventeenth Centuries", *Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership*, Indiana University Turkish Studies Series, 1992, ss. 37-39; Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, (Çev. Serpil Çağlayan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, ss. 47-48; Z. Nilüfer Nahya, a.g.m., ss. 17-20.

³⁷ Mustafa Kulu'ya göre Gelibolu'daki Yahudi nüfusunun azalmasının sebebi, Çanakkale'ye göç etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bkz. Mustafa Kulu, A Brief History of the Dardanelles Jews During Early Tanzimat Years (1839-1845), Middle East Technical University Graduate School of Social Sciences, Unpublished Master Thesis, Ankara 2005, s. 10.

³⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C. 1, (Çev. Halil Berktaş), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 324.

kategoriye "esnaf ve zanaatkar gruplarının oluşturduğu bilinmektedir.³⁹ Dini görevliler içerisinde imam ve müezzinler önemli bir yer tutmaktadır. 1475 yılında 35 imam tespit edilmiş olmakla beraber, bu sayı Müslüman nüfusun artışıyla yeni câmi ve mescitlerin devreye girmesine paralel olarak 1519 yılında 55'e yükselmiştir. Nüfusta ciddi bir oynamanın olmadığı 1530 tarihinde bu sayı 61, 1569 tarihinde ise 60 olarak tespit edilmiştir. Buna karşılık, yine Müslüman nüfusta görülen düşüşe paralel olarak 1601'de 55'e inmiştir. Buna karşın şehirdeki müezzinlerin sayısı 1569 yılına kadar devamlı artmış olup 1475'te 26, 1519'da 53, 1530'da 57, 1569'da 62 olarak görülmektedir. 1601'de ise imamlar gibi nüfusun düşüşüne paralel olarak müezzinlerin sayısı 32'e inmiştir.⁴⁰ Bununla birlikte Hıristiyan cemaatinin dini ihtiyaçlarını gidermek üzere 1519'da 6, 1569'da 4 ve 1601'de ise 2 "papaz" kaydedilmiştir.

Aynı kategoriye dahil edilmiş olan gruplar içerisinde, Kadıdan kethüda, katibe kadar şehrin idaresinden sorumlu resmi görevliler de önemli bir yer tutmaktadır. Gelibolu'da kadıların yardımcıları nâibler görev almaktadırlar. 1475 ve 1519 tarihlerinde şehirde birer "Nâib-i Kadı" bulunmaktadır. 1475 yılında 11, 1519 ve 1530'da 1 kethüda kaydedilmişti.⁴¹

Söz konusu kategori içerisinde değerlendirilen bir diğer grup da ilmiye mensuplarıdır. Bunlar arasında medrese talebeleri olan muhassıllar, sadece 1530 yılında 21 kişi kaydedilmiş olup 17'si mücerredlerden (bekar) müteşekkildir.⁴² Gelibolu, medrese sayısı ile ciddi bir ilim merkezidir. Dolayısıyla şehirde, diğer yıllarda muhassılların kaydedilmemiş olması oldukça ilginçtir.

Şehirde "Ehl-i berât" şeklinde kaydedilmiş 1519 ve 1569 yıllarında birer, 1530 yılında ise 26 kişi tespit edilmiştir. Bunlar arasında 13'ü, katip, derviş, hatîb, mu'arrif, mütevellî, şumar-i gümrük, türbedar, piyade gibi askeri ve resmi görevlilerden oluşmaktadır. Bunların yanında alemdar, bâcdâr, odabaşı, martolos, kapudan, bevâb, hassa-i çöpçü, bekçi, muhzır gibi görevliler de zikredilebilir.

³⁹ Turan Gökçe, "Filibe Şehri Nüfusunun Dinî ve Meslekî Özellikleri (1485-1610)", *XIV. Türk Tarih Kongresi 9-13 Eylül 2002*, C. II, Kısım. I, TTK, Ankara 2005, s. 535.

⁴⁰ İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 37-39.

⁴¹ A.g.t., s. 41.

⁴² A.g.t., s. 39.

2.1.3. Yatay Nüfus Hareketleri

2.1.3.1. Göç

Gelibolu tahrir defterlerinin incelenmesi 1475-1601 yılları arasında şehrin sürekli göç aldığı ortaya koymaktadır. Kentin en çok göç aldığı yerlerin tespiti, göçün niteliğinin ortaya çıkarılması bakımından oldukça önemlidir.⁴³ Fakat tahrir defterlerinde nereden göç ettiklerinin değil de kökeninin belirtildiği Acem, Arap, Çerkez, Çingene, Ermeni ve Anadolu şerhi ile kaydedilen şahısların geldikleri asıl yerleri tespit etmek mümkün değildir. Bu sebeple göçün incelenmesinde bu şahıslar dikkate alınmamıştır. Bunun yanında Germiyan, Hamid, Menteşe, Teke şeklinde kaydedilenlerin ise, Ege, Akdeniz, İç Anadolu gibi bölgelerden geldikleri kabul edilmiştir.

Tahrir yıllarına göre Gelibolu'nun göçmen sayısı, bunların kökeni ve Müslüman, Gayrimüslim ayrımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.2. Tahrir Yıllarına Göre Göçmen Sayısı

Tarih	1475		1519		1530		1569		1601	
	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM
Acem	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Alaiye	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Anadolu	-	1	1	-	1	-	5	-	2	-
Arap	-	-	-	-	-	-	4	-	2	-
Arnavut	3	2	1	7	1	6	1	3	-	1
Balıkesir	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birgi	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Boğdan	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Bolayır	1	-	-	-	3	-	-	-	-	2
Burgaz	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Çerkez	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Çingene	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dobruca	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Edirne	-	-	-	-	-	2	-	8	-	-
Edremütlü	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Eğriboz	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Ermeni	-	7	-	2	-	-	-	-	-	-

⁴³ Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1, 2003, s. 275.

Germiyan	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gümülcine	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Hamid	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Hayrabolu	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Hindistanlu	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İnepazarı	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
İstanbul	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Kara Bigalu	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Karadenizlü	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-
Karamanlu	2	-	1	-	1	-	-	-	-	-
Kefelü	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Konya	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lapseki	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Magarızlu	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Manisa	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Maydos	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-
Menteşelü	3	-	2	-	2	-	-	-	-	-
Midillü	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Morah	-	11	-	-	-	2	-	-	-	-
Mursallu	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Purnazlu	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Selanik	1	-	1	2	-	3	-	1	-	-
Serez	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Silivri	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-
Sofyalu	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Taşözlü	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Tekelü	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-
Üsküplü	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 2.2'ye göre 15-16. yüzyıllar boyunca Gelibolu en yoğun göçü Balkanlar, Trakya ve şehrin çevresinde bulunan köy ve kasabalardan almıştır. Toplam göçmenler arasında 1475'e kadar kente Balkanlardan gelenlerin oranı yaklaşık %38'dir. Bu oranın % 26'sını Gayrimüslimler teşkil etmekte olup büyük çoğunluğunu Mora ve Arnavut göçmenleri oluşturmaktadır. Mora, 1460 yılında tamamıyla Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. Mora ve Kuzey Ege adalarında yaşayan çok sayıda Rum, İstanbul'a göç ettirilmiştir.⁴⁴ Bunların bir kısmı, Gelibolu'ya da yerleştirilmiş olmalıdır. Bu dönemde Balıkesir, Bolayır, Magarız (Gökçetepe köyü), Maydos (Eceabad), Mursallu gibi

⁴⁴ Mehmet Hacısalıhoğlu, "Yunanistan", *DİA*, C. XXXXIII, 2013, s. 587.

Gelibolu'nun çevre köy ve kasabalarından gelen kişilerin oranı yaklaşık % 12'dir. Ege bölgesinden gelenlerin oranı % 10, İç Anadolu bölgesinden gelenlerin ise % 6 idi. 1475-1519 döneminde şehre gelen göçmenlerin sayısında ve çeşitliliğinde bir azalma görülmektedir. Toplam göçmenler arasında bu dönemde Balkanlardan gelenlerin oranı % 60'dir. Bu oranın % 45'i Gayrimüslimlerden müteşekkildir. Yine aynı dönem içerisinde Arnavut göçmenler çoğunluktadır. 1519-1530 yılları arası göçmen çeşitliliğinin en yoğun olduğu dönem olarak dikkat çekmektedir. Balkanlardan şehre gelenlerin oranı yaklaşık % 54'dür. Bunların % 35'i Gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Gelibolu'ya yakın köy ve kasabalardan şehre gelenlerin oranı ise % 16'dır. Ardından şehrin diğer göç aldığı bölge Ege bölgesi olup bu dönemde oranı % 7'dir. 1530-1569 döneminden itibaren göçmenlerin çeşitliliğinde bir azalma görülmektedir. En yoğun olarak Balkan göçmenlerinin şehirdeki oranı % 40 olmakla birlikte bunların % 37'sini Gayrimüslimler oluşturmaktadır. Bu dönemde Gelibolu, en fazla Edirne'den göç almıştır. Ayrıca şehrin bu yıllar arasında göç verdiği de anlaşılmaktadır. Zira 1569 tarihli tahrir defterinde 57'si Müslüman, 14'ü Gayrimüslim olmak üzere 71 kişinin Bolayır'da yaşadığına dair kayıt bulunmaktadır.

1569-1601 yılları arasında nüfusun azalmasıyla eş zamanlı olarak şehirdeki göçmenlerin sayısında da düşüş görülmektedir. Şehirdeki toplam göçmenlerin sayısı bu dönemde 8 olarak tespit edilmiş olmakla birlikte bunların 4'ünü Arnavut, Hamid ve Bolayır göçmenleri oluşturmaktadır.

Tablo 2.3: Tahrir Yıllarına Göre Toplam Göçmen Sayısı

Tahrir Yılı	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
1475	20	29	49
1519	9	11	20
1530	26	16	42
1569	10	15	25
1601	5	3	8

Tablo 2.3.'e göre, göçmenlerin içinde Gayrimüslimlerin oranı 1475'te % 59, 1519'da % 55, 1530'da % 38, 1569'da % 60, 1601'de ise % 37'dir. Sadece 1530 yılında Müslüman göçmen sayısı Gayrimüslim göçmen sayısından fazladır. Bu tarihte Müslüman göçmenlerin oranı % 61'dir. Bununla birlikte şehirde Müslüman göçmenlerin yoğun olarak bulunduğu 1530 tarihinde mahallelerde 16 kiracı kaydedilmiştir. Kiracılar, sadece 1530 ve 1601 tarihli tahrir defterlerinde kaydedilmiş olup 1601'de kiracı sayısı 10 olarak tespit edilmiştir. Bu durum, bazı şahısların ikamet ettikleri haneler dışında kendi evlerine de

sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca 1530 tarihinde Müslüman göçmen sayısının artması ile eş zamanlı olarak kiracıların sayısında da bir artış görülmesi bunların birbirleriyle ilintili olduğunu düşündürmektedir.

15-16. yüzyıllarda iç ve dış göç unsurunun incelenmesi, bu yüzyıllarda göçmenlerin geldiği yerlerin hangi tarihlerde Osmanlı idaresine girdiğini tespit etmemiz bağlamında oldukça önemlidir.⁴⁵ 1475'e kadar göçmenlerin % 77'sini, Osmanlı hakimiyetindeki şehirlerden gelenler, yani iç göç oluşturmaktadır. Bu tarihte dış göç olarak söyleyebileceğimiz Hindistanlı bir kişi haricinde başka bir kayıt bulunmamaktadır. Diğer dönemlerde de göçmenlerin tamamı iç göç ile gelenlerdir. 1475-1519 yılları arasında iç göçün oranı % 60, 1519-1530'da % 83, 1530-1569'da % 64, son olarak 1569-1601 döneminde ise % 50'dir.

Görüldüğü üzere yaklaşık 130 yıllık dönem boyunca Gelibolu, düzenli olarak göç almış olup en fazla göçü Balkanlar'dan yaşanmıştır. Özellikle Arnavutların, 1475-1601 tarihleri arasında Gelibolu'ya devamlı göç ettikleri görülmektedir. 1519-1530 dönemi hariç tutulacak olursa göçmenler arasında Gayrimüslimler hâkim unsurdur.

2.1.4. Nüfusun Mesleki Özellikleri

15. ve 16. yüzyıllarda Gelibolu şehrinde toplam 145 meslek kolu bulunmaktadır. Şehirdeki meslek gruplarını ve üretim dallarını 11 ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar: Dokumacılık, Dericilik ve deri mamulleri, Denizcilik, Taşımacılık, Ticaret, Yiyecek, Alet İmalı, İnşaat ve Fiziki güce dayalı Meslek kolları, Temizlik kolları, Muhtelif meslek kolları. Tablolar halinde görüleceği üzere bu meslek gruplarının içinde bir meslek dalının birkaç şekilde isim aldığı görülmektedir. Örneğin: Aşçı-Tabbah, Barcı-Meyveci, Demirci-Haddâd, Serci-Başçı, Neccâr-Dülger, Hekim-Tabib vs. Öncelikle meslek dallarının toplam nüfus içerisindeki oranı ve dini dağılımına değinmek yararlı olacaktır.

1475 yılında şehirde belirtilen nüfus içinde muhtelif meslek dallarına mensup 209 kişi bulunmakta olup nüfusun % 17'sine tekabül etmektedir. Bu tarihte 209 kişinin % 93'ünü Müslümanlar % 7'sini ise Gayrimüslimler teşkil etmektedir. Nüfusun en yoğun olduğu 1519 yılında meslek dallarının belirtilen nüfus içinde oranı % 13'e (191) düşmüş

⁴⁵ İç-dış göç ve bunların sebepleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Arslan, *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, ss. 177-233.

olup bunlar içerisinde Müslümanların oranı % 74, Gayrimüslimlerin oranı % 26 olarak tespit edilmiştir. 1530'da belirtilen nüfusun % 14'ünü (190) teşkil eden meslek dallarının % 85'i Müslümanlardan % 15'i ise Gayrimüslimlerden oluşmaktadır. 1569'da meslek dallarının belirtilen nüfus içindeki oranı % 7 (103), 1601'de ise % 11 (102) olarak tespit edilmiştir. 1569'da meslek dallarının % 67'si Müslümanlardan % 33'ü Gayrimüslimlerden müteşekkildir. 1601'de bu oranın % 43'ü Müslümanlardan % 57'si ise Gayrimüslimlerden oluştuğu görülmektedir. Mesleklerini tespit ettiğimiz Gayrimüslimler, sadece Rumlardan müteşekkildir. Diğer Gayrimüslim gruplardan Frenk ve Yahudilerin hangi meslekleri icra ettiklerine dair Tahrir defterlerinde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Fakat biz bu grupların tüccar olduklarını biliyoruz. Zira 1519 tarihli Tahrir defterinde her iki grup için de "Gelibolu'da alış veriş için otururlar" veya "Gelibolu'da alış veriş iderler" şerhi bulunmaktadır.⁴⁶

Gelibolu'da meslek kolları içinde en fazla çeşitliliği ve yoğunluğu dokumacılık sektörü ile gıda sektörü oluşturmaktadır. 15-16. yüzyıllarda toplam meslek kolları arasında dokumacılık % 17, gıda % 15, denizcilik ve dericilik % 12, alet imal % 10, inşaat ve fiziki güce dayalı işler % 8, ticaret % 6, temizlik % 3, taşımacılık ise % 2 oranındadır. Bununla birlikte herhangi bir kategoride toplayamadığımız muhtelif meslek dalları vardır ki bunların oranı ise % 9 olarak tespit edilmiştir. Bu meslek kolları kendi kategorileri içinde ve tahrir kayıtlarındaki tarihlere göre sınıflandırılmışlardır. Yine her meslek kategorisinde Müslüman ve Gayrimüslim sayıları aşağıdaki tablolarda belirtilmiştir.

Tablo 2.4. Dokumacılıkla İlgili Meslek Dalları

Tarih	1475		1519		1530		1569		1601	
	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM
Bezzaz ⁴⁷	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Cullâh ⁴⁸	11	2	2	2	12	-	3	-	2	-
Futacı ⁴⁹	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-

⁴⁶ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 37.

⁴⁷ Bezzaz, bez ve bezden yapılan ürünleri satan tüccar, manifaturacı. Bezistan ismi de buradan gelmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, "Bezzaz", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 228.

⁴⁸ Cullâh, pamuklu dokuyan dokumacılar. Feridun Emecen, "Cullâh", *DİA*, C. VIII, 1993, s. 83.

⁴⁹ Futacı, vücudun belden aşağısını örtecek şekilde bağlanan önlükleri satan kimse. Mehmet Zeki Pakalın, "Futa", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 637.

Hallâc ⁵⁰	4	-	6	-	-	-	1	-	-	-
Hasırcı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Hayyat ⁵¹	2	-	5	3	6	1	-	-	-	6
Kazzaz ⁵²	7	-	1	-	1	-	2	-	-	-
Kebeci ⁵³	1	-	2	1	4	-	-	-	-	3
Keçeci ⁵⁴	2	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Külâhdûz ⁵⁵	-	-	2	-	1	1	-	-	-	-
Muytab ⁵⁶	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Penbedûz (Penbeî) ⁵⁷	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-
Takyacı ⁵⁸	2	-	-	-	-	-	2	-	-	-
Terzi	14	-	-	-	1	-	4	-	6	-
Toplam	45	2	19	6	28	2	13	-	11	9

Yukarıda zikrettiğimiz şekilde şehirde yoğun olarak icra edilen meslek dalı dokumacılıktır.⁵⁹ 15-16. yüzyıllarda dokumacılık sektöründe Müslümanların oranı % 87, Gayrimüslimlerin ise % 13'dir. 1569 yılı haricinde diğer tüm tahrir yıllarında dokumacılık sektöründe çalışan Gayrimüslimleri tespit etmek mümkündür. Gayrimüslimlerin bu sektörde yoğun olarak icra ettikleri meslek hayyatlık idi. Bilhassa 1601 tarihinde hayyatlar, sadece Gayrimüslimlerden oluşmakta olup bunların toplam dokumacılık sektöründeki oranı % 30 idi. Bununla birlikte Müslümanlar, görüldüğü üzere üretimin bütün şekillerini ihtiva eden bir tekele sahipti. 1475 yılında Müslümanların sektördeki oranı % 96, 1519'da % 76, 1530'da % 94, 1601'de ise % 55 idi. Terzi ve cullâhlık mesleklerinin büyük çoğunluğu Müslümanlardan müteşekkildi. Cullâhlık, hemen hemen her Osmanlı şehir veya

⁵⁰ Hallâc, pamuk veya yünü tokmak ve yay ile kabartan kimse, pamuk atıcısı. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004, s. 556.

⁵¹ Hayyat, terzi, dikişçi. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 593.

⁵² Kazzaz, ipek işleyen ve satan kişi. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2013, s. 575.

⁵³ Kebeci, çobanların ve köylülerin giydikleri ve yere serdikleri yünden kebe yapan kimse. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1143.

⁵⁴ Keçeci, keçe denilen, dövülmüş yünden ibaret abâyı veya halı ve kilimleri imal eden kişi. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1151.

⁵⁵ Külâhdûz, külâh diken kimse. Mehmet Zeki Pakalın, "Külâh", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 338-339.

⁵⁶ Muytab, kıl dokuyan ve kıldan dokuma yapan kimse. Mehmet Zeki Pakalın, "Muytab", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 588.

⁵⁷ Penbedûz, pamuklu diken kimse. Mehmet Zeki Pakalın, "Penbe Düz", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 766.

⁵⁸ Takyacı, takke, takye ve takiye olarak da telaffuz edilen takya bir tür başlıktır. Bunu imal edene de takyacı denmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, "Takke", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 383.

⁵⁹ Gelibolu dokuma endüstrisi hakkında detaylı bilgi için bkz. İbrahim Sezgin, *a.g.t.*, s. 78-82.

kasabasının temel iktisadi faaliyetini teşkil eden meslek kollarından biriydi.⁶⁰ 1475 yılında cullâhların dokumacılık sektöründeki oranı % 27, 1519'da %16, 1530'da % 40, 1569'da % 23, 1601'de ise % 10 idi. Terziler, 1475 yılında bu sektörün % 29'unu oluşturmaktaydı. 1519 yılında şehirde herhangi bir terzi kaydedilmemekle birlikte 1530'da % 3 oranı ile 1 kişi bu mesleği icra etmekteydi. Bu tarihten itibaren terzilerin sayısında bir artış görülmekte olup 1569 ve 1601 yıllarında % 30 olarak tespit edilmektedir.

Tablo 2.5. Gıda Üretimi ve Satışı ile İlgili Meslek Dalları

Tarih	1475		1519		1530		1569		1601	
	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM
Aşçı (Tabbah)	2	-	3	-	2	-	-	-	-	-
Balıkçı	-	4	-	1	-	2	-	5	-	3
Barcı (Meyveci) ⁶¹	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Bostancı	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Bozacı	4	2	1	-	1	1	1	1	-	1
Börekçi/Çörekçi	3	-	-	1	2	-	2	1	-	-
Çeşneci	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Habbaz (Ekmekçi)	4	-	3	1	4	-	1	-	-	4
Helvacı	5	-	2	-	1	-	3	-	-	-
Hoşabçı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Kasap	5	-	6	2	6	1	3	1	1	8
Kelleci	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lokmacı	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Meyhaneci	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Sağıcı	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-
Serci (Başçı) ⁶²	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Simitçi	-	-	-	-	-	-	-	2	1	-
Sumakçı	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Şerbetçi	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Turşucu	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Üzümcü	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Yağcı	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Toplam	27	6	19	5	17	6	11	15	5	18

⁶⁰ Feridun Emecen, a.g.m., , s. 83.

⁶¹ Barcı, yemiş, meyve satan kimse. Şemseddin Sami, a.g.e., s. 261.

⁶²Serci (Başçı), koyun, kuzu ve sığır gibi hayvanların başlarını pişiren veya satan adam. Şemseddin Sami, a.g.e., s. 290.

Şehirdeki ikinci büyük çoğunluğu gıda üretimi ve satışı üzerine meslek sahibi olan kişiler teşkil etmektedir. 15-16. yüzyıllarda sektör içerisinde Müslümanların oranı % 61, Gayrimüslimlerin ise % 39'dur. Bu sektörün çoğunlunu, 1475'de % 81'ini, 1519'da % 80'ini, 1530'da % 73'ünü Müslümanlar oluştururken, bu tarihten itibaren Gayrimüslim yoğunluk öne çıkmış olup bunların oranı 1569'da % 57, 1601'de ise % 80 olarak göze çarpmaktadır. Gayrimüslimler arasında balıkçı, bostancı, safracı ve sağıcı gibi meslek kolları yoğunluktadır. Müslüman ve Gayrimüslimlerin ortak olarak icra ettikleri meslekler arasında bozacılık, habbazlık (ekmekçi), börekçi/çörekçilik ve kasaplık dikkat çekmektedir. 1475'de kasapların hepsi Müslümanlardan oluşurken 1519'dan itibaren bu durum karma bir hal almış, 1601'de ise 1 Müslüman kasabın yanında 8 Gayrimüslim kasap tespit edilmiştir. Bu tarihte kasapların meslek dalları içerisinde oranı % 36 olup bu oranın % 32'sini Gayrimüslimler meydana getirmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere Gayrimüslimler, kasaplık bakımından mutlak bir tekele sahip olarak görülmektedir. Böyle bir duruma Balkan şehirlerinden Serez'de de rastlamaktayız. 1478 yılında 16 kasap sadece Gayrimüslimlerden müteşekkildir.⁶³ Müslümanların kurban etine verdikleri önem dikkate alınınca bu oldukça şaşırtıcı bir olgudur. Hayvanın öldürülmesi Müslümanlar ve Museviler arasında helal sayıldığı için Müslümanlar, Museviler tarafından kurban edilmiş hayvanların etlerini yerler. Fakat Hıristiyanların öldürdüklerini yemezler. Lowry'e göre bu durum, etin kesilmesine ve hazırlanmasına ilişkin katı kuralların erken dönemde Balkanlarda çok fazla yayılmamasından kaynaklanmaktadır.⁶⁴ Ancak aynı şey, 16. yüzyılın sonlarında Gelibolu için düşünülebilir mi ? Kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Tablo 2.6. Dericilik ve Deri Mamulleri ile İlgili Meslek Dalları

Tarih	1475		1519		1530		1569		1601	
	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM
Kefşger⁶⁵	-	-	1	-	5	-	2	-	-	-
Mûzedûz (Çizmeci)	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Pabuççu	7	1	7	2	9	1	2	4	-	11
Palancı⁶⁶	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-

⁶³ Heath W. Lowry, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550*, (Çev. Ahmet Cemal), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 197.

⁶⁴ Heath W. Lowry, *a.g.e.*, s. 195, 200.

⁶⁵ Kefşger, ayakkabı yapan kimse. <http://lugatim.com/s/kef%C5%9F>, (Erişim Tarihi: 15.06.2018).

⁶⁶ Palancı, yük hayvanlarına vurulan palan, semer yapanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, "Palanî", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 752.

Başmakçı ⁶⁷	11	-	1	-	-	-	-	-	1	-
Sarrac ⁶⁸	3	-	-	-	-	-	-	3	-	1
Semerci	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Tabak ⁶⁹	3	-	7	-	12	-	-	-	1	-
Tabak-i Reis-i Galata	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Toplam	24	1	18	2	29	1	4	7	2	13

Dokumacılık sektörünün yanında şehrin 15-16. yüzyıllarda ekonomisinin itici güçlerinden birini de dericilik ve deri mamulleri oluşturmaktaydı. Bu yüzyıllarda dericilik meslek dallarının toplamı içerisinde Müslümanların oranı % 77, Gayrimüslimlerin oranı ise % 23'tür. Dokumacılık sektöründe görüldüğü üzere bu sektörde de Müslümanlar çoğunlukta olmakla birlikte, Gayrimüslimler de bu alanda faaliyette idiler. Nitekim Gayrimüslimler, pabuççuluk mesleğini Müslümanlarla paylaşıyorlardı. Özellikle 1475-1569 yılları arasında pabuççuluk mesleği içerisinde Müslümanlar yoğunlukta iken 1601 yılında bu mesleğin tamamı Gayrimüslimlerden müteşekkildi. Aynı tarihte pabuççular, meslek kollarının % 73'ünü teşkil etmekteydi. Bunun aksine keşşger, müzedûz (çizmeci), palancı ve paşmakçı gibi diğer ayakkabı üreticiliği meslek dalları Müslümanlar tarafından icra ediliyordu. Ayakkabı üreticiliğinin temelini oluşturan tabaklama endüstrisi, Müslümanlar tarafından icra ediliyordu. Gelibolu şehri tabakları, Tabbâğın Mahallesiinde, Ahi zâviyeleri bünyesinde oldukça iyi organize olmuşlardı.⁷⁰ Tablo 2.6'da görüldüğü üzere 1530 yılına kadar tabakların sayısında ciddi bir artış olup oranları, 1475'te % 12, 1519'da % 35, 1530'da % 40 idi. Bu tarihten itibaren sadece 1601 yılında tabaklar arasında 1 kişinin kaydedildiğini görmekteyiz. Nitekim debbağlık ve dericilikle ilgili meslek dallarının ağırlıklı Türklerle özgü olduğu gerçeği⁷¹ ve bu durumun 15-16. yüzyıllarda Rumeli'de tipik bir Osmanlı şehri olan Gelibolu'nun iktisadi hayatına yansması oldukça doğal bir durum olarak kabul edilmelidir.

⁶⁷ Başmakçı, başmak denilen ayakkabıyı yapıp satan esnafa verilen addır. Mehmet Zeki Pakalın, "Başmakçı", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 167.

⁶⁸ Sarrac, eğer ve at takımı yapan ve satan adam. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 714.

⁶⁹ Tabak, deriyi terbiye eden kimse. *A.g.e.*, s. 602.

⁷⁰ İbrahim Sezgin, *a.g.t.*, s. 82.

⁷¹ İlhan Şahin, Feridun M. Emecen, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul 1988, s. 195; Turan Gökçe, *a.g.m.*, s. 543.

Tablo 2.7. Denizcilik ile İlgili Meslek Dalları

Tarih	1475		1519		1530		1569		1601	
	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM
Ağribaracı	-	-	18	-	7	-	-	-	-	-
Gemici	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Kalafatçı⁷²	-	-	-	8	-	6	3	1	1	1
Kayıkcı	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Kömi⁷³	-	-	-	5	-	3	-	-	-	-
Kürekçi	-	-	-	2	-	3	-	3	-	4
Limancı	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Makaracı⁷⁴	-	-	-	1	-	2	-	2	-	1
Reis	6	-	4	-	8	-	-	-	4	-
Reis-i Karadeniz	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Reis-i Kayık	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Üstübücü⁷⁵	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Toplam	6	1	23	17	19	14	3	6	5	6

16. yüzyıla kadar imparatorluğun başlıca deniz üssü ve tersanesi olmayı devam ettiren Gelibolu, aynı zamanda önemli bir liman şehri olması hasebiyle denizcilik ile ilgili çok sayısı meslek erbabını burada barındırmakta idi. 15-16. yüzyıllarda bu sektör içerisinde Müslümanların oranı % 56, Gayrimüslimlerin oranı % 44'tür. 1475 yılı haricinde denizcilik meslek dalları arasında Müslümanlar kadar Gayrimüslimlerin de oranı oldukça fazla idi. 1519 ve 1530 yıllarında Müslümanlar % 57, Gayrimüslimler % 43 oranında idi. 1569 ve 1601 yıllarında Gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Nitekim 1569'da Gayrimüslimlerin oranı % 66, 1601'de ise % 54 idi.

1475 yılında mahallelerde kayıtlı denizci taifesi az bulunmaktadır. Zira bu tarihte denizcilerin büyük çoğunluğu, ayrı başlıklar altında Osmanlı deniz organizasyonu içerisinde yer almaktadır. Mahallelerde sadece 6 reis ve 1 limancı kaydedilmiştir. Bununla birlikte 1475 tarihinde tersaneye bağlı 13 tüccar gemisi reisi kaydedilmiş olup bunlar,

⁷² Kalafatçı, gemilerin kalafat işlerine bakan ve ziftlenmesi ile görevli tersane personeli. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK, Ankara 1992, s. 67.

⁷³ Kömi, kalyonlarda gözetleyicilik ve yelkencilik yapan kimse. *A.g.e.*, s. 181.

⁷⁴ Makaracı, ağır cisimlerin ve gemilerde yelkenleri tutan halatların kaldırılması işlerinde kullanılan makaraları yapan tersane personeli. *A.g.e.*, s. 78.

⁷⁵ Üstübücü, kayık ve gemi teknelerinin araları su almasını diye üstüğü ile dolduran tersane personeli. *A.g.e.*, s. 69.

asker sevk etmek veya malzeme ve yiyecek taşımak için kullanılmaktaydı.⁷⁶ Bunlar, 1519 ve 1530 tarihinde "Ağribarcı" olarak kaydedilmişlerdir. "Ağribar" bir savaş gemisi olmaktan ziyade bir nakliye gemisidir. 16. yüzyılda erzak ve yiyecek taşımak için kullanıldıkları görülmektedir.⁷⁷ Ağribarcıların oranı 1519'da artarak % 45'e yükselmiş, 1530'da ise % 21'e düşmüştür. 1569 ve 1601 tarihlerinde şehirde "Ağribarcı" bulunmamaktadır.

Gayrimüslimler, daha çok kömi, kalafatçı, kürekçi, makaracı, üstübücü gibi tersane halkı olarak da adlandırabileceğimiz bir kesimi oluşturan meslekleri icra ediyorlardı.⁷⁸ 1519'da % 47, 1530'da % 42 oranı ile bu meslekler arasında büyük çoğunluğu kalafatçılar oluşturuyordu. 1530 yılından itibaren kömi hiç kaydedilmemekle ve kürekçi ile makaracıların sayıları neredeyse sabit olmakla birlikte kalafatçıların sayısında ciddi bir azalma görülmektedir. Gelibolu'daki tersanenin İstanbul'a taşınması, mahallelerde kayıtlı bazı denizci zümrenin de azalmasına sebebiyet vermiş olmalıdır.

Tablo 2.8. Alet İmalatı ile İlgili Meslek Dalları

Tarih	1475		1519		1530		1569		1601	
	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM
Aynacı	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Bıçakçı	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Çanakçı	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çıkrıkçı ⁷⁹	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Çilingir	-	-	3	-	2	-	-	-	-	-
Çömlekçi	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Fıçıcı	-	-	-	2	1	-	3	-	4	-
Hasırcı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Kalaycı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Kavalcı	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Kazancı	2	-	-	-	-	-	3	-	3	1
Kılıççı	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-

⁷⁶ "Cemâat-i rüesâ ki kendülerin gemileriyle rençberlik ederler. Padişâhın her ne kulluğu olursa ederler. Sefer olıcak kendüler gemileriyle sefere bile giderler. Ammâ ulûfe ve çiftlik yemezler. Bunlardır ki zikr olunur. Bu zikr olan cemâat Nefs-i Gelibolu'da mahallelerde dahi yerlü yerinde yazılmışdır. Hâcet olıcak bunda bulunmağışün yazıldı.". Atatürk Kitaplığı, MCY. O. 79, vr. 27b; İdris Bostan, a.g.m., s. 79, 82.

⁷⁷ İdris Bostan, a.g.e., s. 96.

⁷⁸ İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesinin Yönetimi", *Türk Denizcilik Tarihi 1*, (Ed. İdris Bostan, Salih Özbaran), Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 2009, s. 304.

⁷⁹ Çıkrık, kuyudan el ile su çekmeye yarayan dolap, el veya ayak ile iplik sarmaya yarayan silindir, döner çarklı doğramacı aleti. Çıkrıkçı ise bunları yapan veya satan kimse. Şemseddin Sami, a.g.e., s. 529.

Kıncı⁸⁰	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kilindir	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Kirişçi⁸¹	2	-	2	-	-	-	1	-	-	-
Mumcu	2	-	1	1	-	1	-	-	-	3
Nalband	2	-	4	-	2	-	2	-	-	-
Okçu	5	-	2	-	1	-	1	-	1	-
Safracı⁸²	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Yaycı	1	-	3	2	-	-	-	-	-	-
Toplam	20	1	18	6	6	1	15	-	10	7

15-16. yüzyıllarda alet imalı meslek kolları içerisinde Müslümanların oranı % 85, Gayrimüslimlerin oranı ise % 15 olarak göze çarpmaktadır. Görüldüğü üzere, Müslümanlar bu sektörde hakim unsur olarak ön plandadır. Gayrimüslimler sadece fiçici, kalaycı, kilindir, mumcu, yaycı gibi meslek kollarını Müslümanlarla birlikte icra ediyorlardı.

Tablo 2.9. İnşaat ve Fiziki Güce Dayalı Meslek Dalları

Tarih	1475		1519		1530		1569		1601	
	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM
Boyacı	3	1	2	-	2	-	-	1	-	-
Camcı	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Çapacı	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Damcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Demirci (Haddâd)	3	-	-	3	3	-	-	3	-	-
Dergâh-ı Ali Mimar	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Drudger⁸³	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Irgad	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kalfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kiremitçi	1	-	2	2	-	1	1	-	-	-
Meremmetçi⁸⁴	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-

⁸⁰ Kıncı, bıçak, kılıç, balta, kama gibi kesici aletlerin kabını yapan kimse. Mehmet Zeki Pakalın, "Kın", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 266.

⁸¹ Kirişçi, sinir ve bağirsaktan yapılan ve okla, çalgıların bir kısmında kullanılan telleri yapan kimselerdir. Mehmet Zeki Pakalın, "Kirişhane", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 283.

⁸² Safracı, yelkenli gemilerin boş iken su hattına kadar batmasını sağlayan ağırlıkları satan kimse. Mehmet Zeki Pakalın, "Safracı", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 90.

⁸³ Drudger, marangoz. Mehmet Özkarcı, "Eski Türkçe'de Kullanılan Sanatkâr Terimleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, 1993, s. 435.

⁸⁴ Meremmet, tamir işleriyle uğraşanlar için kullanılır. Mehmet Zeki Pakalın, "Meremmetçiler Ocağı", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 481.

Nakkaş ⁸⁵	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Neccâr (Dülger) ⁸⁶	1	-	2	-	3	-	3	-	5	-
Oduncu	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Taşçı	4	-	3	4	-	3	-	-	-	-
Yarıcı ⁸⁷	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Toplam	18	1	10	10	11	4	4	4	5	3

İnşaat ve fiziki güce dayalı meslek dalları içerisinde 15-16. yüzyıllarda Müslümanların oranı % 68, Gayrimüslimlerin oranı ise % 32'dir. 1475 yılında Müslümanlar % 94 oranı ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu meslek grubunda 1530 tarihi haricinde diğer yıllarda Müslüman ve Gayrimüslim oranları hemen hemen birbirine eşit bir şekilde dağılmıştır. Demirci (haddâd), kiremitçi ve boyacı meslek kollarını şehirde Müslüman ve Gayrimüslimlerin beraber icra etmektedirler. Ayrıca 16. yüzyılda Edirne, Bursa, Kâhire haricinde başkentin dışındaki şehirlere ve eyaletlere mimarlar gönderildiği bilinmektedir. Şehir mimarları, şehirdeki bennâ, neccâr, taşçı ve keresteci gibi inşaat işleri ile uğraşan ehl-i hiref esnafına mensup kişilerdir.⁸⁸ 1530 yılında şehirde bir mimarın olduğu görülmektedir.

Tablo 2.10. Ticaretle İlgili Meslek Dalları

Tarih	1475		1519		1530		1569		1601	
	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM
Attar ⁸⁹	-	-	2	-	1	-	2	-	1	-
Bakkal	-	-	4	-	5	-	-	-	-	-
Bezirci ⁹⁰	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çerçi ⁹¹	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-

⁸⁵ Nakkaş, boyalı resimler yapan sanatkârlara verilen addır. Mehmet Zeki Pakalın, "Nakkaş", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, ss. 649-650.

⁸⁶ Neccâr (Dülger), binaların çatı, tavan, döşeme, merdiven ve kaba ahşap kısımlarını yapan marangoz. Arapçası olan neccâr da kullanılırdı. Mehmet Zeki Pakalın, "Dülger", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 485.

⁸⁷ Yarıcı, odun yarma işi ve işçiliği. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1526.

⁸⁸ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmaları*, (Der. Salih Özbaran), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1984, ss. 12-13.

⁸⁹ Attar, güzel koku anlamına gelmektedir. Fakat sadece güzel kokular değil aynı zamanda her türlü şifalı bitkileri ve bunlardan yaptığı ilaçları da satan kişilere denir. Türkçe'de aktar olarak kullanılır. Nil Sarı, "Attar", *DİA*, C. IV, 1991, s. 94.

⁹⁰ Bezirci, keten tohumunun yakılmasıyla elde edilen mürekkebi yapan ve satan kişi. Mehmet Zeki Pakalın, "Bezir İş Mürekkep", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 227.

⁹¹ Çerçi, her tür ufak tefek eşyanı satan veya başka bir eşya ile takas yapan gezginci esnaf için kullanılır. Mehmet Zeki Pakalın, "Çerçi", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 352.

Dükkândâr	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eskici	2	-	1	-	-	-	1	-	-	-
Esrarcı	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gülâbî⁹²	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kınacı	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kuyumcu	-	-	5	-	2	-	2	-	-	1
Pazarcı	-	-	-	-	11	-	2	-	-	-
Sahaf	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tacir	1	-	1	-	-	-	2	-	-	-
Toplam	10	-	13	-	19	-	9	-	1	1

Tablodan anlaşılacağı üzere ticaret ile ilgili meslek kollarının neredeyse tamamını Müslümanlar teşkil etmektedir. Sadece 1601 tarihinde kuyumcular arasında 1 Gayrimüslim bulunmaktadır. 1530 yılında % 57 oran ile en yoğun meslek kolunu pazarcılar oluşturmakta olup 15-16. yüzyıllarda attar, bakkal, kuyumcu gibi meslek kolları pazarcılardan sonra şehirdeki en kalabalık ticari zümreyi temsil etmektedir.

Tablo 2.11. Temizlik ile İlgili Meslek Dalları

Tarih	1475		1519		1530		1569		1601	
	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM
Berber	-	-	-	-	3	-	-	1	-	-
Dellâk⁹³	4	-	2	-	3	-	-	-	-	-
Hamamî⁹⁴	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Sabuncu	2	-	2	-	3	-	-	-	-	-
Saka⁹⁵	1	-	4	2	-	-	-	-	-	-
Toplam	8	-	9	2	9	-	-	1	-	-

Müslüman bir toplum için temizliğin oldukça önemli olması nedeniyle şehirdeki temizlik ile ilgili meslekleri Müslümanlar ifa etmektedir. Nitekim 1519 yılında Gayrimüslimler arasında 2 saka, 1569 yılında ise sadece 1 berber bulunmaktadır.

⁹² Gülâbî, gül suyu yapan kişi. Mehmet Zeki Pakalın, "Gülâbdan", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 683.

⁹³ Dellâk, hamamda müşterileri keseleyip yıkayan kimse. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 616.

⁹⁴ Hamamî, hamam idare eden adam, hamamcı. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 558.

⁹⁵ Saka, su taşıyan su getiren kimse. Mehmet Zeki Pakalın, "Saka", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 96.

Tablo 2.12. Taşımacılık ile İlgili Meslek Dalları

Tarih	1475		1519		1530		1569		1601	
	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM
Deveci	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Eşekçi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hammal	7	1	4	-	4	-	-	-	-	-
Kanlıcı (Kağnıcı)	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	9	2	4	-	4	-	1	-	-	-

Taşımacılık ile ilgili meslek dalları arasında çoğunluğu Müslümanlar oluşturmakla birlikte 1475 yılında hammal ve kanlıcı (kağnıcı) mesleklerini icra eden sadece 2 Gayrimüslim bulunmaktadır. Bu tarihte şehirdeki en yoğun taşımacılık meslek kolunu hamallar meydana getirmektedir. Bunların şehirdeki oranı % 72 olarak dikkat çekmekle birlikte bu oranın % 63'ünü Müslümanlar teşkil etmektedir. Gelibolu örneğinde de tespit ettiğimiz şekilde Osmanlı hammalları, iddiaların aksine Gayrimüslimlerden ve devşirmelerden değil de genellikle Müslümanlardan oluşan, büyük pazar ve bedestene sahip liman şehirlerine bu işi yapmaya gelen ehliyetli kimselerdi.⁹⁶

Tablo 2.13. Muhtelif Meslek Dalları

Tarih	1475		1519		1530		1569		1601	
	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM	M	GM
Alûfeci	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Arakıcı	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-
Bâcdâr ⁹⁷	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bekçi	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Bevvâb ⁹⁸	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Ceremehor	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Cerrah	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-
Çerağcı ⁹⁹	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Çiftçi	2	-	-	-	-	-	-	1	1	1

⁹⁶ Güray Kırpık, "Osmanlı'da Hamallık Mesleği ve İlgili Arşiv Belgeleri", *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, C. 2, S. 3, 2013, s. 222.

⁹⁷ Bâcdâr, yol emniyetinin temini karşılığında belirli yerlerde belli bir tarifeye göre para alan memura denir. Mehmet Zeki Pakalın, "Bacdar", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 144.

⁹⁸ Bevvâb, kapı bekçisi. Mehmet Zeki Pakalın, "Bevvâb", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 212.

⁹⁹ Çerağcı, tekke, medrese ve câmilerde kandilleri ve mumları yakmakla görevli kimse. Mehmet Zeki Pakalın, "Çerağcı", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 352.

Çoban	1	-	-	-	1	-	-	-	3	-
Değirmenci	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Fenerci	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Girevci (Rehinci)	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Güreşçi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hassa Çöpçü	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Havyaracı	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Hekim	-	-	3	-	-	-	1	-	-	-
Kapudan	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karbansaraycı	1	-	-	-	-	-	1	-	1	-
Kâtib	1	-	1	-	3	-	-	-	-	-
Kemanî ¹⁰⁰	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Kethüda ¹⁰¹	11	-	1	1	1	-	-	-	-	-
Kılavuz	-	-	1	-	1	-	2	-	-	-
Râhî	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Remmâl ¹⁰²	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Ser-baytar	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Şümar-i Gümrük	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Ziverci (Ziyaretçi)	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	25	1	9	3	13	2	8	1	6	1

15-16. yüzyıllarda muhtelif meslek dalları içerisinde Müslümanların oranı % 89, Gayrimüslimlerin oranı ise % 11 olarak görülmektedir. Bunlar arasında dikkat çekici çoğunluğu alûfeci, bâcdâr, kapudan, kâtib, kethüda, bevvâb, hassa çöpçü şümar-i gümrük gibi idari, resmi ve sair askeri görevliler oluşturmaktadır. Aynı kategoriye dahil edilmiş gruplar içerisinde 1475 tarihinde şehrin idaresinden sorumlu kethüdaların sayısı önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar arasında 1519 tarihinde 1 Gayrimüslim kethüda tespit edilmektedir. Bunun yanında tarım ve hayvancılık sektöründe faaliyet gösteren çiftçi, çoban ve değirmenci gibi meslek kolları mevcuttur.

15-16. yüzyıllarda meslek kollarının Müslüman ve Gayrimüslim oranları aşağıdaki sıralamada verilmiştir.

¹⁰⁰ Kemanî, keman çalan çalgıcı. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1182.

¹⁰¹ Kethüda, büyük devlet adamları ile zenginlerin işlerini gören kahya. Bununla birlikte sanat ve meslek erbabının işlerine bakmak üzere esnaf arasından seçilip hükümet tarafından tayin edilen kimse. Mehmet Zeki Pakalın, "Kethüda", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 251; <http://lugatim.com/s/keth%C3%BCda>, (Erişim Tarihi: 17.06.2018).

¹⁰² Remmâl, falcı. Mehmet Zeki Pakalın, "Remmal", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 28.

Dokumacılık:	Müslüman % 87	Gayrimüslim % 13
Dericilik	: Müslüman % 77	Gayrimüslim % 23
Denizcilik	: Müslüman % 56	Gayrimüslim % 44
Gıda	: Müslüman % 61	Gayrimüslim % 39
Alet İmalı	: Müslüman % 85	Gayrimüslim % 15
İnşaat	: Müslüman % 68	Gayrimüslim % 32

Bu sıralamadan da anlaşılacağı üzere 15-16. yüzyıllarda Gelibolu meslek dalları içerisinde Müslümanların en yoğun olarak bulunduğu sektörler, inşaat, dokumacılık, alet imalı ve dericilik olarak dikkat çekmektedir. Tahmin edildiği gibi Gayrimüslimlerin çoğunluğu denizcilik sektöründe bulunmaktadır. Zira Gelibolu, önemli bir deniz üssü ve liman şehri olarak ön plana çıkmaktadır. Gelibolu şehri, Bizans'tan Osmanlı hakimiyetine geçtiğinde buranın tersanesi ve tersanede çalışan Rum nüfusu, Osmanlı donanmasına dahil olmuştur. Şehrin yerli Rumlarının *kürekçiyan* ve *zenberekçiyan* cemaatleri adı altında Osmanlı donanmasına dahil olduğunu daha önce belirtmiştik. Dolayısıyla 15. ve 16. yüzyıllarda da Gelibolu Rumlarının denizcilik sektöründe aktif olarak bulunmaları şaşırtıcı bir durum olmamalıdır. Bununla birlikte denizcilik sektörünün dışında Gayrimüslimlerin yoğun olarak bulunduğu diğer meslek kolları ise gıda ve inşaatır.

2.1.5. Baba Adı Abdullah Olanlar ve Mühtediler

Devşirmelerin, azat edilmiş kölelerin veya yeni Müslüman olanların Hıristiyan baba adı yerine "Allahın kulu" anlamına gelen *Abdullah* ismini kullandıklarına dair tarihi belgelerde pek çok örnek gösterilebilir.¹⁰³ Gelibolu'da baba adı "veled-i Abdullah" olarak belirtilenlerin ihtida eden kişiler olduğunu düşünülmektedir. Zira 15-16. yüzyıllarda şahısların kendi isimleri arasında "Abdullah" ismini kullanan toplam 12 kişi bulunmaktadır. Abdullah isminin sonradan Müslüman olanlara verilmesi hasebiyle Müslüman halk arasında Abdullah isminin neredeyse hiç tercih edilmediği, bu yüzden Abdullah isminin az kullanılan isimlerden biri olduğu düşünülebilir. 1480 yılından itibaren yüksek memurluklara gelen mühtedilerin daha çok Abdülatif, Abdülvahab, Abdülfettah,

¹⁰³ Serpil Sönmez Yılmaz, *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, Kitabevi, İstanbul 2011, s. 135; "Veled-i Abdullah"ların detaylı değerlendirmesi için bkz. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, TTK, Ankara 2002, ss. 319-323.

Abdülkerim, Abdülaziz, Abdülgaffar, Abdülhalib, Abdurrahman, Abdurrahim isimlerini tercih ettikleri görülmektedir.¹⁰⁴ Gelibolu'da yukarıda belirtilen isimleri kullanan 1519 yılında 4 kişi, 1530'da 11 kişi, 1601'de ise 6 kişi bulunmaktadır.

1475 yılında şehirde 208 kişi "veled-i Abdullah" olarak kaydedilmiş olup bunların toplam hane içerisinde oranı yaklaşık % 19'dur. "Kâdim şehirli"ler arasında 46 kişi "veled-i Abdullah" şeklinde kaydedilmiştir. Bilindiği üzere "kâdim şehirli" olarak belirtilen kişiler, Gelibolu anlaşma şartıyla Osmanlı idaresine girdiğinde şehirde kalan yerli Rumları temsil etmektedir. 1475 tarihinde bunlar 223 hane olup bu tarihte tamamının Müslüman olduğunu görmekteyiz. "Kâdim şehirli" olarak kaydedilenlerin arasında mühtedilerin oranı % 20 olmakla birlikte bunlar üçüncü nesil mühtedi olmalıdırlar. Bu tarihte veled-i Abdullahların isimleri, Yusuf (17), İsmail (14), Ahmet (13), Hızır (10), Karagöz (9), Hoşkadem (9), Tanrıvermiş (9), Mehmet (8), İlyas (8), Hamza (8), Atmaca (7), Hasan (6), Doğan (4), Mustafa (4), Şirmerd (4), İshak (4), Ayas (2), Murat (2), Balaban (2), Mahmut (2), Evrenos, Durmuş, Halil, Karaca, Süleyman'dır. 1519 yılında veled-i Abdullahların sayısı 219 kişi ile yaklaşık % 19, 1530'da 179 kişi ile % 18, 1569'da 233 kişi ile % 24, 1601'de ise 134 kişi ile % 21 olarak tespit edilmiştir. 1519 yılında veled-i Abdullah olarak kaydedilen kişilerin isimleri, Yusuf (21), Ahmet (16), Hasan (16), Hamza (15), Hızır (12), İlyas (11), Mustafa (10), Mahmut (10), İskender (10), Ali (10), Şirmerd (8), Karagöz (7), Kasım (6), Süleyman (5), Mehmet (4), Atmaca (4), İsmail (3), Davut (3), Durmuş (3), Bahşi (2), Hüseyin (5), Abdülkerim (2), Alagöz, İsa (2), Ayas (2), Hoşkadem, Tanrıvermiş, Doğan, İshak, Balaban, Evrenos, Halil, Karaca'dır. 1530 yılında Yusuf (18), Ahmet (13), Hamza (11), İskender (11), Hasan (10), Mustafa (9), Hızır (8), Kasım (8), Mahmut (8), İlyas (6), Süleyman (3), Hüseyin (6), İbrahim (5), Mehmet (5), Şirmerd (5), Ali (4), Karagöz (3), Davut (2), Durmuş (2), Nasuh (2), Yakup (2), İshak (2), Bahşi, Musa (2), Hüsam (2), Abdülkerim, Ayas, Hoşkadem, Tanrıvermiş, Balaban, Evrenos, Halil, Salih, Ömer'dir. 1569 yılında Hasan (21), Mustafa (17), Ahmet (16), Yusuf (14), Hamza (14), Ali (13), İskender (9), Mahmut (9), Hüseyin (8), Mehmet (7), Süleyman (6), Kasım (6), Nasuh (5), Şirmerd (5), Hızır (4), Sinan (3), Durmuş (3), Şahin (3), İlyas (2), Musa (2), Turgut (2), Yakup, Karagöz, Balaban, Ömer, Sefer, Osman, İdris'tir. 1601 yılında ise Hasan (15),

¹⁰⁴ V. L. Ménage, "Seven Ottoman Documents From the Reign of Mehmed II", *Documents From Islamic Chanceries*, 1956, ss. 112-118; Yusuf Sağır, "Fatih ve II. Bayezid Ümerâsından Yakup Bey ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S. 46, 2016, s. 48.

Ali (9), Hüseyin (8), Mustafa (7), Ahmet (7), Yusuf (5), Mahmut (4), Hamza (4), İskender (2), Nasuh (3), Şahin (3), Sinan (3), Mehmet (3), Süleyman (2), Durmuş (2), İlyas (2), Mami (2), Yunus (2), Miraç (2), Yakup (2), Murat (2), Osman, Musa, Abdurrahim, Ramazan, Bahadır, Resul, İbrahim'dir.¹⁰⁵

Şehirdeki mühtedi sayısı, şehrin toplam nüfusu ile yan yana koyulduğunda nüfusun arttığı veya azaldığı dönemlerde mühtedi sayısının da nüfusa paralel olarak bir artış veya azalış gösterdiği anlaşılmaktadır. 15-16. yüzyıllarda şehirdeki mühtedilerin oranını, Gelibolu'nun da içinde yer aldığı orta büyüklükteki Balkan kentlerinden Selanik ve Filibe ile kıyaslamak mümkündür. Nitekim Selanik'te mühtedilerin oranı, 1478'de 23 kişi ile % 2.46, 1500'de 243 kişi ile % 12.42, 1530'da 384 kişi ile % 19.63, 1568'de 420 kişi ile %20.58 olarak göze çarpmaktadır.¹⁰⁶ Filibe'de ise, 1485'de 28 kişi ile % 3.11, 1516'da 270 kişi ile % 24.61, 1570'de ise % 18.26 olarak tespit edilmiştir.¹⁰⁷ İlk tahrir döneminde Gelibolu'daki mühtedilerin oranı oldukça fazladır. 16. yüzyılda oranlar yine oldukça yüksek olup belli dönemlerde Gelibolu ile hemen hemen aynı oranda seyretmektedir. Nitekim Gelibolu'nun erken dönem İslamlaşma sürecinde Yazıcızâde kardeşlerin büyük bir etkisi olmalıdır. Hatta sonraki dönemlerde de etkisini sürdürdüğü söylenebilir. Zira onların eserlerinin etki alanı Osmanlı topraklarının tamamını kapsıyordu. Bilhassa eserleri arasında *Envarü'l-Aşikin* ve *Muhammediye*, sıradan halkın İslamın temellerini öğrenebilecekleri kitaplar olarak oldukça önemlidir. Bu iki eser, Kuran-ı Kerim ile birlikte Osmanlı dünyasında İslam hakkındaki en önemli kaynak konumuna erişmiştir.¹⁰⁸

Gelibolu, uzun süre esir ticaretinin merkezi olmuştur ki, bunun sosyal yapıya da yansıdığı görülmektedir.¹⁰⁹ Tahrir defterlerinde "mu'tak-ı" veya "atık-i" şeklinde kaydedilmiş olan kimselerin azat edilmiş köleler olduğu ve bunların mühtedi olduğu

¹⁰⁵ Gelibolu'daki "veled-i Abdullah"ların isimlerini karşılaştırmak için bkz. Yılmaz Kurt, "Adana Sancağında Kişi Adları", *AÜDTCF Dergisi*, Ankara 1991, ss. 182-184; Feridun Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazâsı, TTK, Ankara 2013, ss. 60-61; Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, (Çev. Demet Lowry, Heath Lowry), Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul 2005, ss. 149-150; Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, TTK, Ankara 1999, s. 56-58; Serpil Sönmez Sınmaz, *Osmanlı Klasik Çağında...*, ss. 135-138.

¹⁰⁶ Ayhan Pala, XV ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1991, s. 78.

¹⁰⁷ Turan Gökçe, a.g.m., s. 528-529.

¹⁰⁸ Tijana Krstić, *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları 15.-17. Yüzyıllar*, (Çev. Ahmet Tunç Şen), Kitap Yayinevi, İstanbul 2015, s. 55-57.

¹⁰⁹ Feridun Emecen, "Gelibolu" *DİA*, C. XIV, 1996, s. 5.

bilinmektedir.¹¹⁰ Gelibolu'da 1475'te 80 (% 7), 1519'da 92 (% 8), 1530'da 36 (% 3) ve 1601'de ise bir kişi bulunmaktadır. Bunlar, tahrir defterlerinde azat eden kişinin adıyla birlikte kaydedilmiş¹¹¹ olup bu kişilerin büyük çoğunluğunu vakıf kurucuları oluşturmaktadır. 1475'te Saruca Paşa atık-i Hamza, Saruca Paşa atık-i Karaca, Hacı Dizdar atık-i Saruca, Yağcı Hızır atık-i Mahmud, Hacı İbrahim atık-i Hacı Ahmet, Hacı Fakih atık-i Hoşkadem, Hacı Hamza atık-i Hızır, Mustafa atık-i Bahşi, Hüsam atık-i Atmaca, Reis Ahmet atık-i Karagöz, Ahmet Bey atık-i Hoşkadem, Hacı Yegan atık-i Hoşkadem, Hacı Yegan atık-i Hüseyin, Hacı Yegan atık-i Tanrıvermiş, 1519'da Hallâc Hüseyin mu'tak-ı Hacı Yusuf, Kemal Suyağı mu'tak-ı Mustafa, Reis Hasan mu'tak-ı Ali, Çoban Bey mu'tak-ı Şirmerd, Hacı Timurtaş mu'tak-ı Hoşkadem, Bahşizâde mu'tak-ı Nasuh, Mesih Paşa mu'tak-ı Zerd, Saruca Paşa mu'tak-ı İnebeği, İskenderzâde mu'tak-ı İbrahim, Ahi Hamza mu'tak-ı Mahmud, 1530'da ise Mesih Paşa mu'tak-ı Murat, İskenderzâde mu'tak-ı Hızır, Hâs Ahmet Bey mu'tak-ı Latif, Sinan Paşa mu'tak-ı Hızır, Efdalzâde mu'tak-ı Yusuf, Katib Hüsam mu'tak-ı Kasım, Silahtar Hamza mu'tak-ı Hacı Yusuf gibi pek çok örnek verilebilir. Tespit ettiğimiz diğer köle sahiplerinin icra ettikleri meslekler, 1475'te Derzi (2), Fakih (2), Reis, İmam, Dizdar, Cullâh, Hatib, Hisar eri, Hamamcı, Demirci, Çeribaşı, 1519'da Reis (5), Kethüda (2), Aşçı (2), Katib, Hallac, Tabak, Külâhdüz, Silahtar, Kiremitçi, 1530'da ise Reis (3), Müezzin, Silahtar ve Dizdar olarak kaydedilmiştir. Bununla birlikte 1519 yılında tamamının Rumlardan müteşekkil olduğu Bayır köy'de Atmaca Reis mu'tak-ı Yorgi ve Yakup mu'tak-ı Marko adıyla 2 Rum azatlı köle dikkat çekmektedir.

1530 tarihinde azatlı kölelerden bazılarının berat sahibi oldukları ve azat edildikten sonra azat eden kişilerin vakıflarında müteveli ve nazır olarak görev aldıkları görülmektedir. Bunlar: İskenderzâde mu'tak-ı Hızır (Nazır), Bali Bey mu'tak-ı Abdullah (Müteveli), Sinan Paşa mu'tak-ı Hızır (Müteveli). İkinci nesilden itibaren azatlı kölelerin sayısında ciddi bir azalma görülmektedir. Bu durum, 16. yüzyılın ikinci yarısında fetihlerin azalması ile ilgili olabilir.

¹¹⁰ Kölelerin sosyal statüleri, azat edilmesi ve hürriyetine kavuşması hususunda uygulanan yöntemler için bkz. Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayatta Yeri", *Gelişme Dergisi*, C. II, 1981, ss. 67-138; Osman Çetin, a.g.e., ss. 49-56; Ümit Ekin, "17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü", *AÜDTCF Dergisi*, C. 29, S. 47, 2010, ss. 23-37.

¹¹¹ İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 32.

"Veled-i Abdullah"lar arasına azatlı köleleri de eklediğimizde şehirdeki mühtedilerin oranı 1475'de 288 kişi ile % 26, 1519'da 311 kişi ile % 27, 1530'da 215 kişi ile % 22 olarak tespit edilmiş olup 1569 ve 1601 yıllarında ise oranda bir değişiklik olmamıştır. Bu oranlara göre Gelibolu'da ihtidanın oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADİ YAPILAR

3.1. Ticari Yapılar

Ticari malın üreticiden tüketiciye ulaşan yolculuğunda, gerek kervanlarla uzun mesafeli, gerekse köyden kente, bazen de aynı yerde üretilip tüketicinin ihtiyacını karşıladığı yolculuklar söz konusudur. Bu süreçte ticari malın konakladığı, mola verdiği veya sona ulaştığı mekânlar; şehir içi veya şehir dışında, genellikle yol güzergâhları üzerinde kervansaraylar başta olmak üzere kentin merkezi noktalarında bulunan bedestenler, arastalar, çarşı ve pazarlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır.¹ Bu tür mekânlar, kentin ticari potansiyelini yansıtmaları nedeniyle kentin ekonomisi hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir. Bilhassa bu yapıların kuruluş tarihleri, buldukları mevkiler ve sayıları kentteki ticari aktiviteyi takip etmemize yardımcı olmaktadır.²

Osmanlı şehrinde ticari bölgenin merkezi Ulu Câmî ve bedesten arasında geliştiği birçok araştırmacı tarafından vurgulanmakta ve bedestenin etrafından yayılan bir işlevsel ağın oluştuğu belirtilmektedir.³ Satılan malın değerine göre bedestene yakınlık söz konusu iken, hanlar, zanaat bölgeleri ve çarşı-pazar yerleri, bedesten merkezinden çevreye doğru yayılır. Bu durum genellikle bedestenin çevresinde yer alan ve uzunçarşı olarak bilinen bir ana sokak üzerinde ticari faaliyetlerin yerleşmesi ile kendini gösterir.⁴ Uzunçarşı şehirde üretilen her türlü mal ve hizmet erbabının bulunduğu kesimdir. Uzunçarşı'ya açılan sokaklarda, her biri ayrı iş kollarında mal ve hizmet üreten lonca örgütleri yer alır. Osmanlı şehirlerinin hepsinde Ahilik ocağından da değerler taşıyan kuvvetli bir lonca teşkilatı

¹ Tuba Akar, "Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 7, S. 13, 2009, s. 267.

² Hacer Ateş, Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 212.

³ Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, (Çev. Aslı Ataöv), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, ss. 119-120; Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", *Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 88; Gönül Tankut, "Osmanlı Şehrinde Ticarî Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı", *VII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, Ankara 1970, s. 778; Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, S. XVII, Ankara 1968, ss. 71-72; Yunus Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, Aralık 2015, s. 315.

⁴ Tuba Akar, a.g.m., s. 268.

bulunmaktadır.⁵ Lonca sisteminin Osmanlı şehirlerinde ne zamandan beri kurumsal olarak var olduğu bilinmemekle birlikte daha çok 16. yüzyıldan itibaren takip etmek mümkündür. Öncesinde ise sadece ahilik ve fütüvvet ahlak ve ilkelerine dair bilgiler yer almaktadır. Lonca teşkilatının en önemli görevi, şehrin nüfusuna göre gerekli gündelik ihtiyacı karşılayacak iktisadi sistemi kurmaktır. Hammaddenin temininden ürünlerin üretilme ve satılma usul, miktar ve standartlarını belirlemek bu grupların vazifesi idi.⁶ Gelibolu'da da aynı ticari yapılanmayı görmek mümkündür.

3.1.1. Çarşılar ve Pazarlar

Osmanlı şehirlerinin mekân planlamasında külliye ve iskân mahalleri kadar çarşı-pazarlar da bu planlamanın önemli unsurlarındandır. Osmanlı şehri, tek ve temsili bir merkeze sahip olmasa bile çarşı alanı, şehir cemaati ve günlük yaşamdaki her şey ile ilgili kent yaşamının kaynağıdır. Şehrin hayat damarları başka hiçbir yerinde olmadığı kadar merkez-çarşıda atar ve orada bütün sosyal gruplar iletişim halindedir. Osmanlı şehrinin ticaret ve zanaat işlevleri, konutları mutlak bir biçimde dışta bırakarak, dükkân ve atölyelerin sıralandığı bir veya daha fazla sokaktan oluşan tek bir alanda yoğunlaşır.⁷ Şehirlerin iktisadi gereksinimlerini sağladığı ve başka şehirlerle olan irtibatını gerçekleştirdiği bu alanlar bedesten, han ve esnaf-zanaatkâr dükkânlarının yer aldığı çarşılardan oluşmaktadır.⁸ Şehrin asıl merkezini "Bedesten" teşkil etmekte ve genellikle büyük câmi ya da câmilerinden biri burada bulunmaktadır. Buradan diğer odak noktalarına doğru bir yayılım söz konusudur. Yayılmanın merkezini de bedestenden başlayan uzunçarşı oluşturmaktadır.⁹ Bu bölge, rastgele seçilmiş olmayıp konumunun saptanmasında kale surları, ana yollar ve önemli kültürel alanlara yakınlık esas alınmaktadır. Bilhassa çarşı yerlerinin belirlenmesinde kalenin bulunduğu mevki, diğerlerine nazaran daha fazla ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Bursa, Edirne, Şanlıurfa, Erzurum, Kayseri, Sivas ve birçok kentte olduğu gibi Osmanlı şehrinde çarşıların, genellikle iç kaleye yakın bir alanda konumlandığı görülmektedir.¹⁰ Liman

⁵ Özer Ergenç, a.g.m., ss. 88, 90.

⁶ Yunus Uğur, a.g.m., ss. 319-320.

⁷ Maurice M. Cerasi, *a.g.e.*, ss. 115, 119.

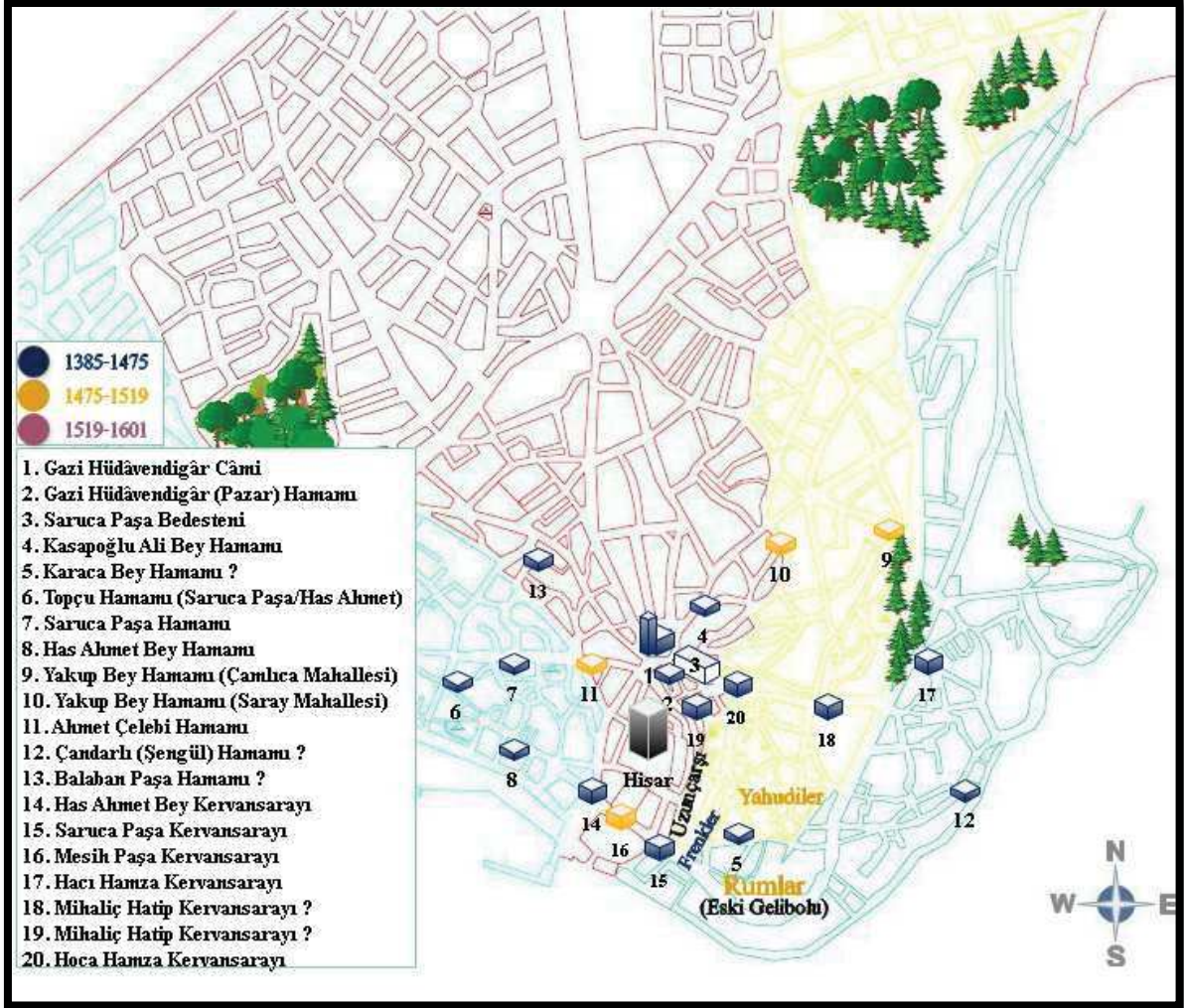
⁸ Yunus Uğur, a.g.m., s. 312.

⁹ Özer Ergenç, a.g.m., s. 88.

¹⁰ Mehmet Sait Şahinalp, Veysi Günel, "Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi", *Milli Folklor Dergisi*, S. 93, 2012, ss. 154-155.

kentlerinde ise çarşı yerinin belirlenmesinde limana yakınlık önemli ölçüde etkili olsa da bu kentlerin birçoğunda bile çarşı yerlerinin güvenlik açısından sur, kale gibi savunma yapılarına yakın yerlerde kuruldukları aşikârdır. Başta Gelibolu olmak üzere Antalya, Giresun, Sinop, Alanya, Silivri gibi liman kentleri, çeşitli açılardan bu duruma örnektir.¹¹

Harita 3.1. 15-16. Yüzyıllarda Gelibolu Çarşı Bölgesi ve Çevresindeki Ticari Yapılanma

Gelibolu iç kalesinin sınırlarını tam olarak saptayamadığımız için çarşıların kale içinde mi yoksa kale dışında mı şekillendiğini tespit etmek oldukça güçtür. Evliya Çelebi'ye göre çarşı ve pazarlar, kentin varoşunda yer alır.¹² Burası, iç kalenin dışı olmalıdır. Çarşıların büyük çoğunluğunun, bedestenin başlayarak bedestenin güney

¹¹ Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, ss. 89-90.

¹² Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Kitap. V, C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 424.

tarafından limana doğru uzandığı tespit edilmiştir. Burası, kentin uzunçarşısıdır. Bugün bile çarşı bölgesi burasıdır. Çarşı düzeni, liman bölgesinde de sahil boyunca devam etmektedir. Çarşının kalbini bedesten teşkil etmekte, bedestenin dört bir tarafında bulunan kapılar yönünde çarşılar yer almaktadır. Bedestenin iç kaleye ve Ulu Câmî'ye olan yakın konumu, iç kalenin liman ile iç içe bulunan yapısı, Gelibolu çarşılarının bu bölge arasında yoğunlaşmasına imkân sağlamış olmalıdır. Uzunçarşının girişinde ticaretle ilgilenen Frenklerin Mahallesi, batısında liman, doğusunda Yahudi Mahallesi ve Rum (Eski Gelibolu) Mahallesi bulunmaktadır (Harita 3.1). Bizans döneminde de Gelibolu'nun bu şekilde bir düzene sahip olduğu düşünülmektedir. İstanbul ve Selanik gibi bazı Bizans kentlerinde çarşıların, Osmanlı döneminde de yaklaşık olarak aynı yerlerinde bulunduğu görülmektedir.¹³ Hatta İstanbul'un Bizans dönemindeki bazı işlevsel alanlarının, erken Türk döneminde de eski yerlerinde kaldığı bilinmektedir.¹⁴ Dolayısıyla Bizans dönemi çarşılarının Osmanlı döneminde de mevcut fonksiyonunu koruduğu ve çarşı bölgesinin bedestenin inşası ile birlikte büyük bir genişleme gösterdiği söylenebilir.

Osmanlı devleti'nde kentsel yerleşmelerin kendi tüketimleri için tarımsal olmayan üretim örgütleri vardı. Bu örgütler, sadece şehre değil şehrin merkezini konumunda bulunan bölgeye de hizmet ediyorlardı. Şehirlerin bazıları, üretim ile ülke ekonomisine önemli katkıda bulunabilecek tarzda bir sanat dalında ihtisaslaşmışlardı. Şehirde üretime katılanların hepsi, bağlı oldukları sanayi dalında, ekonomik, mâli, idarî ve sosyal fonksiyonları bulunan bir teşkilatın üyesiydiler. Osmanlı şehirlerinin hepsinde yaygın ve kuvvetli bir esnaf teşkilatı bulunmakta idi.¹⁵ Nitekim Gelibolu'da çarşılar, Osmanlı şehirlerinin genelinde gözlemlendiği üzere belirli bir sektörde uzmanlaşmış esnaf gruplarının adıyla kaydedilmiştir.¹⁶ 1475 yılında Gelibolu'da çarşıların¹⁷ sayısı 16'dır.¹⁸ Bu sayı, 1519 yılında 35'e yükselmiş¹⁹ 1569 yılında ise 29'da düşmüştür. Bu tarihlerde

¹³ Bizans devrinde kale ve çevresinde çarşıların kurulması, Selçuklular ve Osmanlılar zamanında da devam ettirildiği düşünülmektedir. Bkz. Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 90.

¹⁴ Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, (Çev. Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 220.

¹⁵ Özer Ergenç, *a.g.m.*, s. 90.

¹⁶ Yusuf Oğuzoğlu, "Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler", *Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1987, s. 3.

¹⁷ Çarşı ve pazar kelimesi, 16. yüzyıla kadar aynı anlama gelmekte idi. Maurice M. Cerasi, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁸ Gazi Yakup Bey'in H. 889/ M. 1484-1485 tarihli vakfiyesine göre, Ulu Câmî'nin kuzeyinde Unpazarı bulunmaktadır. Bkz. VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 1767, s. 316, sıra nr. 79.4.

¹⁹ İbrahim Sezgin, *a.g.t.*, ss. 66-67.

Gelibolu'da en fazla dükkânın bulunduğu çarşılar, Üzümcüler, Attarlar, Tahıl Pazarı, Balık Pazarı, Pabuccılar, Sarrâclar, Bit Pazarı, Kefşgerler ve Hayyâtlar idi. 1475'te en fazla dükkânın bulunduğu çarşılarından Tahıl Pazarı'nda 19 dükkân,²⁰ 1519'da Bit Pazarı'nda 157 dükkân 1569'da yine aynı pazarda 169 dükkân kayıtlıydı. Çarşı merkezi, Ulu Câmî, bedesten ve hemen yanında bulunan Hüdâvendigâr Hamamından müteşekkildi. Kazancılar ve Hayyâtlar Çarşısı²¹ bedesten yakınındaydı. Tahıl Pazarı da büyük ihtimalle bedestene yakın bir konumda bulunmaktaydı. Zira burada, Mihaliç Hatip²² ve Hoca Hamza'nın²³ inşa ettirdiği birer kervansaray yer almaktaydı. Kervansaraylar genellikle bedestenlerin etrafında inşa edilirdi.²⁴ 1519 tarihinde diğer çarşılar arasında en fazla dükkânın bulunduğu Bit Pazarı ve Pabuccılar Çarşısı,²⁵ tahminen bedesten ve liman arasında şekillenmiş uzunçarşı içerisinde toplanmıştı.²⁶ Yine burada, bir kapanın²⁷ bulunduğu tahmin edilmektedir.²⁸ Harita 3.1'de gördüğümüz, uzunçarşının limana bağlandığı Saruca Paşa Kervansarayı ve çevresi Balık Pazarı idi.²⁹

Limana çevresi, çarşıların kurulduğu diğer önemli bir mevkiydi. Attarlar, Sarrâclar³⁰ ve Üzümcüler Çarşısı limana yakın bir konumda bulunmaktaydı.³¹ Has Ahmet Bey Hamamı'nın çevresi Üzümcüler Çarşısı idi.³² Hemen yakınında da At Pazarı yer almaktaydı.³³ Merkezi çarşı bölgesinin içerisinde yer almayan Kefşgerler Çarşısı, Harita 3.1.'de küçük kırmızı çember ile gösterdiğimiz, kentin dışına doğru Ahi Devle Zâviyesinin yer aldığı bölgedeydi.³⁴

²⁰ A.g.t., s. 66.

²¹ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 467; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 65.

²² BOA, TD, nr. 12, s. 188; BOA, TD, nr. 434, vr. 435b; BOA, TD, nr. 490, s. 535.

²³ BOA, TD, nr. 12, s. 195; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 442; BOA, TD, nr. 434, vr. 236a; BOA, TD, nr. 490, s. 536.

²⁴ Özer Ergenç, a.g.m., s. 88; Yunus Uğur, a.g.m., s. 315.

²⁵ İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 66.

²⁶ BOA, TD, nr. 12, s. 189.

²⁷ Halkın genel ihtiyaçları yiyecek ve giyecek gibi ürünlerin toptan satıldığı yer. Örneğin: "Unkapanı", "Yağkapanı", "Balkapanı" gibi. Mehmet Zeki Pakalın, "Kapan", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, s. 164.

²⁸ VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 1767, s. 316, sıra nr. 79.4.

²⁹ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 497; BOA, TD, nr. 490, s. 578.

³⁰ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 455.

³¹ İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 65.

³² VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 2105, s. 505, sıra nr. 89; BOA, TD, nr. 12, s. 183; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 461; BOA, TD, nr. 490, s. 589.

³³ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 424.

³⁴ BOA, TD, nr. 12, s. 180; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 426; BOA, TD, nr. 434, vr. 224a; BOA, TD, nr. 490, s. 514-515.

Çarşı bölgesi içinde yer alan bazı dükkânların herhangi bir çarşıya bağlı olmadığı, bu bölgede bulunan merkezi yapıların etrafında teşekkül ettiğini görüyoruz. Öyle ki çarşıların etrafında kurulduğu Gelibolu iç kalesinin önünde, 1475 yılında 4 dükkân, 1519 yılında 23 dükkân, 1569 yılında 16 dükkân bulunmaktaydı. Yanyana çarşı bölgesinin merkezini oluşturan Ulu Câmî, Hüdâvendigâr Hamamı ve bedesten çevresinde 1519 ve 1569'da toplam 12 dükkân yer almaktaydı.

Genel olarak Osmanlı kentlerinde, iskân işlevi olan mahalleler ve iktisadi işlevi olan Ulu Câmî, bedesten, han ve çarşıların bulunduğu alanın birbirinden ayrıldığı görülmektedir.³⁵ Bu alan, kapalı bir çevre teşkil ettiğinden iskân bölgesinin temsil ettiği mahalleler çoğunlukla sakin kalmaktadır.³⁶ Bu durum, mahremiyet ve kadın-erkek ilişkileri dikkate alındığında oldukça mantıklı gözükmektedir. Fakat iskân ve iktisadi temelli bir ayrımı tekrardan düşündürecek bazı hususlar bulunmaktadır ki çarşı bölgesinde, hanlarda yaşayan insanların aynı zamanda bir avâriz defterinde mahalle başlığı altında kaydedilmesi bu duruma örnek verilebilir.³⁷ Bu iki işlevin tamamen birbirinden ayrılmadığı Gelibolu kentinde de açık bir şekilde görülmektedir. Gelibolu çarşı bölgesi genişledikçe çarşıya yakın iskân mahallelerinin de bu bölgeye dâhil olduğu, bu mahallerde çarşıların teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Üzümcüler Çarşısı ve At Pazarı,³⁸ tahminen limana yakın Kapudan ve Ayşe Hatun Mahallesi (Câmî-i Buhurî) sınırları içerisinde idi. Ayrıca Sofuca Halil ve Bostancı İnebeyi Mahallesi'nin bulunduğu mevki Karaman Pazarı olarak bilinmektedir.³⁹ Çarşı bölgesi olarak bilinen Ulu Câmî ve bedesten çevresinin kuzeyinde, Suyağı ve Has Ahmet Bey Mahallesi sınırlarına dâhil Un Pazarı⁴⁰ ve Kazancılar⁴¹ Çarşısı'nın yer aldığı düşünülmektedir. Uzunçarşıya yakın Tat Ahmet Mahallesi mescidinin bulunduğu yerde Bit Pazarı ve Pabuccılar Çarşısı vardır.⁴² Bununla birlikte kentin çıkışında bulunan Kefşerler Çarşısı, büyük olasılıkla Veled-i Cemşit Mahallesi'ne doğru uzanıyordu.

³⁵ Yunus Uğur, a.g.m., s. 312.

³⁶ Semavi Eyice, "Bedesten", *DİA*, C. V, 1992, s. 304.

³⁷ Yunus Uğur, a.g.m., ss. 312-313.

³⁸ Burada bulunan 4 dükkâmı Yahudiler işletmektedir. Bkz. *75 Numaralı Gelibolu Livası...*, s. 424.

³⁹ *75 Numaralı Gelibolu Livası...*, s. 473.

⁴⁰ VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 1767, s. 316, sıra nr. 79.4.

⁴¹ Bugün burası, "Kazancılar Sokak" olarak bilinmektedir.

⁴² BOA, *TD*, nr. 12, s. 189.

Diğer yandan mahallelerde gündelik ihtiyaçlara yönelik hizmet sunan dükkânların varlığı, mahallelerin sadece ikâmet mekanları olarak kullanılmadığını göstermektedir.⁴³ Örneğin Hüseyince Mahallesi'nde, mescide bitişik 1475 yılında 22 dükkân, 1519, 1530 ve 1569 yılında ise 21 dükkân kayıtlıdır.⁴⁴ Dolayısıyla Gelibolu'da câmi ve mescitler etrafında canlı bir ticaret hayatı teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Mahallede bu denli fazla dükkân bulunması, çarşı bölgesine yakın bir konumda bulunduğunu düşündürmektedir. Nitekim liman tarafında, Üzümcüler Çarşısı ve At Pazarına yakın olan Güdük Hacı Hızır Mahallesi Mescidine bitişik 1519 yılında 11 dükkân, 1530 yılında 12 dükkân, 1569 yılında da 13 dükkân yer almaktadır.⁴⁵

Gelibolu'da çarşılarda, müstakil olarak belli başlı merkezi yapıların çevrelerinde ve mahallelerde bulunan dükkânların sayısı 1475 yılında tahmini 315, 1519 yılında 569 (9'u boş),⁴⁶ 1569 yılında da aşağı yukarı 630 olduğu düşünülmektedir.⁴⁷ Bu sayı üzerine özel mülkiyete ait dükkânlar da dâhil edilirse Evliya Çelebi'nin Gelibolu'da 900 dükkânın bulunduğu dair verdiği tahmine yakın bir rakam ortaya çıkacaktır.⁴⁸ Bunun yanında kentte, tüccarların mallarını depoladıkları mahzenler, başhaneler,⁴⁹ meyhaneler ve bozahaneler bulunmakta olup bunlar çoğunlukla liman bölgesinde yer alan Attarlar Çarşısı, Üzümcüler Çarşısı ve Balık Pazarı'nda teşekkül etmiştir. 1475 yılında kentte bulunan mahzen sayısı 6 iken bu sayı 1519 yılında 14'e yükselmiş, 1569 yılında ise aynı kalmıştır. Ayrıca meyhane ve bozahaneler, Balık Pazarında ve Rumların mütemekkin olduğu Manyas bölgesinde idi. Başhaneler de Balık Pazarı ve kale önünde bulunmakta, bunların sayısının 1519'da 3, 1569'da ise 2 olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.2. İktisadi Düzeni Etrafında Şekillendiren Bir Yapı: Bedesten

Osmanlı şehir planının hâkim unsurları câmi, bedesten ve imaret siteleridir. Bu odak noktaları arasındaki bağlantı yollarla sağlandığı için buraların her iki tarafında ekonomik aktivitelerin gerçekleştirildiği, çarşı ve pazar yerleri kurulmuştur. Şehrin

⁴³ Yunus Uğur, a.g.m., s. 313.

⁴⁴ BOA, TD, nr. 12, s. 197; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 421; BOA, TD, nr. 434, vr. 240a; BOA, TD, nr. 490, s. 240a.

⁴⁵ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 445; BOA, TD, nr. 434, vr. 230b; BOA, TD, nr. 490, s. 527.

⁴⁶ İbrahim Sezgin, a.g.t., ss. 68-69.

⁴⁷ 1530 tarihli tahrir defterinin son kısımları eksik olduğu için sağlıklı bir rakam elde edilemeyeceğinden bu defterdeki veriler, dükkân sayısı hesaplamalarına dâhil edilmemiştir.

⁴⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1315, s. 318; İbrahim Sezgin, a.g.t., s.69.

⁴⁹ Koyun, kuzu ve sığır başlarının satıldığı dükkân.

merkezini bedesten teşkil eder.⁵⁰ Bezzâzistan veya Bazistan'dan bozma olan bedesten kelimesi, ilk başlarda bez satılan yer anlamına⁵¹ gelmekte olup zamanla büyük tüccarların bulunduğu ve uluslararası ticari öneme sahip malların korunup saklandığı bir yer halini almıştır.⁵² İnalçık, bedestenli kentlerin uluslararası ticaret merkezi olduğunu, hatta Evliya Çelebi'nin, Osmanlı kentlerini bedestenliler ve bedestensizler olmak üzere ikiye ayırdığını belirtmiştir.⁵³

Bütün ticaret bölgesinin merkezi olarak kurulan bedesten, dört cephesinde demir kapılı ve pencerelerinin demir kepenklerle korunduğu sağlam kârgir yapısı ile tüccarların değerli mallarını koruyan bir çeşit iç kale görevi görmektedir.⁵⁴ Kare veya dikdörtgen formu inşa edilen bedestenlerin duvarlarına bitişik dükkânlar yer almaktadır.⁵⁵ Merkezi iş alanlarından çarşı ve pazarların odak noktası olmasından dolayı da etrafında çoğunlukla sadece bir gecelik konaklama yeri değil aynı zamanda ticaret yeri olan kervansaraylar bulunmaktadır. Kentin Ulu Câmisi de çoğunlukla buradadır ve bu merkezden diğer iskân noktalarına doğru bir yayılım söz konusudur. Bu yayılımın merkezini ise bedesten teşkil etmektedir.⁵⁶ Başta ibadethaneler, hamamlar, hanlar, çarşılar olmak üzere diğer her şey, bedestene göre konumlanır. Ticari hayatın gidişatını burası belirlemekte ve ticaretin en değerlisi burada yapılmaktadır. Bedesten ve çevresinde bulunan hanların arasında uzanan caddeler, çoğunlukla çarşıları oluşturmakta, bu çarşıların her biri belirli bir sektörde uzmanlaşmış olmaktadır. Bu sektörler de bir şekilde bedestenle irtibatlıdır. Zira bedestene en fazla gerekli ürünler, ona en yakın çarşıda bulunmaktadır. İç hacim olarak bedestende yaklaşık 150 kadar dükkân/oda/sandık, her birinde de en az bir tezgâh yer almaktadır.⁵⁷ Örneğin, 1473 yılında İstanbul Bedesteni içerisinde 124 sandık bulunmakta olup bu sayının, 140'a kadar çıktığı görülmektedir.⁵⁸

Önemli bir liman kenti Gelibolu'da, 15. yüzyılın ilk yarısında Saruca Paşa tarafından bir bedesten yaptırılmıştır. İlk defa 1475 tarihli tahrir defterinin vakıf

⁵⁰ Özer Ergenç, a.g.m., s. 88.

⁵¹ Osman Ergin, "Bedestan", *İA*, C. II, İstanbul 1979, s. 440.

⁵² Özer Ergenç, a.g.m., s. 88.

⁵³ Halil İnalçık, "İstanbul'un İncisi: Bedesten", *İktisat ve Din*, (Haz. Mustafa Özel), İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 120-121.

⁵⁴ Semavi Eyice, a.g.m., s. 303.

⁵⁵ Tuba Akar, a.g.m., s. 270.

⁵⁶ Özer Ergenç, a.g.m., s. 88.

⁵⁷ Yunus Uğur, a.g.m., s. 315.

⁵⁸ Halil İnalçık, a.g.m., ss. 124-125.

kayıtlarında rastladığımız bu bedesten, Saruca Paşa'nın imaretini yaptırdığı H. 840/M. 1436-1437 tarihi ile vakfiyesinin tanzim tarihi olan 1454 yılları⁵⁹ arasında inşa edilmiştir.⁶⁰

Saruca Paşa İmaretî Kitabesi:

"Ussiset hâzihi'l-'imâretu'l-mubâreketu fî eyyâmi devleti's-Sultân Murâd Hân, hallede'llâhu memleketehu. 'Ammarahu'l-Emîru'l-kebîru Saruca Paşa tekabbele'llâhu minhu, ve kâne fî târîhi seneti erba'îne ve semâni-mi'e.

"Bu mübarek bina Sultan Murat Han (Allah hükümdarlığını ebedî kılsın.) döneminde kurulmuş, büyük emir Saruca Paşa onu H. 840/M. 1436-37 yılında yaptırmıştır. Allah onun (hayrını) kabul etsin."⁶¹

Resim 3.1. Gelibolu Saruca Paşa Bedesteni⁶²

⁵⁹ 75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925/1519), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no: 106, Ankara 2009, s. 498.

⁶⁰ İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 61.

⁶¹ Çanakkale Kitabeleri-I Gelibolu, (Proje başk. ve Ed. Nasuhi Ünal Karaarslan), TTK, Ankara 2014, s. 58.

⁶² Bahtiyar Ergün'ün fotoğraf arşivinden. Fotoğrafın altındaki yazı: "Gelibolu redif debboyunun yandan görünüşü".

Resim 3.1'de görüldüğü üzere, üstü 6 kubbe ile örtülü bulunan Gelibolu bedesteni, Rodosçuk (Tekirdağ),⁶³ Bergama ve Beyşehir bedestenleri gibi dikdörtgen planlı olup içinde iki paye bulunmaktadır.⁶⁴ Her cephe duvarı sağlam dört giriş ile desteklenmekte, bu duvarların tam da ortasında birer kapı, üzerlerinde de 3'er pencere yer almaktadır. Bedestenin aydınlatılması pencerelerle sağlanmaktadır.⁶⁵ Mevkii itibariyle, çarşıların tam ortasında yer alan bedesten, bugün Pazar Hamamı olarak da bilinen Gazi Hüdâvendigâr Hamamının hemen yanında idi. İncelediğimiz dönem içerisinde ise, Gazi Hüdâvendigâr Câmî (Ulu Câmî) Mahallesiinde bulunmaktadır.

1475 tarihli tahrir defterinde Saruca Paşa Bedesteninin sandık sayısı ile ilgili herhangi bir malumat bulunmazken⁶⁶ 1519 tarihli tahrir defterinde bedesten içerisinde 43 sandık bulunduğu ve bunun 37'sinin kullanıldığı kayıtlıdır.⁶⁷ 1569 tarihli tahrir defterinde ise bedestenin toplam sandık sayısının 40'a düştüğü ve bunun 26'sının kullanıldığı 14 sandığın boş olduğu görülmektedir.⁶⁸ Bu düşüşün, 16. yüzyılın ikinci yarısında bedesten ve çevresinde çıkan yangınlardan kaynaklanması muhtemeldir. Zira 16. yüzyıla ait bazı Mühimme defterlerinden, Gelibolu'da çıkan pek çok yangından Saruca Paşa Bedesteni ve çevresinin fazlasıyla zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Gelibolu kadısına gönderilen H. 29 M. 972/M. 6 Eylül 1564 tarihli bir hükümde, Gelibolu'da bu tarihte çıkan yangından bedesten ve çevresinde bulunan bin kadar dükkânın zarar gördüğü kaydedilmektedir.⁶⁹ Aynı şekilde H. 19 S. 980/M. 1 Temmuz 1572 gecesi çarşı içerisinde meydana gelen yangında, Saruca Paşa Bedesteninin kubbeleri dâhil olmak üzere etrafında bulunan 160 dükkân ve iki oda ile hemen bitişiğinde bulunan Gazi Hüdâvendigâr (Pazar) Hamamı külhanı kısmen yanmıştır.⁷⁰

Chevalier d'Arviux, XVII. yüzyılda Gelibolu'da birkaç kubbeli olan bedestende her türlü mal ve yiyeceğin bol bulunduğundan ve ucuz olduğundan bahseder.⁷¹ 20. yüzyıla

⁶³ Rodosçuk'ta bulunan Rüstem Paşa Bedesteni de Gelibolu bedesteni gibi 6 kubbeli bir yapıya sahiptir. Bkz. Hacer Ateş, a.g.t., ss. 213-214.

⁶⁴ Semavi Eyice, a.g.m., s. 306.

⁶⁵ Mustafa Cezar, a.g.e., s. 287.

⁶⁶ BOA, TD, nr. 12, s. 177.

⁶⁷ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 496.

⁶⁸ BOA, TD, nr. 490, s. 577.

⁶⁹ 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet ve İndeks I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no: 28, Ankara 1995, s. 105; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 35.

⁷⁰ İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 35.

⁷¹ Hrand Der Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)*, Everest Yayınları, İstanbul 2013, s. 29; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 62.

kadar varlığını devam ettiren Saruca Paşa Bedesteni,⁷² bu tarihlerde harabe idi. Aynı resimde bedestenin kuzey-batı tarafına bakan duvarının ve iki kubbesinin yıkılmış olduğunu görülmektedir. 1952 yılında da tamamen ortadan kaldırılmıştır.⁷³

3.1.3. Kervansaraylar

Kervansaraylar, yolcuları barındırmak, kervanları dinlendirmek ve tüccarların getirdikleri malları sahiplerine teslim edinceye kadar muhafaza etmek amacıyla şehirlerde ve şehirlerarası yollar üzerinde inşa edilen kârgir yapılardır.⁷⁴ Açık bir avlu ve kapalı bölümlerden oluşan kervansaraylar, kare veya dikdörtgen biçimli üstü kapalı avlusu ile birlikte çevresinde bulunan mekânlar, genellikle iki katlı olarak inşa edilmişlerdir.⁷⁵ Kervansaray sayısı, bir kentteki ticari aktiviteyi anlamamıza yardımcı olabilir.⁷⁶ Osmanlı yollarının işleminde aktif role sahip olan bu kuruluşlar, bölge ihtiyacına göre tesis edilmişlerdir.⁷⁷ Gelişmişlik ölçeğine göre kentlerde kervansaray sayısı 15 ve daha da üzerine çıkabilmektedir.⁷⁸

Gelibolu kent merkezinde 1475 yılında 6, 1519 ve 1569 yıllarında ise 7 kervansaray bulunmaktadır. 1475 öncesinde bir kervansarayın daha varlığı bilinmektedir. Karaca Bey vakıflarında yer alan kervansaray harap olmuş, onun yerine odalar inşa etmişlerdir. 1475 yılında 14 oda, 1519'da 15 oda, 1530'da 15 oda bir bağ, 1569 yılında ise yarısı bağ yarısı ev olmuştur.⁷⁹ Kervansarayların yoğun olarak bulunduğu alanlar, genellikle kent merkezini göstermektedir.⁸⁰ Nitekim Gelibolu'da kervansaraylar, Harita 7'te görüldüğü üzere çoğunlukla kentin en merkezi sahası olan çarşı ve liman bölgesinde ve buralara ulaşan ana yollar üzerinde şekillenmiştir. 1475 yılında en fazla kervansarayın bulunduğu bölge,

⁷² Semavi Eyice, a.g.m., s. 306; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Murat Devri*, C. II, Damla Ofset, İstanbul 1989, s. 491.

⁷³ Semavi Eyice, a.g.m., s. 306; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 63.

⁷⁴ Mehmet Zeki Pakalın, a.g.m., ss. 245-254.

⁷⁵ Şebnem Akalın, "Kervansaray", *DİA*, Cilt: XXXV, Ankara 2002, s. 301; Ayrıca bkz. Gönül Cantay (Güreşsever), "Türkiye'de Osmanlı Devri Kervansaray Yapılarının Tipolojisi", *IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler Cilt: III 21-25 Eylül 1981*, Ankara 1989, ss. 1381-1390.

⁷⁶ Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (Çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 176.

⁷⁷ Hüseyin Arslan, *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 300.

⁷⁸ Yunus Uğur, a.g.m., s. 315.

⁷⁹ BOA, *TD*, nr. 12, s. 187; *75 Numaralı Gelibolu Livası...*, s. 504; BOA, *TD*, nr. 434, vr. 239b; BOA, *TD*, nr. 490, s. 542.

⁸⁰ Andre Raymond, *a.g.e.*, s. 176.

bedesten ve çevresidir. Bedesten çevresinde olduğunu düşündüğümüz Tahıl Pazarında Mihaliç Hatip⁸¹ ve Hoca Hamza'nın⁸² inşa ettirdiği birer kervansaray bulunmaktadır. Bedestenin, Saruca Paşa İmareti'nin bulunduğu güzergâha bağlanan yol üzerinde yine Mihaliç Hatip'in bir kervansarayı daha yer almaktadır. 1475 tarihli tahrir defterinde "Derpiş Kalenderhane" şeklinde tasvir edilen bu kervansaray, büyük ihtimalle İskenderzâde Mahallesinin sınırları içerisindeydi. Zira mahalle mescidinin tahmini bulunduğu mevkide, "Kalender Baba" adlı bir şahsın mezarı bulunmaktadır. Burada bir Kalenderhane'nin bulunduğu tahmin edilmektedir.⁸³ Aynı şekilde bu tarihte Derviş Bayezid'in kent merkezinde bulunan kervansarayı da daha sonraki tarihlerde görülmemektedir.⁸⁴ Saruca Paşa İmareti'ne giden güzergâh üzerinde bulunduğunu tahmin ettiğimiz Kılbudancı Mahallesi'nde Hacı Hamza bir kervansaray inşa ettirmiştir.⁸⁵

Kentteki ticari aktivitelerin artmasıyla birlikte sonraki yıllarda, özellikle liman bölgesinde kervansarayların sayısında da artış gözlemlenmektedir. Nitekim 1475 yılında liman bölgesinde sadece Hâs Ahmet Bey Kervansarayı⁸⁶ yer alırken 1519 tarihli Tahrir defterinden 2 kervansaray daha inşa edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Gelibolu'da ekonomik ve ticari hayatın, 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başında hız kazandığı söylenebilir. Harita 7 üzerinde liman bölgesindeki kervansarayların tahmini konumları işlenmiştir. Bu tarihte rastladığımız Mesih Paşa Kervansarayı iskele yakınında,⁸⁷ Saruca Paşa Kervansarayı ise Balık Pazarındandır.⁸⁸ Bu kervansarayın bulunduğu yer, aynı zamanda bedestene ulaşan uzunçarşımın da girişidir. Bununla birlikte tahrir defterlerinde, Hallâc Ahmet'in, Gelibolu'da inşa ettirdiği bir kervansarayı yer almaktadır. Fakat defterlerde, kervansarayın nerede olduğu ile ilgili bir kayıt yoktur.⁸⁹

⁸¹ BOA, TD, nr. 12, s. 188; BOA, TD, nr. 434, vr. 435b; BOA, TD, nr. 490, s. 535.

⁸² BOA, TD, nr. 12, s. 195; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 442; BOA, TD, nr. 434, vr. 236a; BOA, TD, nr. 490, s. 536.

⁸³ Bu kervansaray, 1519, 1530, 1569 tarihli tahrir defterlerinde yer almamaktadır. BOA, TD, nr. 12, s. 188; Bkz. Ahmet Tuna, *Gelibolu'nun Gönül Erenleri*, Anıt Matbaa, Ankara 2013, s. 72.

⁸⁴ BOA, TD, nr. 12, s. 198.

⁸⁵ BOA, TD, nr. 12, s. 185; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 477; BOA, TD, nr. 434, vr. 225b; BOA, TD, nr. 490, s. 517.

⁸⁶ 1569 tarihli Tahrir defterinde Hâs Ahmet Bey Kervansarayının harap olduğu, yerine Mehmet Paşa adlı bir şahsın buraya yeni bir kervansaray inşa ettirdiği kayıtlıdır. Sezgin'e göre, Mehmet Paşa, "Sokullu Mehmet Paşa" olabilir. Bkz. BOA, TD, nr. 490, s. 590; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 65.

⁸⁷ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 502; BOA, TD, nr. 490, s. 585.

⁸⁸ BOA, TD, nr. 12, s. 177; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 497; BOA, TD, nr. 490, s. 578.

⁸⁹ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 424; BOA, TD, nr. 434, vr. 226b; BOA, TD, nr. 490, s. 519.

3.1.4. Hamamlar

Osmanlı şehirlerinde hamama büyük önem verilmiş ve devletin kuruluşundan itibaren sınırların ulaştığı bütün bölgelere hamamlar inşa edilmiştir.⁹⁰ Osmanlı şehirlerinin birçoğunda, çarşı bölgesini oluşturan Ulu Câmi, bedesten ve hanlar yakınında hamamların inşa edildiği ve hamam yerinin seçiminde bu bölgenin merkez alındığı görülmektedir. Hamamlar, câmi, han ve bir miktar dükkan ile birlikte Osmanlı şehrinin çekirdeğini oluşturmaktadır.⁹¹ Gelibolu'da da aynı yapılanmayı görmek mümkündür. Nitekim Ulu Câmi'nin ve bedestenin hemen yanında yer alan Gazi Hüdâvendigâr yani Pazar Hamamı, Gelibolu'nun en eski hamamlarından biridir. Bu üç yapının bulunduğu alan kentin en merkezi bölgesidir. Gelibolu'da 1475 yılında 7 hamam, 1519 yılında 10 hamam, 1530, 1569 ve 1601 yıllarında ise 8 hamam bulunmaktadır. Harita 3.1'e göre hamamların çoğunluğu için nüfusun yoğun olarak bulunduğu çarşı ve liman bölgesinde ve bu bölgenin çevresindeki ana yollar üzerinde teşekkül ettiği söylenebilir. Bununla birlikte Gelibolu'da hamam başına düşen kişi sayısı 1475 tarihinde tahmini 1060 kişi, 1519'da 915 kişi, 1530'da 978 kişi, 1569'da 1000 kişi, 1601'de ise 685 kişi olarak tespit edilmektedir.

Hüdâvendigâr (Pazar) Hamamı

Gazi Hüdâvendigâr Câmisi'nin hemen 60 metre güneydoğusunda bugün pazar yerinin göbeğinde, Pazar Hamamı olarak da bilinen bir hamam yer almaktadır. Büyük ihtimalle Gazi Hüdâvendigâr Câmi gibi bu câminin vakıfları arasında yer alan Pazar Hamamı (Hüdâvendigâr Hamamı) da Çandarlı Kara Halil eseri olmalıdır.⁹² Sanat tarihçileri bu yapının 16. yüzyıl eseri olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte şehirde bulunan diğer hamamları da sayarken Gazi Hüdâvendigâr Hamamı ile Pazar Hamamını iki ayrı yapı olarak zikretmektedirler.⁹³ Aslında Gazi Hüdâvendigâr'ın vakıfları arasında yer

⁹⁰ Alidost Ertuğrul, "Hamam Yapıları ve Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 7, S. 13, 2009, s. 247.

⁹¹ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, ss. 33-34.

⁹² Serez'deki câmi ve çifte hamam da 1385 yılında Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Bkz. Heath W. Lowry, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550*, (Çev. Ahmet Cemal), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, ss. 143-148.

⁹³ Birsan Erat, "Gelibolu Hamamları ve Türk Mimarisindeki Yeri", 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler 23-27 Eylül 1991*, Vol. II, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 67; Ali Osman Uysal, "Gelibolu ve Çevresindeki Türk Eserleri Hakkında Tespitler", *Gelibolu Değerleri Sempozyumu*, Gelibolu 2008, s. 110; Ülkü Osman, *Gelibolu'da Bulunan Türk Dönemi Mimari Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1998, s. 99; Dumlu Ece, *Gelibolu*

alan hamam bugün Pazar Hamamı olarak da bilinen yapının ta kendisidir. Nitekim 1519 tarihli Gelibolu Tahrir defterindeki şu kayıt gayet açıktır: “Gâzî Hüdâvendigâr’un bâzâr yerinde vâki’ olan hamâm”.⁹⁴ Ayrıca 1569 tarihli Gazi Hüdâvendigâr vakıfları arasında “Hamâm-ı Bâzâr” olarak geçmektedir.⁹⁵ Herhalde 1569 tarihinde Gazi Hüdâvendigâr’ın Hamamı, Pazar Hamamı olarak anılmaya başlamış olmalıdır.

Resim 3.2. Gâzi Hüdâvendigâr (Pazar) Hamamı

Çandarlı (Şengül) Hamamı

Tahrir defterlerinde yer almayan bu hamam, araştırmacılar tarafından Çandarlı Halil Paşa eseri olarak zikredilmektedir.⁹⁶ Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Gelibolu'da bulunan hamamları sayarken Şengül Hamamı'ndan da bahsetmektedir.⁹⁷ Tek fonksiyonlu şekilde

Hamamlarının Tarihsel Gelişimi Üzerine Araştırma, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s. 42.

⁹⁴75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 441; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 35.

⁹⁵ BOA, TD, nr. 490, s. 564; 1530 tarihli vakıf kayıtlarına göre hamamın mevki, bedestenin hemen çaprazındadır. BOA, TD, nr. 434, vr. 511.

⁹⁶ Çandarlı Halil Paşa'nın H. 841/M. 1437 tarihli vakfiyesine göre, İznik'teki vakıflarına gelir getirmek amacıyla inşa edilmiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 493; Birsen Erat, a.g.m., s. 64; Ülkü Osman, a.g.m., s. 89; Dumlu Ece, a.g.t., s. 45.

⁹⁷ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 427.

inşa edilmiş olan hamam, ortası kubbeli, soyunmalık, ılıkılık, sıcaklık, su deposu ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır.⁹⁸ Şengül Hamamı, bugün mevki olarak "Şengül Sokak"ın sahil tarafında hala ayakta halen restore edilmektedir.

Resim 3.3. Şengül (Çandarlı Halil Paşa) Hamamı

Karaca Bey Hamamı

Gelibolu'nun en eski hamamlarından biri olduğunu düşündüğümüz Karaca Bey Hamamı, 1475, 1519, 1530 ve 1569 tarihli tahrir defterlerinde nefsi Gelibolu'da kaydedildiği halde mevki hakkında bilgi verilmemiştir.⁹⁹ Evliya Çelebi'ye göre hamam, 17. yüzyılda hala ayakta.¹⁰⁰ Uysal, Gazi Hüdâvendigâr (Pazar) Hamamı'nın Karaca Bey Hamamı olduğunu iddia etmektedir.¹⁰¹ Harita 5'te görüldüğü üzere, yerlerini tespit ettiğimiz diğer hamamların yanında Gelibolu sokak aralarında, uzunçarşının hemen

⁹⁸ Birsen Erat, a.g.m., ss. 64-65; Ülkü Osman, a.g.t., ss. 89-91; Dumlu Ece, a.g.t., ss. 45-47.

⁹⁹ BOA, TD, nr. 12, s. 186; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 504; BOA, TD, nr. 434, vr. 239b; BOA, TD, nr. 490, s. 542.

¹⁰⁰ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 427.

¹⁰¹ Ali Osman Uysal, a.g.m., s. 110.

doğusunda yerin altında kalmış eski bir hamam bulunmaktadır. Mimarisi, 15. ve 16. yüzyılları andırmaktadır. Karaca Bey Hamamı, bu hamam olabilir. Zira Gelibolu'da hamam sayısının 19. yüzyıl sonlarına kadar pek değişmediği görülmektedir. Nitekim 16. yüzyılda Gelibolu'da 10 hamam,¹⁰² 17. yüzyılda Evliya Çelebi'ye göre 8 hamam,¹⁰³ 19. yüzyılda ise 9 hamam bulunmaktadır.¹⁰⁴

Resim 3.4. Karaca Bey Hamamı olarak düşündüğümüz hamamın kalıntıları

Kasapoğlu Ali Bey Hamamı

H. 834/M. 1433 tarihli vakfiyesinde belirtildiği şekilde “Mahmûd Beğ b. Ali Beğ al-ma'rûf bi-Kassâb-zâde”, Bursa Subaşı Cübbe (Cebe) Ali Bey'in oğlu aynı zamanda Antalya ve Ankara valisi Firuz Bey'in de torunudur. Kendisinin Sırbistan Izveçan

¹⁰² İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 136.

¹⁰³ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 427.

¹⁰⁴ *Sâlnâme-i Vilayet-i Edirne*, 1292, s. 145.

(Zveçay)'da tımar tasarruf ettiği bilinmektedir.¹⁰⁵ II. Murat ümerasından olan Kasapoğlu Mahmut Bey, çoğu zaman Fatih dönemi sadrazamlarından Mahmut Paşa ile karıştırılmıştır.¹⁰⁶

Malkara'da pek çok eser yaptıran Kasapoğlu Mahmut Bey, Gelibolu'da da bir hamam inşa ettirmiştir. Vakfın tasarrufu kendisinden sonra oğlu Ali Bey'e geçtiği için Gelibolu'daki hamamın adı da Kasapoğlu Ali Bey Hamamı olarak anılmaya başlamış olmalıdır. Vakıf kayıtlarından Hâs Ahmet Bey Zâviyesi'nin yanında olduğunu öğrendiğimiz Kasapoğlu Ali Bey Hamamı bugün de ayakta'dır.¹⁰⁷ Enine sıcaklıklı bir eser olarak iki halvet ile bir göbek taşından oluşmaktadır.¹⁰⁸ Altınyol Caddesi üzerinde Kasap Hamamı aralığında bulunmaktadır. Vakfiyesinin tarihine bakacak olursak Pazar Hamamı ile birlikte Gelibolu'daki en eski hamamlardan biridir. Suyağı Mahallesi ve çevresinde pek çok hamam ve çeşme olduğundan bahsetmiştik. Bu hamamlardan biri de Kasapoğlu Ali Bey Hamamı'dır.

¹⁰⁵ VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 632, s. 410, sıra nr. 188; *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân İzladî ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtname*, (Yay. Halil İncılık, Mevlûd Oğuz), TTK, Ankara 1989, s. 79.

¹⁰⁶ Halil İncılık, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁰⁷ VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 632, s. 410-411, sıra nr. 188; BOA, TD, nr. 12, ss. 246-247; *75 Numaralı Gelibolu Livası...*, s. 552-553; BOA, TD, nr. 490, s. 645.

¹⁰⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, s. 491; Ali Osman Uysal, *a.g.m.*, s. 110; Ülkü Osman, *a.g.t.*, ss. 86-88; Dumlu Ece, *a.g.t.*, ss. 22-23.

Resim 3.5. Kasapoğlu Ali Bey Hamamı

Hâs Ahmet Bey Hamamı

Kapudan Mahallesinde olduğu tahmin ettiğimiz Hâs Ahmet Bey Hamamı, H. 863/M. 1458-1459 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığı üzere Gelibolu'nun en eski hamamlarından biridir.¹⁰⁹ Bu tarihten kısa bir süre önce inşa edilmiş olmalıdır. Vakfiyesinde çifte hamam olduğu ve limana yakın Üzümcüler Çarşısı'nda bulunduğu kaydedilmiştir. Hamamın suyu Yakup Bey Mahallesi (Çukurbostân)'dan gelir. Hamamın bir kuyusu varken su ihtiyacı neticesinde bir kuyu daha açılmıştır.¹¹⁰ Başlangıçta çifte hamam olarak inşa edilmişken daha sonra bir kısmı yıkılmıştır.¹¹¹ Hamam, kare bir sıcaklık etrafında şekillenmiş halvet hücrelerinden müteşekkildir.¹¹² Oldukça harap durumda olan hamam, bugün Alâeddin Mahallesinde Kaptanlar Sokaktadır.

¹⁰⁹ VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 2105, s. 505, sıra nr. 89.

¹¹⁰ BOA, TD, nr. 12, s. 183; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 461; BOA, TD, nr. 490, s. 589.

¹¹¹ Dumlu Ece, a.g.t., s. 33-34; Ali Osman Uysal, a.g.m., s. 110; Ülkü Osman, a.g.t., s. 132.

¹¹² Dumlu Ece, a.g.t., s. 33.

Resim 3.6. Hâs Ahmet Bey Çifte Hamamı

Topçu Hamamı (Saruca Paşa/Hâs Ahmet Bey)

Topçu Hamamı olarak bilinen hamamın yarı hissesi Saruca Paşa'ya diğer yarı hissesi de Hâs Ahmet Beye ait olup Azepler Mahallesiinde yer almaktadır. Hâs Ahmet Bey'in Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan 1458/1459 tarihli vakfiyesinde, Topçu Hamamı ile ilgili herhangi bir bilgi yer almaz. Fakat 1475 tarihli defterin Saruca Paşa vakıflarında yer almayan hamam aynı defterin Hâs Ahmet Bey vakıflarında "Azebler Mahallesiinde Topçu Hamamı demekle meşhur olan hamamın nısf vakfıdır." şeklinde kayıtlıdır.¹¹³ 1519 ve 1569 tarihli Hâs Ahmet Bey vakıflarında Topçu Hamamıyla ilgili şu bilgiler bulunmaktadır:

"Der-Mahalle-i Azeban, mezkûr mahallede olan hamam-ı topçu demekle meşhur hamamın nısfı Saruca Paşanın vakfı olub ve nısfı icâresi Hâs Ahmed Beğindir."

¹¹³ BOA, TD, nr. 12, s. 183.

“Mezkûr hamam hayli zamandan berü harab olmuş hâsılı harc-ı vefa itmedir ki asılda tamirine mukayyid olunmayub bi'l-fil harabedir. Zamanıyla mamur olduğu takdirce hâsılı zikr olan üzere zabt olunup vakfa harc olunur.”¹¹⁴

Görüldüğü üzere 1475 yılında ayakta olan hamam 1519 tarihinden itibaren harap durumdadır. Günümüzde de yeri belli olmamakla birlikte Saruca Paşa'nın bugün ayakta olan diğer hamamı ile aynı muhitte bulunduğu düşünülebilir. Zira iki hamam da Azepler Mahallesinde bulunmaktadır.

Saruca Paşa Hamamı

Saruca Paşa'nın H. 858/M. 1454 tarihli vakıfları arasında bulunan Azepler Mahallesindeki çifte hamamı,¹¹⁵ çift fonksiyonlu inşa edilmiştir.¹¹⁶ Bugün "Paşa Hamamı" olarak bilinen ve Karaman Caddesi üzerinde bulunan bu yapı, hala ayakta olup harabe durumdadır. İncelediğimiz dönem içerisinde tahminen Sofuca Halil veya Bostancı İnebeyi Mahallesinde idi.

¹¹⁴ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 463; BOA, TD, nr. 490, s. 590.

¹¹⁵ BOA, TD, nr. 12, s. 177; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 497; BOA, TD, nr. 490, s. 578.

¹¹⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., ss. 492-493; Birsen Erat, a.g.m., ss. 65-66; Ülkü Osman, a.g.t., s. 92; Dumlu Ece, a.g.t., ss. 27-28; Ali Osman Uysal, a.g.m., s. 110.

Resim 3.7. Saruca Paşa Çifte Hamamı

Balaban Paşa Hamamı

Gelibolu'da medresesi bulunan Balaban Paşa tarafından inşa ettirilen çifte hamam, Tahrir defterlerine göre Hacı Yakup Bey (Kethüdâ Umûr Bahçesi/Çukurbostân) Mahallesi'nde bulunmaktadır.¹¹⁷ 1530 tarihli Tahrir defterinde vakıfları bulunmadığı için bu tarihte harap bir durumda olabilir. Mahallenin yerini tespit edemediğimiz için hamamın konumunu da saptayamadık.

Yakup Bey Hamamı

H. 889/M. 1484-85 tarihli vakfiyesinde tespit ettiğimiz, Yakup Bey'in Çardak'taki külliyesi için vakfettiği bir hamamı bulunmaktadır. Vakfiyeye göre, Saruca Paşa İmareti'nin yakınında bulunmaktadır.¹¹⁸ Ayrıca Tahrir defterlerindeki vakıf kayıtlarında

¹¹⁷ BOA, TD, nr. 12, s. 192; 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 450.

¹¹⁸ VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 1767, s. 316, sıra nr. 79.3; Yusuf Sağır, "Fatih ve II. Bayezid Ümerâsından Yakup Bey ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S. 46, 2016, ss. 57-58.

hamamın, Yakup Bey (Çamluca) Mahallesi'nde bulunduğu belirtilmektedir.¹¹⁹ Bugün hala ayakta olan hamam, tek hamam şeklinde inşa edilmiş olup oldukça harap durumdadır. Hamam, doğu-batı boyunca uzanan dikdörtgen planlı bir yapıya sahiptir.¹²⁰

Resim 3.8. Yakup Bey Hamamı

Yakup Bey Hamamı

Yakup Bey'in Gelibolu'da bulunan bir diğer hamamı, H. 889/M. 1484-85 tarihli vakfiyesinde yer almamakla birlikte vakıf kayıtlarında, Saray Mahallesi'nde bulunduğu zikredilmektedir.¹²¹ Herhalde bu hamam, sonradan yaptırılmış veya satın alınmış olmalıdır.¹²² Saray Mahallesi, bugün tahminen "Altınyol Caddesine" bağlanan "Ahmet Baba" ve "Has Ahmet Sokak" bulunduğu mevki idi.

¹¹⁹ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 455; BOA, TD, nr. 434, vr. 243b; BOA, TD, nr. 490, s. 548.

¹²⁰ Birsen Erat, a.g.m., s. 67; Ülkü Osman, a.g.t., s. 97; Dumlu Ece, a.g.t., s. 38; Ali Osman Uysal, a.g.m., s. 110.

¹²¹ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 455; BOA, TD, nr. 434, vr. 243b; BOA, TD, nr. 490, s. 548.

¹²² Yusuf Sağır, a.g.m., s. 57.

Ahmet Çelebi Hamamı

Gelibolu'da mahallesi ve mescidi bulunan Ahmet Çelebi b. Hızır Bey, 1516 yılında Sofuca Halil Mahallesi'nde bir hamam inşa ettirmiştir. Daha sonra kiraya verilen hamamın geliri Ahmet Çelebi'nin Bursa'daki medresesine vakfedilmiştir. Bu hamama ait vakıflar sadece 1519 tarihli defterde yer almaktadır.¹²³ Yıkılan hamamın yeri günümüzde belli değildir. Fakat Sofuca Halil Mahallesi'nin konumunu düşünecek olursak Saruca Paşa Hamamı gibi Ahmet Çelebi Hamamı'nın da Ulu Câmi ve bedestene bağlanan anayol güzergâhı üzerinde yer aldığı tahmin edilmektedir.

3.1.5. Çeşmeler

Osmanlı toplumunda gündelik hayatta ihtiyaç duyulan birtakım hizmetler doğrudan vakıflar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bunların başında su yapıları gelmektedir.¹²⁴ Büyük devlet adamları ve onların aileleri ile birlikte halktan birçok kimse sayısız su yapısı inşa ettirmiştir. Su yapıları, şehirleşmenin en önemli simgesi aynı zamanda Osmanlı sosyal hayatının şekillendiği yerler olmuştur. Bilhassa çeşmeler, sebiller ve şadırvanlar, halkın buralarda toplandığı ve birbirlerinden haberdar olduğu yerler olarak ön plana çıkmıştır. Anadolu'da ve Balkanlarda böylece sayısız "vakıf" çeşme inşa edilmiştir.¹²⁵ 15-16 yüzyıllarda Gelibolu'da tespit ettiğimiz 3 çeşme bulunmaktadır. Bunlardan ikisi 1475 tarihi öncesinde inşa edilmiştir. Diğer çeşmenin ne zaman inşa edildiği bilinmemekle birlikte vakıfları, sadece 1519 ve 1569 tarihli tahrir defterlerinde kaydedilmiştir.

Hacı Mehmet b. Hüseyince Çeşmesi

Mahallenin su ihtiyacını karşılamak için Gâzi Hüdâvendigâr Câmi'nin kuzey doğusuna Hacı Mehmet bin Hüseyince tarafından H. 853/M. 1449 yılında bir çeşme yaptırılmıştır.¹²⁶ Bugün "Asım Eken Çeşmesi" olarak bilinir. Çeşme, XVIII. yüzyılda

¹²³ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 452.

¹²⁴ Tahsin Özcan, "Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar", (Ed. Erol Özvar, Arif Bilgin), *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2008, s. 124.

¹²⁵ Yusuf Sağır, "Osmanlı Su Vakıfları", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 15, 2016, ss. 455, 468-469.

¹²⁶ Çeşmenin meremmetine tahsis edilen vakıflar için bkz. BOA, TD, nr. 12, s. 197.

şadırvan şeklinde Gâzi Hüdâvendigâr Câmi'nin 5 m yakınında bulunurken¹²⁷ günümüzde câminin etrafındaki yol çalışmaları neticesinde hemen yolun köşesine alınmıştır.

Resim 3.9. Asım Eken (Hacı Mehmet bin Hüseyince) Çeşmesi

Çeşme Kitabesi:

Hiye aynu iksîri'l-hayâti selsebîlu / Sâle mine'l-cennâti fe-kul-lehâ
Sel sebîlâ. Ecrâhâ ve benâ mecrâhâ fî eyyâmi devleti's-Sultân Murâd
Hâni'bni Muhammed Hân - 'azze nasru-hu el-Hâc Muhammedu'bnu Huseyn
sekâ-huma'llâhu min havdi'l-Harameyn, fî gurrati Receb, senete selâs ve
hamsîne ve semâni-mi'e (853).

¹²⁷Antoine Laurent Castellan, *Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople, faisant suite aux lettres sur la Morée; Par A.L. Castellan, Avec vingt dessins de l'auteur, gravés par lui-même, et deux plans, , Chez H. Agasse, Paris 1811, s. 57.*

O, Cennetlerden akan hayrat iksiri kaynaktır, Sen ona selsebîl (cennet pınarı) de. Sultan Mehmed'in oğlu Murad Han (zaferi güçlü olsun) döneminde Hüseyin'in oğlu Hacı Mehmed onun mecrasını yaparak H. 853 yılı Receb ayının başında / M. 1449 Ağustos sonları akıttı Allah onlara Mekke ve Medine'nin havuzundan içirsin.¹²⁸

Sa'dü'l-Melik Çelebi b. Hacı Hamza Çeşmesi

Gelibolu Suyağı Mahallesiinde, Altıyol ağzında, Sa'dü'l-Melik Çelebi bin Hacı Hamza tarafından bir çeşme yaptırılmıştır. Bu noktada en eski kayıt 1475 tarihli defterde yer almaktadır.¹²⁹ Altıyol ismi zamanla Altınyol olarak değişime uğramıştır. Bugün hala Altınyol ismini muhafaza eden cadde üzerinde, yerin 10 m. altında halk arasında “Çukur Çeşme” olarak bilinen bir çeşme bulunmaktadır. Çeşmeye dokunulmadan üzerine ev yapılmıştır. Kitabesi yoktur. Çeşme, tahrirde belirtilen şekilde Altıyol ağzında yer alır. Büyük ihtimalle bugün “Çukur Çeşme” olarak bilinen yapı, Sa'dü'l-Melik Çelebi bin Hacı Hamza'nın yaptırdığı çeşme olmalıdır.

Resim 3.10. Çukur (Sa'dü'l-Melik Çelebi b. Hacı Hamza) Çeşme

¹²⁸ Çanakkale Kitabeleri-I Gelibolu, s. 36.

¹²⁹ BOA, TD, nr. 12, s. 186; 75 Numaralı Gelibolu Livast..., s. 488.

Nergis Hatun binti Abdullah (Baş çeşme)

Çeşmenin vakıflarına 1519, 1530 ve 1569 tarihli tahrir defterlerinde rastlamaktayız. "Vakf-ı Çeşme-i Nergis Hâtûn binti 'Abdullâh, zevce-i Eşkünci-zâde. Baş çeşme dimekle meşhûrdur."¹³⁰ Bu çeşmenin şehrin dışında, Hamza koy boyunca uzanan cadde üzerinde bulunduğu tahmin edilmektedir. Zira Ali Haydar Alpagut'un *Marmara'da Türkler* adlı eserinde bu bölge'de, denizde üç dört adım mesafede bir tatlı su çeşmesi bulunduğu ve adının da "Başçeşme" olduğu zikredilmektedir.¹³¹

3.1.6. Değirmenler

Değirmenler, köy, kasaba ve kentlerde, buğday, arpa, mısır gibi tahıl ürünlerinin öğütülerek un haline getirildiği küçük işletmelerden biridir. 15. ve 16. yüzyılda Gelibolu kazasında değirmenler, su ile çalışan "âsiyâb-ı âbî", "âsiyâb-ı seyl" ve rüzgâr ile çalışan "âsiyâb-ı bâdi" olarak tahrir defterlerinde çalışma şekillerine göre adlandırılmışlardır.¹³² Gelibolu kenti, Çanakkale Boğazı içerisindeki konumu dolayısıyla şiddetli rüzgâr akımının sirkülasyon içerisinde olduğu bir bölge olarak bu tarihlerde, "âsiyâb-ı bâdi" yani rüzgâr gücü ile çalışan yel değirmenlerinin önemli bir merkezi durumundadır. Buradaki yel değirmeni sayısı, 1519 yılında 4, 1530 yılında 14,¹³³ 1569 yılında ise 3 olarak görülmektedir. Gelibolu yel değirmenleri, genellikle kentin yüksek ve sahil kesimlerinde yer alan bol rüzgârlı mahallelerde inşa edilmiştir. Nitekim boğazı gören ve bol rüzgârlı bir tepe üzerinde bulunan Saruca Paşa İmareti Mahallesi, 1530 yılında 8 değirmen,¹³⁴ neredeyse sahile sıfır bir konumdaki Sinan Paşa Zâviyesi yanında biri 4 bab,¹³⁵ biri 1 bab olmak üzere 2 yel değirmeni görülmektedir.¹³⁶ Yine aynı şekilde tahminen Hoca Hamza Mahallesi, bir tepe üzerinde yer alan Karaca Bey Zâviyesi yakınlarında 8 taşlı bir yel

¹³⁰ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 445-446; BOA, TD, nr. 434, vr. 228b-229a; BOA, TD, nr. 490, s. 523-534.

¹³¹ Ali Haydar Alpagut, *Marmara'da Türkler*, Deniz Matbaası, İstanbul 1941, s. 87.

¹³² İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 92.

¹³³ 1530 tarihli Tahrir defterinin vakıf kayıtlarının son kısımları eksik olduğundan var olan kayıtlar üzerinden tahmini hesaplama yapılmıştır. Zira defterin eksik olan kısımlarında kayıtlı değirmen bulunmadığı düşünülmektedir.

¹³⁴ BOA, TD, nr. 434, vr. 173b; İbrahim Sezgin, a.g.t., s. 93.

¹³⁵ Tahrir Defterlerinde değirmen tanımındaki "Bab" terimi, değirmen taşı anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Ahmet Yiğit, "XIV-XVI.Yüzyıllarda Menteşe Livasında Değirmenler", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, 2007, s. 105; Gelibolu Tahrir defterlerinde değirmen kelimesinin yanında verilen "Hacerat" terimi de herhalde değirmen taşı anlamındadır.

¹³⁶ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 507; BOA, TD, nr. 434, vr. 246b; BOA, TD, nr. 490, s. 553.

değirmeninin olduğu tahmin edilmektedir.¹³⁷ Zira Nicolas de Nicolay, 1551 yılında gerçekleştirdiği Gelibolu ziyareti sırasında, sahildeki fener çevresinde pek çok yel değirmeni bulunduğundan bahsetmektedir.¹³⁸ Ayrıca Kelemen Mikes'in 1717 tarihli tablosunda, Karaca Bey Zâviyesi'nin hemen yanındaki Fener Meydanında bir grup yel değirmeni bulunmaktadır. 20. yüzyılın başlarına kadar bu alan, yel değirmenlerinin inşa edildiği bol rüzgârlı bir mevki olarak önemini korumuştur.¹³⁹

¹³⁷ 75 Numaralı Gelibolu Livası..., s. 504; BOA, TD, nr. 434, vr. 239b; BOA, TD, nr. 490, s. 542.

¹³⁸ Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, (Ed. Maria Christine Gomez, Geraud Stefanos Yerasimos), (Çev. Şirin Tekeli, Menekşe Toktay), Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 146.

¹³⁹ Bkz. Turan Takaoğlu, *Çanakkale Kültürel Mirasında Yel Değirmenleri*, Ege Yayınları, İstanbul 2016, s. 140, 143.

SONUÇ

Çanakkale Boğazı, Ege ve Akdeniz ile Karadeniz'i birbirine bağlayan bir yol olarak kritik bir öneme sahiptir. Çanakkale Boğazı'nın girişinde bulunan Gelibolu şehri, tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olmuştur. 14. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte Gelibolu, stratejik konuma sahip bir liman kenti olarak hem Rumeli'ye yapılacak fetihler hem de Osmanlı donanması için önemli bir üs durumuna gelmiştir. Gelibolu, Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak iken 16. yüzyılın başlarında Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin kurulması ile Rumeli'nin ilk "Paşa Sancağı" olmuştur. İstanbul'un fethedilmesiyle yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin başkentini koruyan bir kilit vazifesi görmüştür.

1354-1601 yılları arasında Gelibolu şehrinin iki iskân süreci mevcuttur. İlk iskân sürecini 1354-1365 yılları teşkil etmektedir. Bu dönemde şehrin Rumeli fetihleri için askeri bir üs olarak kullanıldığı ve ilk yerleşimin şehir merkezinden ziyade şehrin kırsalında şekillendiği tespit edilmiştir. 1376 yılında aman ile Osmanlı hakimiyetine giren Gelibolu'nun ikinci iskân sürecinde ise, imar ve iskân açısından yavaş bir gelişim gösterdiği görülmektedir. Nitekim boğazlardaki Venedik tehdidi ve Osmanlı tahtında hak talep eden şehzadelerin ilk olarak Gelibolu'yu ele geçirerek kentte istikrarsız bir ortam oluşturmaları bu gelişimi menfi yönde etkilemiştir. II. Murat dönemiyle birlikte hızlı bir büyüme içerisine giren Gelibolu, II. Mehmet döneminde 41 mahalleden müteşekkil geniş bir alana yayılan büyük bir kent haline gelmiştir. Şehrin bu denli büyüüp gelişmesinde askeri, tüccar ve esnaf sınıfa mensup şahıslarla birlikte II. Murat, II. Mehmet devri devlet adamlarının da bu işe bizzat ön ayak oldukları anlaşılmaktadır. Vakıflar yoluyla bu şahısların inşa ettirdikleri, câmi, mescit, zâviye ve Osmanlı şehirlerinde yerleşimin çekirdeğini oluşturan imaretler etrafında zamanla Müslüman Mahalleler teşekkül etmiştir. Gayrimüslim Mahalleler ise, kendi aralarında etnik ve dini kökene göre kilise veya havra etrafında oluşmuştur. Böylelikle devam eden imar faaliyetleri neticesinde Gelibolu, tipik bir Osmanlı şehri olarak gelişmiştir. Özellikle 1475-1519 yılları arasında şehir, geniş bir alana yayılmış olup 19. yüzyılın başlarında tespit edilen sınırlara neredeyse ulaşmıştır.

Nüfus büyüklüğü açısından Gelibolu'nun orta büyüklükteki kentler kategorisine girmektedir. Askeri nüfusun şehirdeki yoğunluğu dikkate alındığında Gelibolu, bu özelliği ile ayrılmaktadır. Dolayısıyla Gelibolu için Rumeli fetihlerinde oynadığı askeri üs profilini

1475-1601 yılları arasında da devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Şehrin nüfusu 1475 yılında Türkler, Rumlar, Frenkler ve Ermenilerden ibaret iken 1519 yılından itibaren İspanya'dan kaçan Sefarad Yahudilerinin de nüfusa dahil oldukları görülmektedir. Ermeniler haricinde diğer gruplar, Osmanlı şehirciliğinin bir sonucu olarak ayrı mahallelerde oturmaktadırlar. Fakat bu durumun Gelibolu'da keskin çizgilerle ayrıldığı söylenemez. Zira belli tarihlerde azami sayıda Ermeni ve Rum nüfus, Müslüman Mahallelerde birlikte yaşamaktadır. Gelibolu'nun bu şekilde bir kozmopolit yapıya sahip olması, aman ile Osmanlı hakimiyetine girmesinin bir sonucudur. Şehrin nüfusunda dikkat çeken bir unsur, Müslüman Mahallelerinin sayıca fazla olmasına rağmen, mahalle nüfuslarının hacim olarak küçük olmalarıdır. Bunun aksine Gayrimüslimler, nüfus hacmi bakımından çok daha büyük mahallelerde oturmaktadırlar. Kilise yapımındaki şeri kısıtlamalardan dolayı Gayrimüslimler, az sayıdaki ibadethaneler etrafında toplanmaktadırlar. Gelibolu nüfusunda dikkat çeken bir diğer unsur da göç olgusudur. 130 yıl boyunca Gelibolu düzenli göç almış olup bunlar arasında Gayrimüslimler çoğunluğu oluşturmaktadır. En fazla göçü de Balkanlardan almıştır. Şehirdeki meslek gruplarının büyük çoğunluğu Müslümanlardan müteşekkildir. Müslümanlar bilhassa dokumacılık, inşaat ve alet imalı sektörlerinde mesleklerini icra etmektedirler. Bunların yanında Gayrimüslim nüfus içerisinde Rumların büyük çoğunluğunun denizcilik sektöründe aktif olarak yer aldığı görülmektedir. Frenk ve Yahudiler ise ticaretle uğraşmaktadırlar. Şehir nüfusunda ihtida oldukça yüksek bir orandadır. Bunların içerisinde azat edilmiş köleler de önemli bir yer tutmaktadır. Gelibolu'nun erken dönem İslamlaşmasında sürecinde Yazıcızâde kardeşlerin etkisi oldukça büyüktür. Bu etkinin 16. yüzyılda da devam ettiği söylenebilir.

Stratejik konumu dolayısıyla aktif kara ve deniz ticaretinin uğrak noktası olarak Gelibolu, ticaret sayesinde tüccar ve esnaftan oluşan yerli ve yabancı zengin sınıfın toplanarak geniş çarşı ve pazarlar oluşturdukları anlaşılmaktadır. Güvenlik sebebiyle iç kalenin etrafında şekillenmiş olan çarşı bölgesi, Osmanlı şehirlerinin genelinde olduğu gibi Ulu Câmi, bedesten ve kervansaraylar merkez olmak üzere ana yollarla birbirine bağlanmıştır. Ayrıca çarşı bölgesinin alanı, iskân mahallelerini de içine alarak genişlemiş bazı mahallelerde çarşılar kurulduğu tespit edilmiştir. Bu önemine binaen Gelibolu, ticari yapısıyla bütünleşmiş bir Osmanlı kenti olarak ön plana çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

ARŞİV VESİKALARI

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Özet ve İndeks (1994). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no: 21.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet ve İndeks I (1995). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no: 28.

75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925/1519) I (2009), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no: 105.

75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925/1519) II (2009), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no: 106.

Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, Nr. O. 79.

BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TD - 12.

BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TD – 490.

BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TD - 434.

Sâlnâme-i Vilayet-i Edirne, 1292.

Tapu-Kadastro Kuyûd-ı Kâdime Arşivi, TD - 141.

VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 1767, s. 316 - 327, sıra nr. 79.

VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 2105, s. 504 - 508, sıra nr. 89.

VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 2105, s. 509 - 510, sıra nr. 90.

VGMA, Vakfiye Defteri, nr. 632, s. 410 - 411, sıra nr. 188.

KİTAPLAR, MAKALELER VE BİLDİRİLER

ACIOĞLU, Yusuf (2013). Çanakkale'deki Osmanlı Dönemi Savunma Yapıları. Çanakkale

Onsekiz Mart Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale.

- ACUN, Fatma (2000). Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, 319-332.
- ACUN, Fatma (2002). A Portrait of the Ottoman Cities. *Muslim World*, XCII (3/4), 255-281.
- Adıyeke, Nuri. Bir Siyasi-İdari Kurum Olarak Osmanlı'da Cami, *Kebikeç*, 30, 2010, 5-14.
- AFYONCU, Erhan (2003). Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1 (1), 267-286.
- AFYONCU, Erhan (2013). *Sahte Mesih Osmanlı Belgeleri Işığında Dönmeliğin Kurucusu Sabatay Sevi ve Yahudiler*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- AFYONCU, Erhan (2016). *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi .
- Ahmet Karabaş (Büyük Anafarta köyü - d. 1931), (Görüşme Tarihi: 27.08.2015).
- Ahmet Nahsar Çağlayan (Bigalı köyü - d. 1928), (Görüşme Tarihi: 30.08.2015).
- AKALIN, Şebnem (2002). Kervansaray. *DİA*, XXXV, 299-302.
- AKAR, Tuba (2009). *Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi*. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7 (13), 267-292.
- AKDAĞ, Mustafa (2009). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâlî İsyânları"*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- AKDAĞ, Mustafa (2014). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- AKTEPE, Münir (1949). Osmanlı Türkleri'nin Rumeli'ye Yerleşmeleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- AKTEPE, Münir (1950). Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası. *Tarih Dergisi*, 1-2, 283-306.

- AKTEPE, Münir (1953). XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair. *Türkiyat Mecmuası*, X, 299-312.
- ALADA BAYRAMOĞLU, Adalet (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*. İstanbul: Sümer Kitapevi.
- Ali Dalla (d. 1944), (Küçük Anafarta köyü - Görüşme Tarihi: 27.08.2015).
- Ali Rıza İnan (Turşun köyü - d. 1928), (Görüşme Tarihi: 16.10.2015).
- ALİAĞAOĞLU, Alpaslan; UĞUR, Abdullah (2016). Osmanlı Şehri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 203-226.
- ALKAN, Mustafa (2006). Osmanlı Döneminde Adana Sancağında Kurulan Tekkeler/Zaviyeler ve Türbeler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 39, 21-32.
- ALPAGUT, Ali Haydar (1941). *Marmara'da Türkler*. İstanbul: Deniz Matbaası.
- ALPARSLAN, Ali (2002). Kitâbe, *DİA*, XXVI, 76-81.
- ALTAN, Ebru (2001). Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar, *Belleten*. LXV (243), 571-582.
- ALTUĞ, Uğur (2016). Fatih Sultan Mehmet Döneminde Gelibolu Sancağındaki Kaleler. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 14 (20), 249-263.
- ANADOL, Cemal (1991). *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütuvvetnâmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.
- Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512) (2000). (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Anonim Tevarih-i Al-i Osman (F. Giese neşri) (1992). (Haz. Nihat Azamat), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Antoine Laurent Castellan (1811). *Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople, faisant suite aux lettres sur la Morée; Par A.L. Castellan, Avec vingt dessins de l'auteur, gravés par lui-même, et deux plans*. Paris: Chez H. Agasse.
- APAK, Adem (2009). Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 95-122.

- Arif Bingöl (Yolağzı köyü - d. 1936), (Görüşme Tarihi: 16.10.2015).
- ARSLAN, Hüseyin (2001). *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Âşıkpaşazâde (2013). *Âşıkpaşazâde Tarihi*. (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- ATEŞ, Hacer (2009). Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- AYKUT, Muhammet (2015). Osmanlı Döneminde Rumeli'de Zâviyeler (1350-1451). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- AYÖNÜ, Yusuf (2006). Osmanlılardan Önce Rumeli'de Türkler (1305-1313). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI (2), 17-33.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1968). Gazi Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri. *Vakıflar Dergisi*, VII, 19-28.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1989). *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Murat Devri*. II, İstanbul: Damla Ofset.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1989). *Osmanlı Mimarîsinin Fâtih Devri*. III, İstanbul: Damla Ofset Matbaası.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1996). *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*. I, İstanbul: Damla Ofset.
- AZAMAT, Nihat (1996). Hacı Bayrâm-ı Velî, *DİA*, XIV, 442-447.
- BABİNGER, F (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. (Çev. Ç. Üçok), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bahri Uzun (Ilgardere köyü - d. 1942), (Görüşme Tarihi: 19.11.2015).
- BALTACI, Cahid (2005). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. 1-2, İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, II, 279-386.

- BARKAN, Ömer Lütfi (1953). Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. *Türkiyat Mecmuası*, X, 1-25.
- BARKAN, Ömer Lütfi (2000). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler II. *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler – Makaleler*, I, (Haz. Hüseyin Özdeğer), 555-577.
- BARKAN, Ömer Lütfi (2000). Osmanlı İmparatorluğunda İmâret sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar. *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler – Makaleler*, II, (Haz. Hüseyin Özdeğer), 996-1053.
- BARKAN, Ömer Lütfi (2000). Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri I. *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler – Makaleler*, I, (Haz. Hüseyin Özdeğer), 175-214.
- BARKAN, Ömer Lütfi. *Kolonizatör Türk Dervişleri*. İstanbul: Hamle Yayınları .
- Barker, John W (1969). *Manuel II. Palaeologus (1391-1425)*. Rutgers University Press.
- BAYARTAN, Mehmet (2008). Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X (I), 157-175.
- BAYKARA, Tuncer (1996). Ulu Câmi, Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak. *Bellekten*, LX (227), 33-58.
- BEHAR, Cem (2000). Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi. *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Der. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk), Ankara 2000, 63-71.
- BEHAR, Cem (2014). *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BELDİCEANU, Irene (2012). Başlangıçlar: Osman ve Orhan, *Robert Mantran Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*. (Çev. Server Tanilli), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 17-41.
- BENBASSA, Esther; RODRİQUE, Aron (2003). *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, (Haz. Rıfat N. Bali), (Çev. Ayşe Atasoy), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bertrandon De La Broquiere (2000). *Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*. (Ed. Ch. Schefer), (Çev. İlhan Arda), İstanbul: Eren Yayıncılık.

- BEYDİLLİ, Kemal (2010). XV. Yüzyıl Bir İtalyan Hümanistinin Gözüyle İstanbul ve Ege Adaları. (Ed.; Seyfi Kenan), *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa, Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, 65-90.
- BİLGE, Mustafa (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Bizans Kısa Kronikleri* (2013). (Çev. Şahin Kılıç), İstanbul: İthaki Yayınları.
- BOSTAN, Hanefi (2002). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- BOSTAN, İdris (1992). *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- BOSTAN, İdris (2007). *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- BOSTAN, İdris (2009). İlk Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu. *Türk Denizcilik Tarihi 1*, (Ed.: İdris Bostan, Salih Özbaran), Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 73-83.
- BOZKURT, Nebi; TİRYAKİ, Yavuz (2006). Namazgâh, *DİA*, XXXII, 357-360.
- Brettenli Michael Heberer (2003). *Osmanlı'da Bir Köle Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*. (Çev. Türkis Noyan), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- BUDAK, Ayşe (2016). İmaret Kavramı Üzerinden Erken Osmanlı Ters T Planlı Zaviyeleri İle Aşhanelerin (1) İlişkisi: Osmanlı Aşhanelerinin Kökenine Dair İlişkiler (2). *METU JFA*, 33 (1), 21-36.
- CANTAY GÜREŞSEVER, Gönül (1989). Türkiye'de Osmanlı Devri Kervansaray Yapılarının Tipolojisi. *IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler Cilt: III 21-25 Eylül 1981*. 1381-1390.
- CERASİ, Maurice M (1999). *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*. (Çev. Aslı Ataöv), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- CEZAR, Mustafa (1985). *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları .
- ÇAĞATAY, Neşet (1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Çanakkale Kitabeleri-I Gelibolu (2014). (Proje başk. ve Ed. Nasuhi Ünal Karaarslan), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÇELİKBAĞ, Ekinci; Semanur; ATMACA, Aynur Can (2017). Osmanlı Şehrinin Araştırılmasında Bir Kaynak: Vakfiyeler. *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, 10 (29), 48-74.
- ÇETİN, Firdevs (2012). *Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler (1553-1673)*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- ÇETİNKAYA, Haluk. İstanbul'un Bizans Dönemi Mimarisi. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, VIII, (Proje Yöneticisi. M. Âkif Aydın), (Ed. Çoşkun Yılmaz), İsam, 24-67.
- DELİLBAŞI, Melek (1976). Selânik'in Venedik İdaresine Geçmesi ve Osmanlı-Venedik Savaşı (1423-1430). *Belleten*, XL (150), 573-588.
- DELİLBAŞI, Melek (1989). *Johannis Anagnostis, Selânik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- DELİLBAŞI, Melek (2013). Selânik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması, *İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans'tan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar'daki İzleri*. İstanbul: İthaki Yayınları, 107-131.
- DELİLBAŞI, Melek (2013). Türk Tarihinin Bizans Kaynakları, *İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans'tan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar'daki İzleri*. İstanbul: İthaki Yayınları, 45-56.
- DEMİR, Mustafa; ÇAĞ, Galip (2008). Arşiv Belgelerine Göre Gelibolu ve Civarında Yer Adları. (Ed.: Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, 271-281.
- DEMİRCAN, Hüsnü (1993). Orhan Gazi ve Gregory Palamas. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- DEMİRCAN, Hüsnü (2000). Osmanlı Klasik Dönemi Biga Tarihi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- DEMİREL, Ömer (2000). *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- DENNİS, George T (1978). 1403 Tarihli Bizans-Türk Antlaşması. (Çev. Melek Delilbaşı), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 29 (1-4), 153-166.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitapevi.
- DİRİMTEKİN, Feridun (1973). Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeli'ye Geçışı. VII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiler, II, Ankara, 577-580.
- DOĞAN, Ahmet Işık (1977). *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütuvvet Yapıları*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Dukas (2013). *İstanbul'un fethi: Dukas kroniği (1341-1462)*. (Çev. V. Mirmiroğlu), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- DUMLU, Ece (1999). *Gelibolu Hamamlarının Tarihsel Gelişimi Üzerine Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (1983). *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- EKİN, Ümit (2010). 17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü. *AÜDTCF Dergisi*, 29 (47), 23-37.
- ELDEM, Edhem; GOFFMANN, Daniel; , MASTERS, Bruce (2012). "Bir Osmanlı Kenti Var mıydı ?", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*. (Çev. Sermet Yalçın), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1-18.
- EMECEN, Feridun (1996). Gelibolu, *DİA*, XIV, 1-6.
- EMECEN, Feridun (1999). Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler. IV, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 91-97.
- EMECEN, Feridun (2013). *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- EMECEN, Feridun M (1193). Cullâh. *DİA*, VIII, 83-84.
- Enverî (1928). *Düsturnâme*. (Neşr. Mükrimin Halil Yinanç), İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- Enveri (2012). *Düsturnâme-i Enverî (19-22. Kitaplar)*. (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul: Çamlıca Yayınları.

- ERAT, Birsen (1995). Gelibolu Hamamları ve Türk Mimarisindeki Yeri. 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler (23-27 Eylül 1991)*, II, İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 63-76.
- ERAVŞAR, Osman (2002). Ortaçağ Anadolu Kentleri. *Türkler*, VII, 502-518.
- ERCAN, Yavuz (1983). Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu. *Bellekten*, XLVII (188), 1119-1149.
- ERDOĞRU, M. Akif (2000). Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zâviyeleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IV, 37-55.
- ERGENÇ, Özer (2012). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ERGENÇ, Özer (2013). Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulabilir?. *Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 24-36.
- ERGENÇ, Özer (2013). Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler. *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 94-104.
- ERGENÇ, Özer (2013). Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri. *Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 85-93.
- ERGENÇ, Özer (2013). Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine. *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 75-84.
- ERGİN, Osman Nuri (1936). *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*. İstanbul.
- ERGİN, Osman Nuri (1939). *Türk Şehirciliğinde İmarat Sistemi*. İstanbul.
- ERGİN, Osman Nuri (1979). Bedestan. *İA*, II, 440-442.
- ERSAN, Mehmet (2008). Katalanların Gelibolu ve Yöresindeki Faaliyetleri. (Ed.: Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, 607-614.
- ERTUĞRUL, Alidost (2009). Hamam Yapıları ve Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7 (13), 241-266.

- ERZEN, Afif (1994). *İlkçağ Tarihinde Trakya*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Evliya Çelebi (1315). *Seyahatnâme*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Evliya Çelebi (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*. (Haz. Seyit Ali Kahraman), Kitap: V, Cilt: II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- EYİCE, Semavi (1963). İlk Osmanlı Devrinin Dini-İctimaî Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 12 (1-2), 1-80.
- EYİCE, Semavi (1980). Çanakkale Boğazı Kaleleri XVI. Yüzyılda İtalya'da Basılmış Gravürleri. *Bedrettin Cömert'e Armağan, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdarî Bilimler Fakültesi Beşerî Bilimler Fakültesi Dergisi*, 257-275.
- EYİCE, Semavi (1992). Bedesten. *DİA*, V, 302-311.
- Fahrettin Bıyıklı (Yalova köyü - d. 1940), (Görüşme Tarihi: 27.08.2015).
- FAROQHÎ, Suraiya (2014). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. (Çev. Neyyir Berktaş), , İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemed Hân İzladı ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtname (1989), (Yay. Halil İnalçık, Mevlûd Oğuz), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- GEL, Mehmet (2004). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Fakihler ve Tursun Fakih. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Gelibolulu Mustafa Ali Efendi (1997). *Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 902 No'lu Nüshalara Göre Kitâbü't-Tarih-i Kühnü'l-Ahbâr*. (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Georges Pachymêrês (2009). *Bizaslı Gözüyle Türkler*. (Çev. İlcan Bihter Barlas), İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2009.
- Georgios Akropolites (2008). *Vekayinâme*. (Çev. Bilge Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (2007). *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul: İşaret Yayınları.

- GÖKÇE, Turan (2005). Filibe Şehri Nüfusunun Dinî ve Meslekî Özellikleri (1485-1610). *XIV. Türk Tarih Kongresi(9-13 Eylül 2002)*, II (I), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 523-555.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1979). Hâne Deyimi Hakkında. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 331-348.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman (2001). *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- GÜNAL ÖDEN. Zerrin (1994), Bizans İmparatorluğu'nun Türkler'e Karşı Alan ve Katalanlar İle İttifâkı. *Tarih Dergisi*, 35, 123-129.
- GÜNAL ÖDEN. Zerrin (1999), *Karası Beyliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- GÜNAY, Vehbi (2008). XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Çanakkale Boğazı Yöresine Genel Bir Bakış. (Ed.: Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, 81-119.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet (2013). Yunanistan. *DİA*, XXXXIII, 586-595.
- HACKER Joseph (1992). The *Sürgün* System and Jewish Society in the Ottoman Empire During the Fifteenth to the Seventeenth Centuries. *Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership*, Indiana University Turkish Studies Series, 1-65.
- Hadidi (1991). *Tevarih-i Al-i Osman (1299-1523)*. (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (1981). Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Osmanlı Araştırmaları II*, 123-132.
- Heredotos (2006). *Tarih*. (Çev. Mümtekin Ökmen), Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- HERNANDEZ, F (1974). The Turks with the Grand Catalan Company, 1305-1312. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 25-44.
- Hrand Der Andreasyan (2013). *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)*. İstanbul: Everest Yayınları.
- IMBER, Colin (2005). İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları, *Söğüt'ten İstanbul'a*. (Der. Oktay Özel, Mehmet Öz), 39-71.
- İbrahim Tuna (Yalova köyü - d. 1933), (Görüşme Tarihi: 27.08.2015).

- İHSANOĞLU, Eklemeddin (1998). Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. (Ed.: Eklemeddin İhsanoğlu), II, İslâm Tarihi, İstanbul: Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 223-359.
- İHSANOĞLU, Eklemeddin (2002). Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu. *Bellekten*, LXVI (247), 849-905.
- İNALCIK, Halil (1954). *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İNALCIK, Halil (1991). Gelibolu. *The Encyclopaedia of Islam*, II, 983-987.
- İNALCIK, Halil (1993). Edirne'nin Fethi (1361). (Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 137-159.
- İNALCIK, Halil (1995). İstanbul: Bir İslâm Şehri. *İslam Tetkikleri Dergisi*, X, 243-268;
- İNALCIK, Halil (1997). İstanbul'un İncisi: Bedesten. *İktisat ve Din*, (Haz. Mustafa Özel), İstanbul: İz Yayıncılık, 119-136.
- İNALCIK, Halil (2000). "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*. (Ed.: Elizabeth A. Zachariadou), (Çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 78-101.
- İNALCIK, Halil (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*. 1, (Çev. Halil Berktaş), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İNALCIK, Halil (2001). İstanbul. *DİA*, XXIII, 220-239.
- İNALCIK, Halil (2002). Batı Anadolu'da Yükselen Denizci Gâzî Beylikleri, Bizans ve Haçlılar. (Ed.: İdris Bostan, Salih Özbaran), *Türk Denizcilik Tarihi I*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 31-47.
- İNALCIK, Halil (2005). "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a*. (Der. Oktay Özel, Mehmet Öz), İmge Kitapevi, 443-472.
- İNALCIK, Halil (2005). "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", *Söğüt'ten İstanbul'a*. (Der. Oktay Özel, Mehmet Öz), İmge Kitapevi, 93-117.
- İNALCIK, Halil (2006). II. Murat. *DİA*, XXXI, 164-172.

- İNALCIK, Halil (2006). Polunya (Apollunia) - Tanrı Yıkıdığı Osmanlı Rumeli Fetihleri Kronolojisinde Düzeltmeler. *Mübahat Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 27-57.
- İNALCIK, Halil (2009). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İNALCIK, Halil (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İNALCIK, Halil (2009). Osmanlı Sultanı Orhan, (1324-1362) Avrupa'da Yerleşme. *Belleten*, LXXIII (266), 77-107.
- İNALCIK, Halil (2010). *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*. İstanbul: İsam Yayınları.
- İNALCIK, Halil (2012). Osmanlı Sultanlarının Ünvanları (Titülatür) ve Egemenlik Kavramı. (Haz. Yusuf Oğuzoğlu), *Halil İncalcık'ın Bursa Araştırmaları*, Bursa: Bursa Büyük Şehir Belediyesi, 127-131.
- İNALCIK, Halil (2012). XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar. (Haz. Yusuf Oğuzoğlu), *Halil İncalcık'ın Bursa Araştırmaları*, Bursa: Bursa Büyük Şehir Belediyesi, 253-272.
- İNALCIK, Halil (2013). Ahîlik, Toplum ve Devlet. *Osmanlı ve Modern Türkiye*, İstanbul: Timaş Yayınları, 70-80.
- İncalcık, Halil. Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası, (Çev. Fahri Unan), *19. Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3-4, 1988-89, 215-225.
- İncalcık, Halil. "Fatih'e Kadar Çanakkale Boğazı, Gelibolu Osmanlı Üssü ve Osmanlı-Venedik Karşılaşması", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, C. I, Değişim Yayınları, 2008, 15-44.
- İNALCIK, Halil. Âşık-Paşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı ?, *Söğüt'ten İstanbul'a*. (Der. Oktay Özel, Mehmet Öz), İmge Kitapevi, 119-145.
- İNALCIK, Halil; ANHEGGER, Robert (2000). *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i 'Örf-i 'Osmanî, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- İNALCIK, Halil; ARI, Bülent (2005). Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (6), 27-56.
- İPŞİRLİ, Mehmed (2003). Medrese. *DİA*, XXVIII, 327-333.
- J. Maurand (1901). *Itinéraire de Jérôme Maurand D'antibes a Constantinople (1544)*. (Yay. L. Dorez), Paris: Ernest Leroux Éditeur.
- JENNINGS, Ronald C (1976). Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon, and Erzurum. *International Journal of Middle East Studies*, 7 (1-4), 21-57.
- Johannes Katakuzenos (1986). *Geschichte*. Cilt: II, (Çev. G. Fatouros and T. Krischer) Stuttgart: Bibliothek der Griechischen Literatur.
- Johannes Katakuzenos (2011). *Geschichte*. Cilt: III, (Çev. G. Fatouros and T. Krischer) Stuttgart: Bibliothek der Griechischen Literatur.
- Johannes Schiltberger (1995). *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, (Çev. Turgut Akpınar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- JORGA, Nicolae (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. (Çev. Nilüfer Epçeli), (Haz. Erhan Afyoncu), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- KARTA, Nurullah (2006). XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (2), 145-173.
- KAYA, Abdullah. Anadolu'nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelişinde Ahîlerin Rolü ve Önemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (29), 547-561.
- KAYAPINAR, Levent (2002). Süleyman Çelebi. *DİA*, XXXVIII, 82-85.
- KAYHAN, Hüseyin. Çanakkale'de Türk Hâkimiyetinin Gelişimi, (Ed.: Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, 597-605.
- KAZICI, Ziya (1998). Ahîlik. *DİA*, I, 540-542.
- KEÇİŞ, Murat (2009). Georgios Akropolites ve "Tarih" Adlı Eseri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII (45), 191-206.
- KILIÇ, Ayşegül (2014). *Bir Osmanlı Akıncı Beyi Gazi Evrenos Bey*. İstanbul: İthaki Yayınları.

- KIRLIDÖKME MOLLAOĞLU, Ferhan (2005). Laonikos Chalkokondyles'in Kroniği ve Değerlendirilmesi (V.-VII Bölümler). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KIRPIK, Güray (2013). Osmanlı'da Hamallık Mesleği ve İlgili Arşiv Belgeleri. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2 (3), 220-233.
- KONYALI, İsmail Hakkı (1943). *Karacabey Mamuresi*, (Neşr. İzzet Karacabey), İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.
- KORKMAZ, Şerif (2005). Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin İdari ve Nüfus Yapısı. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 3, 108-133.
- KORKMAZ, Şerif (2017). II. Mahmud Döneminde Yapılan 1932 Tarihli Arazi ve Emlak Sayımı: Gelibolu Örneği. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 22, 87-108.
- KOYUNCU, Aşkın (2014). Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 12 (16), 35-87.
- KOYUNCU, Mevlüt (2008). Emevi-Bizans Deniz Seferlerinde Çanakkale ve Kapıdağ Üssü. (Ed.: Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, 587-896.
- KÖÇ, Ahmet (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ümerâ Vakıfları ve Kentsel Gelişim: Mahmud Paşa Vakıfları ve Ankara Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kulu, Mustafa (2005). A Brief History of the Dardanelles Jews During Early Tanzimat Years (1839-1845). Unpublished Master Thesis, Middle East Technical University, Ankara.
- KRSTIC, Tijana (2015). *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları 15.-17. Yüzyıllar*. (Çev. Ahmet Tunç Şen), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ksenophon (1999), *Yunan Tarihi*. (Çev. Prof. Dr. Suat Sinanoğlu), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KUBAN, Doğan (1968). Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, XVII, s. 53-73.
- KUBAN, Doğan (2000). *İstanbul Bir Kent Tarihi*. (Çev. Zeynep Rona), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- KULU, Mustafa (2005). A Brief History of the Dardanelles Jews During Early Tanzimat Years (1839-1845). Unpublished Master's Thesis, Middle East Technical University, Ankara.
- KURAT, Akdes Nimet (1935). Bizansın Son ve Osmanlıların İlk Tarihçileri. *Türkiyat Mecmuası*, 3, 185-206.
- KURAT, Akdes Nimet (1966). *Çaka Bey*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- KURT, Yılmaz (1991). Adana Sancağında Kişi Adları. *AÜDTCF Dergisi*, 182-184.
- KURTOĞLU, Fevzi (1936). XVI'ncı Asrın İlk Yarımında Gelibolu. *Türkiyat Mecmuası*, V, 291-306.
- KURTOĞLU, Fevzi (1938). *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- LEWIS, Bernard (1984). *The Jews of Islam*, New Jersey: Princeton University Press.
- LİAKOPOULOS, Georgeios (2002). The Ottoman Conquest of Thrace Aspects of Historical Geography. Unpublished Master's Thesis, Bilkent University, Ankara.
- LOWRY, Heath W (1991). Potrait of a City: The Population and Topography of Ottoman Selânik (Thessaloniki) in The Year 1478. *Studies in Defterology*, 65-100.
- LOWRY, Heath W (1992). The Ottoman Tahrir Defterleri as a Source for Social and Ekonomik History: Pitfalls and Limitations. *Studies of Defterology*, 3-18.
- LOWRY, Heath W (2005). *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*. (Çev. Demet Lowry, Heath Lowry), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- LOWRY, Heath W (2008). *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550*. (Çev. Ahmet Cemal), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- Mehmet Ali Koşar (Büyük Anafarta köyü - d. 1932), (Görüşme Tarihi: 27.08.2015).
- Mehmet Neşri (1995). *Kitab-ı Cihan-Nüma*. Cilt: I-II, (Yay. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- MENAGE, V. L (1956). Seven Ottoman Documents From the Reign of Mehemmed II. *Documents From Islamic Chanceries*, 81-118.
- MENAGE, V. L (1963). The Menaqib of Yakhshi Faqih. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XVI, 50-54.

- MENAGE, V. L (2005). Osmanlı Tarih yazıcılığının İlk Dönemleri, *Söğüt'ten İstanbul'a*, (Der. Oktay Özel, Mehmet Öz), İmge Kitapevi, 73-91.
- MİNTSİS, Georgios I (2017). Selanik'in İspanya Yahudileri (Yerleşme, Yükseliş, Büyük Yıkım), (Çev. Esin Ozansoy), *İstanbul Üniversitesi Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 27 (2), 113-123.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede (1900). *Müneccimbaşı Tarihi*. Cilt: I, (Çev. İsmail Erünsal), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- NAHYA, Z. Nilüfer (2008). Anadolu'da Bir Kayıp Yahudi Halkı: Romanyot Yahudileri. *Kırkbudak Dergisi*, 12, 5-21.
- NİCOL, Donald M (2000). *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*. (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- NİCOL, Donald M (2003). *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*. (Çev. Bilge Umar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Nicolas de Nicolay (2014). *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*. (Ed. Maria Christine Gomez, Geraud Stefanos Yerasimos), (Çev. Şirin Tekeli, Menekşe Toktay), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Nikephoros Gregoras (1979). *Rhomäische Geschichte*. Cilt: I, (Çev. J. L.Van Dieten), Stuttgart: Bibliothek der Griechischen Literatur.
- Nikephoros Gregoras (2007). *Rhomäische Geschichte*. C: VI, (Çev. J. L.Van Dieten), Stuttgart: Bibliothek der Griechischen Literatur.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1978). Zâviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 12, 247-270.
- OĞUZ, Zeynep (2006). Multi-Functional Buildings of the T-Type in Ottoman Context: a Network of Identity And Territorialization. Unpublished Master Thesis, Middle East Technical University, Ankara.
- OĞUZOĞLU, Yusuf (1987). Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler. *Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, 1-10.
- OİKONOMİDİS, Nikolas (2000). Avrupa'da Türkler (1305-1313) ve Küçük Asya'da Sırlar (1313), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*. (Ed.: Elizabeth A. Zachariadou),

- (Çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 173-182.
- ORAL, Ferda (2006). Gelibolu'da Geleneksel Konut Mimarisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- ORBAY, Kayhan (2012). The Waqf of Saruca Pasha in Gallipoli and Agricultural Economy in 17th-Century Thrace. *Bulgarian Historical Review*, 1-2, 109-126.
- ORHONLU, Cengiz (1984). *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmaları*. (Der. Salih Özbaran), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Oruç Beğ (2015). Oruç Beğ Tarihi. *Üç Osmanlı Tarihi*, (Haz. Atsız), İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 19-127.
- OSTROGORSKY, George (1959). Byzantine Cities in the Early Middle Age. *Dumbarton Oaks Papers*, XIII, s. 47-66.
- OSTROGORSKY, George (2011). *Bizans Devleti Tarihi*. (Çev. Fikret İşıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖZ, Mehmet (1991). Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırılması Hakkında Bazı Düşünceler. *Vakıflar Dergisi*, XXII, 429-439.
- ÖZ, Mehmet (2000). Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler. *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Der. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), 15-32.
- ÖZ, Mehmet (2005). Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (6), 57-88.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2013). Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1, 271-293.
- ÖZCAN, Koray (2005). Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya
- ÖZEN, Mehmet. Avâız Defterlerine Göre Biga Sancağı'nda İskân ve Nüfus. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

- ÖZKARCI, Mehmet (1993). Eski Türkçe'de Kullanılan Sanatkâr Terimleri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 432-451.
- ÖZTÜRK, Necdet (1989). Ferecik'in Süleyman Paşa Tarafından Fethine Dair. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4, 135-145.
- ÖZTÜRK, Necdet; YILDIZ, Murat (2015). *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri Ahmedî'den Ahmed Refik'e*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- ÖZTÜRK, Yücel (2014). *Osmanlı Hâkimiyetinde Keefe 1475-1600*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- ÖZVAR, Erol; BİLGİN, Arif (2008). Şehir Yönetimi ve Tarih Üzerine, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*. (Ed.: Erol Özvar, Arif Bilgin), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 15-32.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Meremmetçiler Ocağı, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 481.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Nakkaş, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 649-650.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Bacdar. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 144.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Başmakçı. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 167.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Bevvâb. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 212.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Bezir İşi Mürekkep. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 227-228.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Bezzaz. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 228.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Çerağcı. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 352.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Çerçi. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 352.

- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Dülger. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, 485.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Futa. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 637.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Gülâbdan. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 683.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Kapan. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 164-165.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Kethüda. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 251.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Kın. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 266-267.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Kirişhane. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 283.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Külâh. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 338-339.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Palanî. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul: , M.E.B. Basımevi, 752.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Penbe Düz. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul: , M.E.B. Basımevi, 766.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Remmal. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 28.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Safra. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 90.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Saka. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 96.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Takke. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, İstanbul: M.E.B. Basımevi, 383.

- PALA, Ayhan (1991). XV ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Pera Tafur (1926). *Travels and Adventures 1435-1439*. (Ed. ve Çev. Malcolm Letts), London: George Routledge & Sons LTD.
- Philippe du Fresne-Canaye (2017). *Fresne-Canaye Seyahatnamesi*. (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul:Kitap Yayınevi.
- PİRENNE, Henry (1994). *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*. (Çev. Şadan Karadeniz), İstanbul.
- POLAT, Yavuz (2002). Çanakkale ve İlçelerindeki Osmanlı Dönemi Câmi Mimarisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Prokopius (2011). *Bizans'ın Gizli Tarihi*. (Çev. Orhan Duru), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- RAMSAY, W. M (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Raşit Akbulut (Bigalı köyü - d. 1938), (Görüşme Tarihi: 30.08.2015).
- RAYMOND, Andre (1995). *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*. (Çev. Ali Berktaş), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Recep Özçalık (Karainebeyli köyü - d. 1945), (Görüşme Tarihi: 30.10.2015).
- Recep Özçay (Karainebeyli köyü - d. 1944), (Görüşme Tarihi: 30.10.2015).
- Reinhold Lubenau (2016). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi*. Cilt: 2, (Çev. Türkis Noyan), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Roman Muntaner (2000). *Chronicle*. (Çev. Lady Goodenough), Ontario: In Parentheses Publications Catalan Series Cambridge.
- ROZEN, Minna (2010). *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*. (Çev. Serpil Çağlayan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ruhi Çelebi (1992). Rûhî Tarîhî-Oxford Nüshası. (Haz. Yaşar Yücel, Halil Erdoğan Cengiz), *Belgeler*, XIV (18), 359-472.
- Ruy Gonzales de Clavijo (1993). *Anadolu, Orta Asya ve Timur*. (Çev. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul:Ses Yayınları.

- Sabri Çimen (Yalova köyü - d. 1936), (Görüşme Tarihi: 27.08.2015).
- SAĞIR, Yusuf (2016). Fatih ve II. Bayezid Ümerâsından Yakup Bey ve Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, 46, 47-81.
- SAĞIR, Yusuf (2016). Osmanlı Su Vakıfları. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15, 445-473.
- SAHİLLİOĞLU, Halil (1981). Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayatta Yeri. *Gelişme Dergisi*, (II), 1981, 67-138.
- SAKAOĞLU, Necdet (2015). *Bu Mülkün Kadın Sultanları*. İstanbul: Alfa Tarih.
- SAKAOĞLU, Necdet (2017). *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- SARI, Mehmet (1994). Gelibolulu Za'îfî Muhammed Gazâvat-ı Sultân Murâd Hân. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- SARI, Nil (1991). Attar. *DİA*, IV, 94-95.
- SAVAŞ, Saim (1992). *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- SAYAR, Mustafa H (2013). Gelibolu ve Çanakkale Boğazının Eskiçağdaki Durumu. *Uluslararası Gelibolu Sempozyumu Bildiri Kitabı I*, (Ed.: Ramazan Gülendam), 505-515.
- SEVİM, Sezai (2012). I. Murad'ın Vakıfları ve Temlikleri, *Sultan I. Murad Hüdâvendigâr ve Dönemi*. (Ed.: İsmail Selimoğlu), Bursa: Gaye Kitapevi, 371-394.
- SEVİN, Veli (2007). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- SEZGİN, İbrahim (1998). XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- SÖNMEZ SINMAZ, Serpil (2011). *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Stephan Gerlach (2007). *Türkiye Günlüğü 1573-1576*. Cilt: 1, (Ed. Kemal Beydilli), (Çev. Türkis Noyan), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- STOIANOVICH, Traian (1999). "Osmanlı Hâkimiyetinde Via Egnatia", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*. (Ed.: Elizabeth A. Zachariadou), (Çev.

Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 225-240.

Strabon (1993), *Antik Anadolu Coğrafyası (Kitap: XII-XIII-XIV)*. (Çev. Adnan Pekman), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Süleyman Manav (Küçük Anafarta Köyü - d. 1936), (Görüşme Tarihi: 27.08.2015).

ŞAHİN, Haşim (2008). XV. Yüzyılda Gelibolu'da Dinî Hayat ve Suffler. (Ed.: Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi II*, Değişim Yayınları, 727-747.

ŞAHİN, İlhan (2010). Osmanlılarda Şehir. *DİA*, XXXVIII, 446-449.

ŞAHİN, İlhan; EMECEN, Feridun M (1988). XVI. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı. *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, 287-308.

ŞAHİNALP, Mehmet Sait; GÜNAL, Veysi (2012). Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi. *Milli Folklor Dergisi*, 93, 149-168.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H (1993). Cezâyir-i Bahr-i Sefîd. *DİA*, XII, 500-501.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H (1996). Frenk. *DİA*, XIII, 197-199.

Şemseddin Sami (2004), *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Kapı Yayınları.

ŞİMŞEK, Selami (2007). Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Târikatlar ve Tekkeler. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 251-310.

Şinasi Çetinkaya (Cevizli köyü - d. 1943), (Görüşme Tarihi: 19.11.2015).

TAESCHNER, Franz (2010). *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*. (Çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

TAKAOĞLU, Turan (2016). *Çanakkale Kültürel Mirasında Yel Değirmenleri*. İstanbul: Ege Yayınları .

TANKUT, Gönül (1970). Osmanlı Şehrinde Ticarî Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı. *VII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, 773-779.

TANRIKORUR, Barihüda (2002). Gelibolu Mevlevîhânesi. *DİA*, XIV, 6-8.

- TEKİN, Rahmi (2008). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları (1520-1670 İstanbul Örneği). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- TEKİNDAĞ, M.C. Şehabeddin (1979). Çanakkale. *MEB İslam Ansiklopedisi*, III, İstanbul: MEB Basımevi, 340-347.
- TEKİNDAĞ, Şehabeddin (2003). Mahmud Paşa. *DİA*, XXVII, 376-378.
- TOMBUL, Musa (2015). *Çanakkale Kültür Envanteri*. İstanbul: Matsis Matbaa.
- Tudela'lı Benjamin; Ratisbon'lu Petachia (2009). *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*. (Çev. Nuh Arslantaş), İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- TUNA, Ahmet (2013). *Gelibolu'nun Gönül Erenleri*. Ankara: Anıt Matbaa.
- TURAN, Şerafettin (2000). *Türkiye - İtalya İlişkileri I Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine Kadar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tursun Bey. *Fatih'in Tarihi "Târih-i Ebul Feth"*. (Haz. Ahmet Tezbaşar), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- TÜRKER Ç., Ayşe (2008). "Çanakkale Boğazı'nda Bizans Dönemine Ait Tarihi ve Arkeolojik Veriler. (Ed.: Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, 515-561.
- TÜRKER Ç., Ayşe (2008). Gelibolu ve Biga Yarımadasında Bizans Dönemi Şehirleri. *Gelibolu Değerleri Sempozyumu*, 133-140.
- TÜRKER Ç., Ayşe (2010). Türker, *Bizans Döneminde Çanakkale Boğazı ve Yerleşim Modelleri*, Tubitak Proje No: 104K074, Çanakkale.
- UĞUR, Yunus (2005). Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (6), 9-26.
- UĞUR, Yunus (2015). Şehirler ve Şehirleşme. *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, 293-327.
- UĞUR, Yunus (2018). Osmanlı Şehirleri Atlasına Doğru 1450-1700, *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*. (Ed. Kerim İlker Bulunur, Fatih Bozkurt, Mahmut Cihat İzgi), İstanbul: Mahya Yayınları, 15-35.

- ULUÇAY, M. Çağatay (2011). *Padişahların Kadınları ve Kızları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- UYSAL, Ali Osman (2008). Gelibolu ve Çevresindeki Türk Eserleri Hakkında Tespitler. *Gelibolu Değerleri Sempozyumu*, 101-132.
- UYSAL, Ali Osman (2011). "Gelibolu Türbeleri", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu (Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan)*, (10-13 Ekim) 2001, 567-578.
- UYSAL, Ali Osman (2013). Gelibolu'daki Osmanlı Câmi ve Mescitleri. *Uluslararası Gelibolu Sempozyumu*, (Ed.: Ramazan Gülendâ), 424-444.
- UYSAL, Süleyman. Osmanlı Kuruluş Dönemi Eğitim Yatırımları ve Politikaları: Bursa, Edirne ve Gelibolu Medreseleri Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1986). *Çandarlı Vezir Ailesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (2011). *Osmanlı Tarihi*. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÜÇEL AYBET, Gülgün (2003). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2006). Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği. *Vakıflar Dergisi*, IX, 13-37.
- ÜLKÜ, Osman (1998). *Gelibolu'da Bulunan Türk Dönemi Mimari Eserleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- ÜNAL, Ayhan Afşin (2002). XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz-Ege Adaları) ya da Kapdan Paşa Eyaleti. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 251-261.
- VARLIK, Nühket (2017). *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*. (Çev. Hazal Yalın), İstanbul: Kitap Yayınevi.

- VATİN, Nikolas (2012). “Osmanlıların Yükselişi (1362-1451)”, *Robert Mantran Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*. (Çev. Server Tanilli), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 43-98.
- WEBER, Max (2000). *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*. (Çev. Musa Ceylan), İstanbul: Bakış Yayınları.
- WITTEK, Paul (1952). Yazijioghlu 'Ali on the Christian Turks of the Dobruja, XIV/2, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, London, 639-668.
- YAVUZ, Mehmet Fatih (2005). “Antik Çağlarda Gelibolu Berzahında İnşa Edilen Savunma Duvarları” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 41, 2-15.
- YAVUZ, Mehmet Fatih (2008). İlkçağ'da Gelibolu Yarımadası Yerleşimleri, (Ed.: Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, 447-470.
- YAVUZ, Mehmet Fatih (2008). "İlkçağda Gelibolu Yarımadası", (Ed.: Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, 419-446.
- Yazıcıoğlu Mehmet. *Muhammediye*. (Yay Haz. Dr. Amil Çelebioğlu), IV, Tercüman 1001 Temel Eser.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1999). Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi. *Osmanlı*, 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 17-33.
- YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz (1994). Balkanlarda Osmanlı Mimarisi. *Tarih Çevresi*, 11, 27-36.
- YILDIRIM, Rıza (2007). *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- YILMAZ, Hüseyin (2013). *Câmilerin Eğitim Fonksiyonu*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- YILMAZ, Özgür (2013). Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2, 587-614.
- YİĞİT, Ahmet (2007). XIV-XVI.Yüzyıllarda Menteşe Livasında Değirmenler. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 97-55.
- YİĞİT, İlker (2013). XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde Ahi Adlı Zaviyelerin Dağılışı. *Turkish Studies*, 8/5, 959-973.

Yorgios Sfrancis (2009). *İstanbul'un Fethinin Bizanslı Son Tanığı Yorgios Sfrancis'in Anıları*. (Çev. Levent Kayapınar), İstanbul: Kitabevi.

ZACHARİADOU, Elizabeth A (2000). Karasi ve Osmanlı Beylikleri İki Rakip Devlet, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*. (Ed.: Elizabeth A. Zachariadou), (Çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 243-255.

ZACHARİADOU, Elizabeth A (2005). İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler, *Söğüt'ten İstanbul'a*. (Der. Oktay Özel, Mehmet Öz), İmge Kitapevi, 341-394.

Zekayi Eren (Cevizli köyü - d. 1952), (Görüşme Tarihi: 19.11.2015).

Zeki Özmen (Yolağzı köyü - Muhtar- d. 1958), (Görüşme Tarihi: 16.10.2015).

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b5964222t/f1.item.r=Gallipoli.zoom>, (Erişim Tarihi: 21.10.2016).

<http://lugatim.com/s/kef%C5%9F>, (Erişim Tarihi: 15.06.2018).

<http://lugatim.com/s/keth%C3%BCda>, (Erişim Tarihi: 17.06.2018).

http://www.europeana.eu/portal/en/record/2022362/_Royal_Museums_Greenwich__http__collections_rmg_co_uk_collections_objects_541565.html, (Erişim Tarihi: 21.10.2016).

YILMAZ, Hakan (2008). Çanakkale Savaşı'ndan Beş Asır Önce, Gelibolu'da Haçlıları Bozguna Uğratan "Karaca Rahmân-oğlu Hamza Beg ve Has Ahmet'in Zaferleri, *Hakikat Dergisi*, Sayı: 174, <http://www.hakikat.com/dergi/174/hyilmaz174.html>, (Erişim Tarihi: 16.04.2016).

YILMAZ, Hakan (2008). Gelibolu Subaşı "Hâs Ahmet Beg"le İlgili Tespitler (2), *Hakikat Dergisi*, Sayı: 182, <http://www.hakikat.com/dergi/181/hyilmaz181.html>, (Erişim Tarihi: 10.03.2016).

EKLER

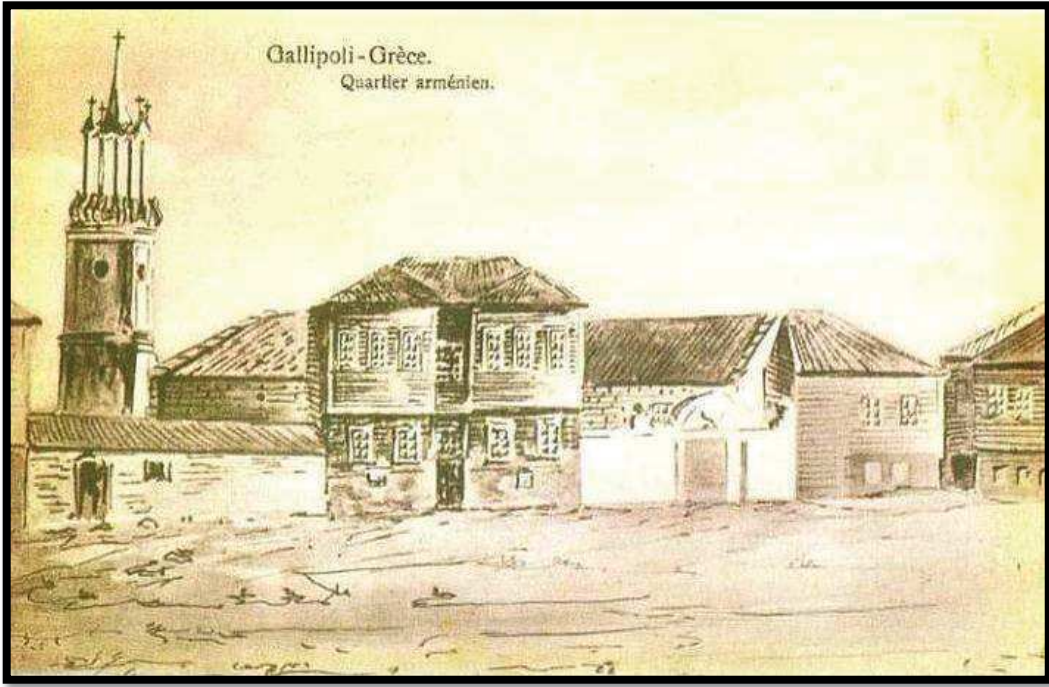
Ek 1: XVIII. Yüzyıl'da Gelibolu Ulu Câmi ve Pazar Yeri

Kaynak: Antoine Laurent Castellan, *Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople, faisant suite aux lettres sur la Morée*; Par A.L. Castellan, Avec vingt dessins de l'auteur, gravés par lui-même, et deux plans, , Chez H. Agasse, Paris 1811, s. 73.

Ek 2: Aynı açıdan günümüz...

Ek 3: Gelibolu Ermeni Evleri

Kaynak: Bahtiyar Ergün'ün fotoğraf arşivinden

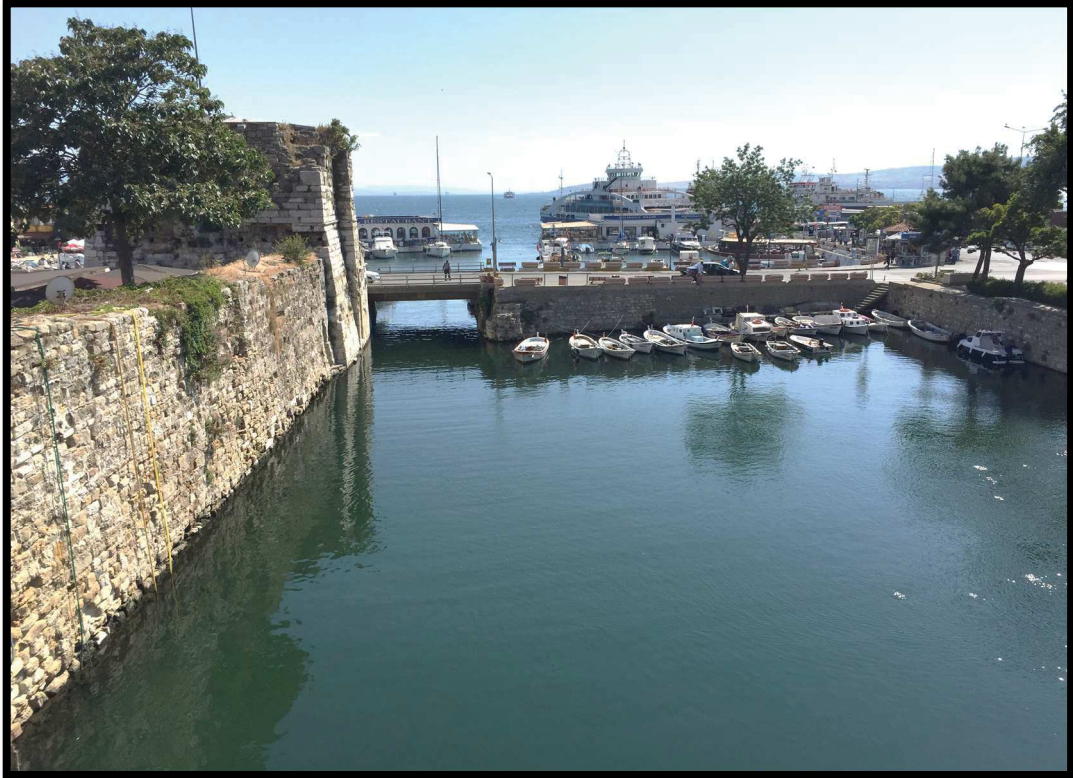
Ek 4: Gelibolu Saruca Paşa Bedesteni

Kaynak: Bahtiyar Ergün'ün fotoğraf arşivinden

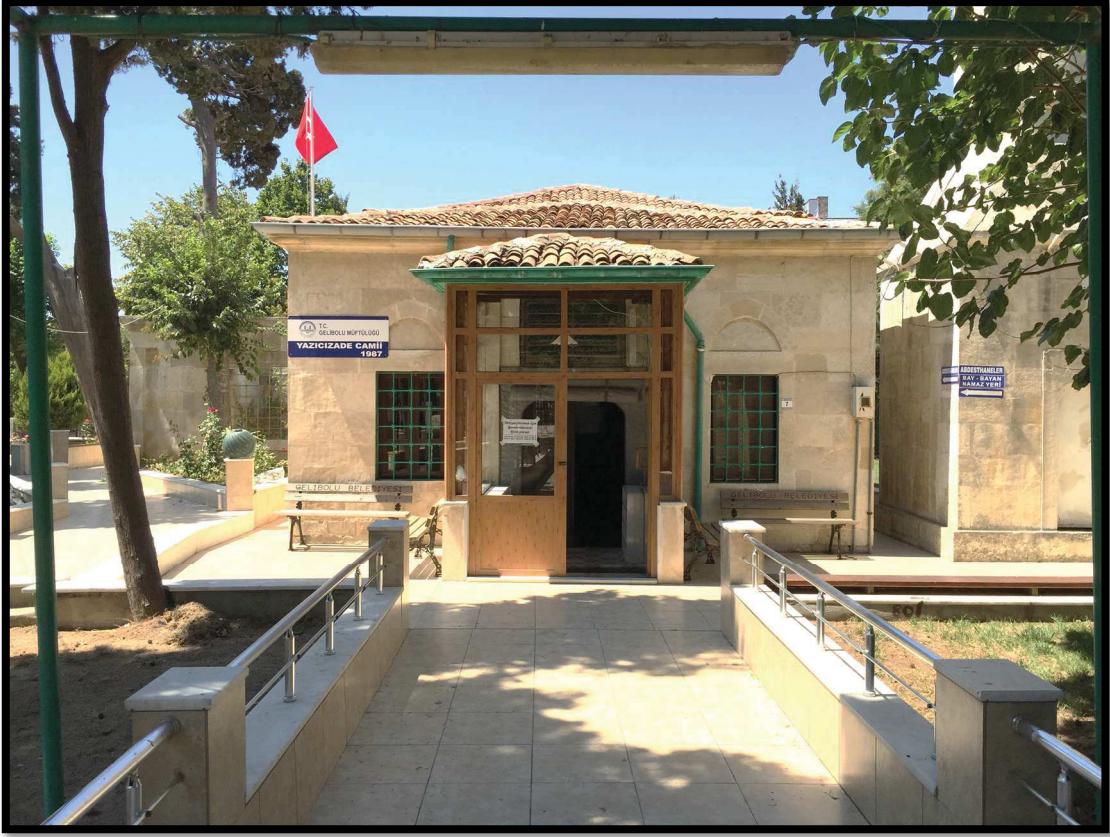
Ek 5: Gazi Süleyman Paşa (Gazi Hüdâvendigâr) Câmî

Ek 6: Gelibolu İç Limanı

Ek 7: Yazıcızade (Şeyh Muhyiddin Yazıcı) Câmî

Ek 8: Hoca Hamza Mezarı

Ek 9: Sinan Paşa Türbesi

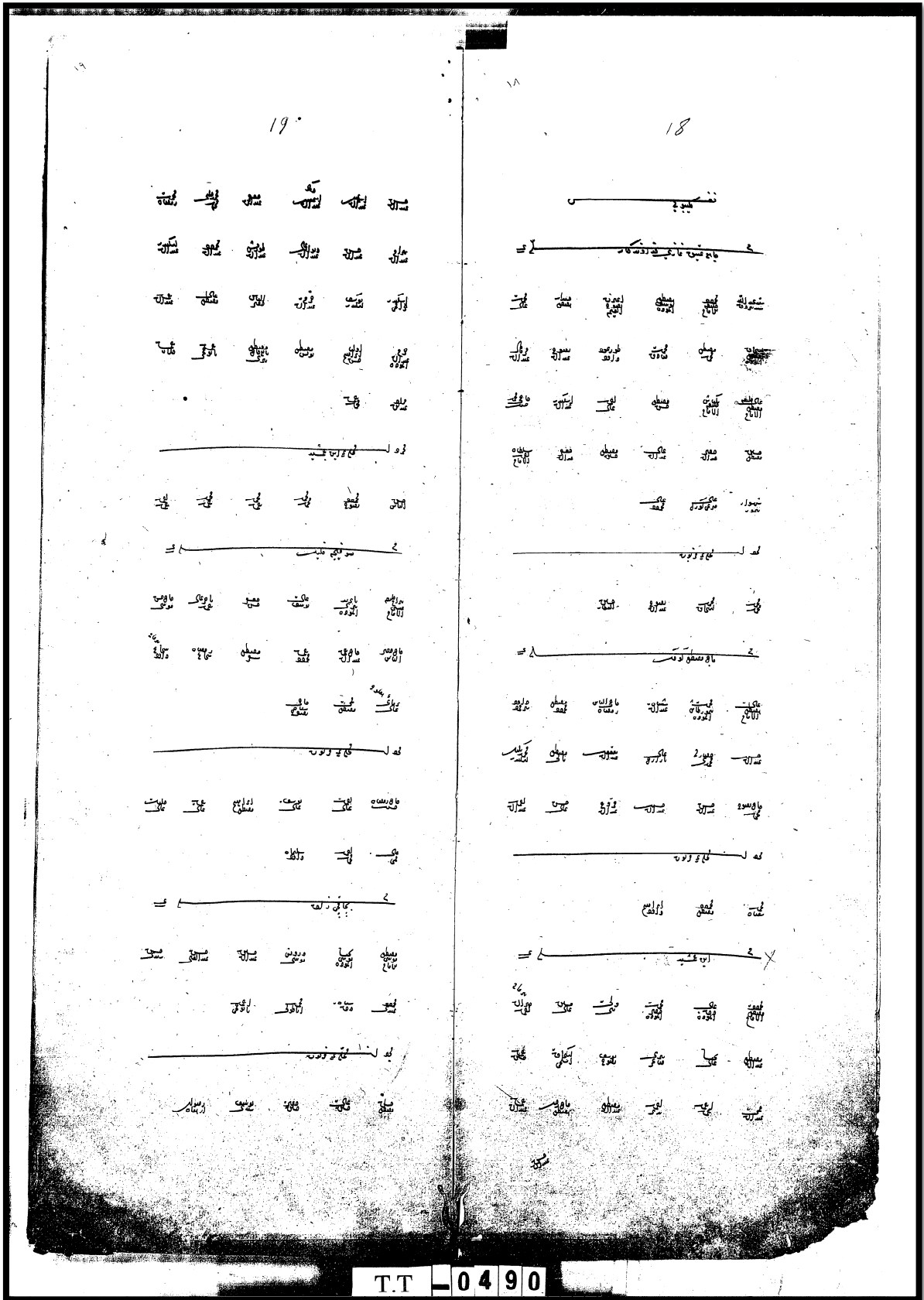

Ek 11: Hallac-ı Mansur (Hallâc Ahmet) Türbesi

Ek 12: Namazgâh

Ek 13: 1569 Tarihli Tahrir Defteri Mahalleler Kısmı (BOA, TD, nr. 490, ss. 18-19).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Tetik, Metin
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 21.09.1989 Çanakkale/Ezine
Telefon : 0538 221 65 29
E-mail : metintetik4@gmail.com

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Eğitim Birimi</i>	<i>Mezuniyet Tarihi</i>
Yüksek Lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2018
Lisans	Çankırı Karatekin Üniversitesi	2013
Lise	Hasan Ali Yüce Lisesi	2006

Yabancı Dil

YDS (04.09.2016) : 66.25